

مه گت دبهقانلار ره سملردن

قوش ئايلىق ژۇرنال 2017 - يىل 5 - سان

(ئومۇمىي 163 - سان)

مەكت ئاھىيەسىگە بېغىشلانغان مەخسۇس سان

دەۋر روھى

باش نىشانى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، «ئۈچ خىل كۈچ» ۋە «ئىككى يۈزلىمىچى» لەرگە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلايلى ..... «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى (1)

ئادەت قېرىماس

مەكت خەلقىنىڭ بىر قىسىم ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى ..... ئادىل نۇرەك (3)
نورۇز ۋە سارغايىدى مەشرىپى ..... ت. ئى. تايماش (35)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

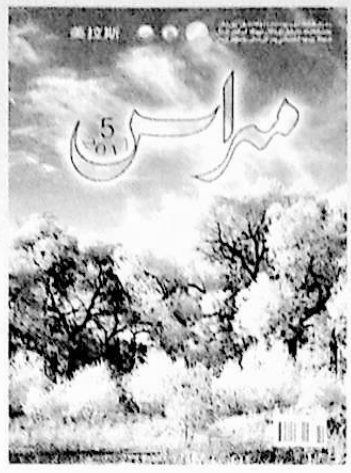
مەكت خەلقىنىڭ قوي مەدەنىيىتى ..... تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم (22)
مەكت خەلقىنىڭ ئوۋچىلىق ئادىتى ..... ئېلى ئېقىل (59)
مەكت شۆھە سۆزلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىستېمال مەنىسى ... ئابلاجان مۇھەممەد (62)

مىراسىمىز

مەكت قوغۇنى ۋە توغراقلىقتىكى گۆھەرلەر ..... تاش توختى (28)
ئېغىز ئەدەبىياتىدىن مەكت خەلقىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا نەزەر .....
ئابلاجان مۇھەممەد (45)

كۈلكە - جان ئوزۇقى

قادىر پاراڭ چاقچاقلىرى ..... توپلىغۇچى: تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم (38)

باش مۇھەررىر:

مۇختار مۇھەممەد

(قانۇنىي ۋەكىل، ئالىي مۇھەررىر)

جاۋابكار مۇھەررىر: خۇرسەنئاي

(مۇھەررىر)

مۇھەررىرلەر: نۇرسا باقى

خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ئەزىزەم تۇيغۇن

مەمتىۋسۇپ ياسىن

باشقۇرغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەد.

ئەتچىلەر بىرلەشمىسى

نەشر قىلغۇچى: «مىراس»

ژۇرنىلى نەشرىياتى

ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جە.

نۇبىي يولى 716 - نومۇر، 14 - قەۋەت

Tel: (0991) 4554017

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى

باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئ.

دارىسىدىن تارقىتىلدى

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى

مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە

كەلگەن نومۇرى:

CN65 - 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى:

ISSN1004 - 3829

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58

پوچتا نومۇرى: 830001

E-mail: mirasuyghur@126.com

چەن ئەلگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: 1130BM

ئېلان ئىجازەت نومۇرى: 6500006000040

باھاسى 6.00 يۈەن

جۈپ ئاينىڭ 1 - كۈنى نەشر قىلىندۇ

مەدەنىيەت مىراسلىرىمىزنى قوغداپ، مەنئىيىتىمىزنى ساپلاشتۇرالىس!

ھۈنەرلىك ئەر خار بولماس

مەكتەپ ناھىيەسىدىكى ئىستېمالدىن قالغان ئەنئەنىۋى كەسىپلەر .....
تاش توختى (52) .....

بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا

خىسلەتلىك پاقا ..... توپلىغۇچى: تۇرسۇن تىرىك (68)
يىلان مۈڭگۈزى ..... توپلىغۇچى: (71)

ئايدىڭ كېچىلەر

مەكتەپ دولان قوشاقلىرى ..... توپلىغۇچى: قادىر پاراك (70)

بۇ يىل «مىراس» ژۇرنىلى نەشر قىلىنغانلىقىغا 34 يىل بولدى. بۇ مۇبارەك ژۇرنال ئۆزىنىڭ 34 يىللىق شانلىق تارىخىدا 163 سان نەشر قىلىندى، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ ھەر بىر سانى، ھەر بىر پارچىسى مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ شانلىق تارىخىدىن، ئەنئەنىلىرىمىزدىن، ئېسىل ئۆرپ-ئادەتلىرىمىزدىن دەۋرىمىزگە مول ۋە قىممەتلىك ئۇچۇرلارنى تەقدىم قىلدى. «مىراس» ژۇرنىلى مىللىي مەدەنىيەت-مىزنىڭ شانلىق نامايەندىلىرىدىن تۈزۈلگەن گۈزەل مەنئىۋى گۈلستان!
بىز ژۇرنىلىمىز نەشر قىلىنغانلىقىنىڭ 34 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ژۇرنىلىمىزنى سۆيۈپ ئوقۇپ كېلىۋاتقان ئوقۇرمەنلىرىمىزگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمىز!
ژۇرنىلىمىزنى ئېسىل ئەمگەك نەتىجىلىرى بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتقان ئاپتورلىرىمىزغا چىن قەلبىمىزدىن تەشەككۈر ئېيتىمىز!

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نەۋبەت

كوررېكتور: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ئەنۋەر تىلىۋالدى، مەريەمگۈل ئىدرىس

مۇقاۋىنىڭ 1-بېتىدە: «توغراق»

مۇقاۋىنىڭ 1، 2، 3، 4-بەتتىكى سۈرەتلەرنى روزنوختى تۇرسۇننىياز لايىھىلەنگەن

Chief editor: Muhtar Muhammed

Responsible editor: Hursanay Mamtimin

保护文化遗产 捍卫精神家园

主编:

木合塔尔·买买提

(编审,法人代表)

本期责任编辑:

胡尔仙阿依·买买提明

编辑:

努尔尼沙·巴克

胡尔仙阿依·买买提明

艾孜再木·吐依洪

买买提玉素甫·牙生

主管:新疆维吾尔自治区文学
艺术界联合会

出版:《美拉斯》杂志社(乌市友好
南路716号文联14层)

电话:(0991)4554017

印刷:新疆日报社印务中心

发行:乌鲁木齐邮局

订阅:全国各地邮局

国内统一刊号:CN65-1130/1 国外统一刊号:

ISSN1004-3829 邮政代号:58-60

E-mail: mirasuyghur@126.com

海外发行代号:1130BM

广告许可证号:6500006000040

邮编:830001

定价:6.00元

Responsible Commission: Xinjiang
Uyghur Autonomous Regional Federa-
tion of Literary and Art Circles

Editor: "Miras" (Heritages) editorial
department

716 # 14 floor southern friendship road
Urumqi Xinjiang China

Printer: xinjiang newspaper press center

Distributioner: Urumqi post office Post
offices of the whole country

Print number at home: CN65-1130/1

Print number abroad: ISSN1004-3829

PostCode: 58-60

International Standart Book Number:
1130BM

Post Number: 830001

Tel: (0991) 4554017

Price: 6¥

باش نىشانى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، «ئۈچ خىل كۈچ» ۋە «ئىككى يۈزلىمىچى» لەرگە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلايلى

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى

سۆزنىڭ روھى، بولۇپمۇ ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە ئەبەدىي ئەمىنلىك باش نىشانى توغرىسىدىكى مۇھىم باياننى چوڭقۇر ئۆگىنىپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈپ، ئىدىيەنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، كاللىنى قوراللاندىرۇپ، ئەمەلىيەتكە يېتەكچەلىك قىلىپ، باش نىشانى ھەر ۋاقىت كۆڭۈلگە پۈكۈپ، چىڭ تۇتۇپ، ھەرىكەتلەردە ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ئاپتونوم رايوننىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىيىتىنىڭ ئىناقلىقى، مۇقىملىقى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جىسمانىي، مال - مۈلۈك بىخەتەرلىكىگە تىرىشىپ كاپالەتلىك قىلىشنى تەكىتلىدى. ئاپتونوم رايونىنىڭ تېررورلۇققا قارشى تۇرۇپ، مۇقىملىقىنى قوغداش قەسەمىدا يىغىنلىرى 23 مىليوندىن ئارتۇق شىنجاڭ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئاپتونوم رايوننىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقىنى قوغداشتىكى قەتئىي ئىرادىسى ۋە ئىشەنچىنى كۈچلۈك ئۇرغۇتتى.

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئورتاق قۇرۇپ چىققان دۆلەت. نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئەجدادلىرىمىز ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقىنى قوغدايدىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەنئەنىسىنى شەكىللەندۈرگەن. تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ گۈللىنىشىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە دوستلۇقى ئىنتايىن مۇھىم ئامىل. دۆلىتىمىزدىكى 56 مىللەتنىڭ بىرىكمە كۈچى شەكىللەنسە، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ چەكسىز قۇدرەتلىك ئۇلۇغ كۈچى ھاسىل بولىدۇ. بۇ ئارقىلىق جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ گۈللىنىشىدىن ئىبارەت «جۇڭگو ئارزۇسى» نى ئىشقا ئاشۇرۇش تېخىمۇ پارلاق ئىستىقبالغا يۈزلىنىدۇ. جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ تارىخىي مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىشىش - ئۇيۇشلۇش، ئورتاق كۈرەش قىلىپ ئىلگىرىدەلەش تارىخى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جان تومۇرى، شىنجاڭنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئىلگىرىلەشنىڭ تۈپ ئۇل تېشى، شۇنداقلا 1 مىليارد 300 مىليوندىن كۆپرەك جۇڭگو خەلقىنىڭ ئورتاق ئىرادىسى. ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ئىجتىمائىي مۇقىملىقىنى قوغداش، «ئۈچ خىل

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە ئوخشاش ئازاد - لىققا ئېرىشىپ دۆلەتنىڭ غوجايىنىغا ئايلاندى. پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا شىنجاڭنىڭ ھەر ساھە ئىشلىرى ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ، ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. بولۇپمۇ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەر ساھە ئىشلىرىدا كىشىنى خۇشال قىلىدىغان غايەت زور تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلاندى. سۇ ئىچكەندە قۇدۇق قازغۇچىنى ئۈنۈملۈك كېرەك. بىز ھەر ۋاقىت پارتىيەدىن مەنئەتدار بولۇپ، مۇستەھكەم ۋەتەنپەرۋەرلەردىن بولۇشىمىز لازىم. ئىدىيە - دە، سىياسىدا، ھەرىكەتتە يولداش شى جىنپىڭ يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن يۈكسەك بىردەكلىكنى ساقلاپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇشىمىز، ۋەتەن ئۈچۈن بارلىقىمىزنى بېغىشلەش، شىمىز كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى بولالايمىز.

پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، باش شۇجى شى جىنپىڭ يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقى ۋە تەرەققىياتىدىكى تۈرلۈك خىزمەتلەرگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، يېقىندىن كۆڭۈل بۆلدى، مەركەزنىڭ 2 - قېتىملىق شىنجاڭ خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىنى ئېچىپ، پارتىيەمىزنىڭ يېڭى ۋەزىيەتتىكى شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى مۇھىم تەدبىرلىرىنى بېكىتىپ، ئىجتىمائىي ئىستىقبال ۋە ئەبەدىي ئەمىنلىك باش نىشانىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، شىنجاڭ خىزمىتىنى يەنىمۇ ياخشى ئىشلەشنىڭ يۈزلىنىشىنى كۆرسىتىپ بەردى ۋە ئۇنى تۈپ مىزانغا ئىگە قىلدى. ئاپتونوم رايوننىڭ مۇقىملىقىنى قوغداش خىزمىتى يىغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى چىن چۈەنگو باش شۇجى شى جىنپىڭنىڭ بىر قاتار مۇھىم

نەمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، زوراۋان- تېررورچىلارغا قارىتا يۇقىرى بېسىم ھالىتىنى باشتىن- ئاخىر ساقلاپ، تېررور- لۇققا قارشى تۇرۇش، مۇقىملىقنى قوغداشتىن ئىبارەت بۇ كەسكىن جەڭدە قەتئىي غەلبە قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بىز باش نىشاننى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە ئەمەلىيلەش- تۈرۈپ، مەسئۇلىيەتنى دادىل زىمىمىزگە ئېلىپ، تەشەب- بۇسكارلىق بىلەن ئىشلىسەكلا، بارلىق بۆلگۈنچىلىك، بۇز- غۇنچىلىق سۈيىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، پارتىيە ۋە خەلقنىڭ مۇھىم تاپشۇرۇقىنى يەردە قويماي، ۋە تىنىمىزنى تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ قۇرۇپ چىقالايمىز.

تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش، مۇقىملىقنى قوغداشقا چى- تىلىدىغان چوڭ ھەق، چوڭ ناھەق مەسلىھەتتە، بايرىق- مىز روشەن ھالدا سىياسىي پوزىتسىيەمىزنى ئېنىق بىلدۈ- رۈپ، «ئۈچ خىل كۈچ»كە، «ئىككى يۈزلىمىچى»لەرگە ۋە «ئىككى يۈزلىمىچىلىك»كە قارشى قەتئىي تەۋرەنمەي كۈرەش قىلىشىمىز سىياسىي ئېتىقادىمىزدا چىڭ تۇرغانلىق- مىز ۋە سىياسىي ئېتىقادىمىزنى شەرھىلەنگەنلىكىمىزنىڭ روشەن بەلگىسى، شۇنداقلا سىياسىي ئىنتىزام ۋە سىياسىي قائىدىنىڭ تەلىپى. ھازىرقى بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش- تىكى كەسكىن، مۇرەككەپ، ئۆتكۈر كۈرەش ۋە زىيىتىدە ھەر مىللەت پارتىيە ئەزالىرى، كادىرلار، جۈملىدىن قەلەم ئەھلى باشتىن- ئاخىر كاللىسىنى سەگەك تۇتۇشى، قەتئىي تەۋرەنمەسلىكى، قىلچە مۇجەللىك قىلماسلىقى كېرەك. شەكىلۋازلىق قىلماي، «ئۈچ خىل كۈچ»كە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان سۆز- ھەرىكەتلەرگە، «ئىككى يۈزلىمىچى»لەر، «ئىككى يۈزلىمىچىلىك»كە قەتئىي قارشى كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك.

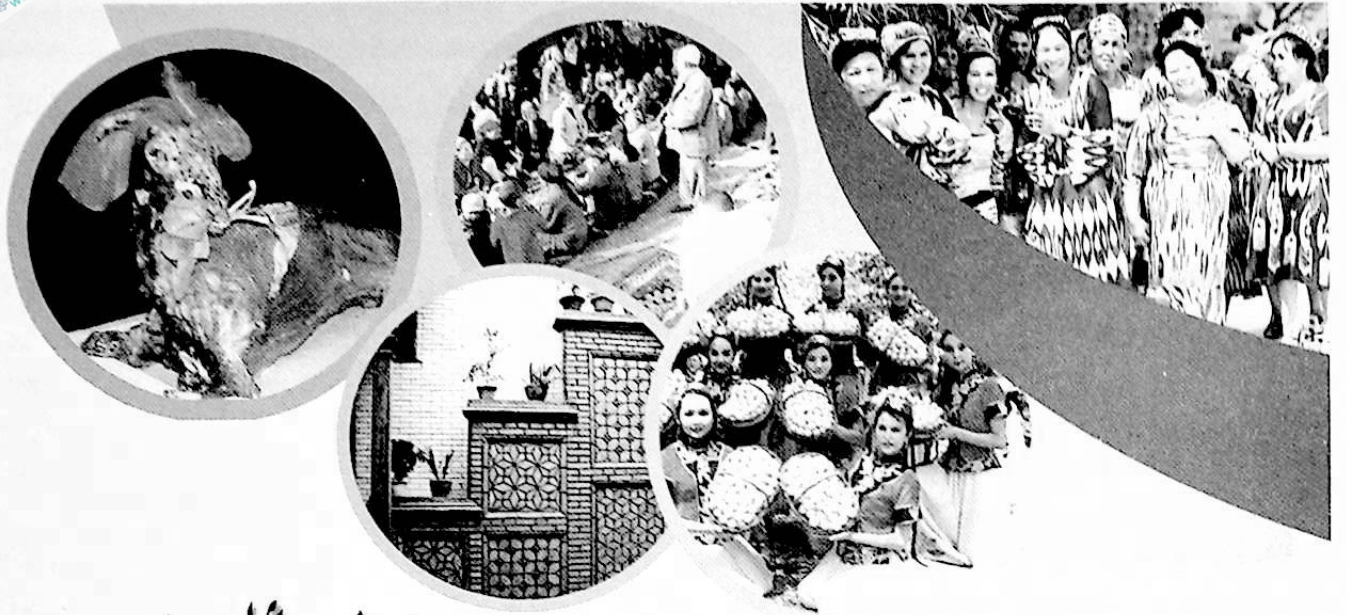
پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئۇزاقتىن بۇيان تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان پارتىيە 19- قۇرۇلتىيى غەلبىلىك ئېچى- لىشى ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. بىز يولداش شى جىنپىڭ يادرو- لۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ كۈچلۈك رەھبەر- لىكىدە، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ئىلمىي تەدبىر بەل- گىلىشى ۋە يېتەكلىشى ئارقىسىدا شىنجاڭنى چوقۇم ئىناق- ئىتتىپاق، باي- باياشات، مەدەنىي، تەرەققىي قىلغان، خەلق خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىدىغان جۇڭگوچە سوتسە- يالىستىك شىنجاڭ قىلىپ قۇرۇپ چىقالايمىز. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە ئەبەدىي ئەمەلىيلەش ئىشلىرىغا يېتىشى ئۈچۈن يېڭى تۆھپە قوشۇپ، ياخشى روھىي قىياپىتىمىز ۋە خىزمەتتىكى ئەلا نەتىجىمىز بىلەن پارتىيە 19- قۇرۇلتىيىنىڭ غەلبىلىك ئېچىلىشىنى كۈتۈۋالايمىز!

تەييارلىغۇچى: نۇرۇنسا باقى

كۈچ»كە قارشى تۇرۇش ۋە تەنپەنرۋەرلىكنىڭ، جۈملىدىن ۋە تەنپەنرۋەرلىك بولغان مۇھەببەتنىڭ كونكرېت جانلىق ئىپادىسى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باش شۇجى شى جىنپىڭ- نىڭ شىنجاڭ خىزمىتى توغرىسىدىكى مۇھىم يوليورۇقنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە ئەمەلىيلەشتۈ- رۈپ، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە ئەبەدىي ئە- مىنلىك باش نىشانغا يېتىشكە قۇدرەتلىك ئاكتىپ كۈچ مۇ- جەسسەملىدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت كادىرلار، ئامما، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى، تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش، مۇقىملىقنى قوغداش كۈرىشى، ۋە تەنپەنرۋەرلىكى، مىللەت- لەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتىكى چوڭ ھەق، چوڭ ناھەق مەسلىھەتتە مەيدانى مۇستەھكەم، بايرىقى روشەن بولۇپ ئارقا- ئارقىدىن ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ، دادىل ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ئاپتونوم را- يونىمىز دائىرىسىدە ھەممە كىشى دىققەتنى باش نىشانغا مەركەزلەشتۈرىدىغان، باش نىشاننى ئىزچىللاشتۇرىدىغان ۋە باش نىشانغا مۇلازىمەت قىلىدىغان ياخشى ئىجتىمائىي كەيپىيات شەكىللەندى. ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا «ئۈچ خىل كۈچ» ۋە «ئىككى يۈزلىمىچى»لەرگە قارشى قەتئىي ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ، دادىل ئوتتۇرىغا چىقىش پائال- لىيىتى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى.

باش نىشاننى ئەمەلىيلەشتۈرۈش پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات، مۇقىملىق ئومۇمىيىتىگە، ۋە تەن- نىڭ بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىگە مۇناسىۋەتلىك زور ئىش. ئەمەلىيەت شۇنى تولۇق ئىسپاتلىدىكى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش تەدبىرى شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن بولغان دانا، توغرا تەدبىردۇر. شىنجاڭنىڭ بۈگۈن- كى كۈنىدىكى جەمئىيەت مۇقىم، مىللەتلەر ئىتتىپاق بولۇش- تەك چوڭ ياخشى ۋە زىيىتى ئاسان قولغا كەلمىگەن، بىز بۇنى چوقۇم ھەسسەلەپ قەدىرلەپ، پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن باش نىشاننى چوڭقۇر ئەمەلىيلەشتۈرۈشىمىز كېرەك. باش نىشاننى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى قانات يايدۇرۇشنى 1- دەرىجىلىك مۇھىم ئىش، زوراۋانلىق، تېررورلۇق ھەرىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىشنى ھازىرقى كۈرەشنىڭ مۇھىم نۇقتە- سى قىلىشقا، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ باش نىشاننى چۆرىدەپ تۈزگەن خىزمەت پىرىنسىپى، خىزمەت تەسەۋ- ۋۇرى، سىياسەت- تەدبىرلىرى ۋە خىزمەت ئورۇنلاشتۇر- مىلىرىدا قەتئىي تەۋرەنمەي چىڭ تۇرۇپ، زوراۋانلىق، تېررورلۇققا قاتتىق زەربە بېرىش مەخسۇس كۈرىشىنى يە-

20175

مەكت خەلقنىڭ بىر قىسىم ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى

ئادىل نۇرەك

توي- تۆكۈن ئادەتلىرى

كى بىر قىسىم خاسلىقلارنى يەنىلا مەلۇم دەرىجىدە ساقلاپ كەلمەكتە.
مەكت خەلقنىڭ توي- تۆكۈن پائالىيەتلىرى يەتتە باسقۇچ بويىچە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇلار: 1. قىز سوراۋىش 2. تويلىق ئېلىپ بېرىش 3. ئاش سۈيى ئېلىپ بېرىش 4. قىز كۆچۈرۈش 5. يوقلاق 6. چىللاق (قىز تەرەپ) 7. چىللاق (ئوغۇل تەرەپ) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. تۆۋەندە دە بۇ باسقۇچلارنىڭ ئورۇندىلىنىش ئۇسۇلى جەھەتلەردە تەپسىلىي توختىلىمىز.
1. قىز سوراۋىش. مەكت خەلقى ئارىسىدا ئوغۇل-

مەكت خەلقى يەكەن دەرياسى بىلەن تىزناپ دەريا- سىنىڭ ئوتتۇرا تۆۋەن ئېقىنىدىكى بوستانلىقلاردا چارۋىچى- لىق، ئوۋچىلىق، دېھقانچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن بولۇپ ئىككى دەريادىن ئىبارەت تەبىئىي توساق- نىڭ تەسىرىدە، سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىگە نىسبەتەن ئاز ئۇچرىغاچقا ئۆرپ- ئادەت جەھەتتە ئۆزىگە خاس بىر قىسىم يەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ كەلگەن. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان يول- قاتناش، ئۇچۇر- ئالاقە سىستېمىلى- رىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ بۇ ئۆرپ- ئادەتلەردە بەلگىلىك ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، ئەسلىدە-

نەزىر - چىراغ، ۋە باشقا ئاياللار توپلاشقان مېھماندارچە - لىق ئولتۇرۇشى، چايلار)دا بويغا يەتكەن قىزلارنى كۆرۈپ باھالاپ ئۆز قېرىندىشىغا ماس كېلىدىغان دەپ قارىغانلىرىنى تاللايدۇ. (شۇڭا بۇنداق سورۇنلارغا بويغا يەتكەن قىزلارنىڭ ئانا، ئاچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ قىزلىرىنى ئالاھىدە ياساندۇرۇپ تەييارلىق بىلەن كېلىشىدۇ) ۋە ئۇرۇق - تۇغقان جەددى - جەمەت سۈرۈشتۈرۈپ ئالاھىدە قارشىلىق سەۋەبى بولمىسىلا قىز تەرەپنىڭ راينى سىناپ ئوغۇل - قىزنى ئۇچرىشىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بۇنداق ئۇچرىشىش قىز ياكى ئوغۇل تەرەپنىڭ ئۆيلىرىدە ياكى سىرتتىكى ئاشخانا قاتارلىق جايلاردا قىز - يىگىتنىڭ تۇغقان - لىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆتكۈزۈلىدۇ، قىز - يىگىت ئۇچراش - تۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ باشقىچە پىكرى بولمىسا ئوغۇل تەرەپ قىز سوراش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىدۇ.

(3) جەمەت سۈرۈشتۈرۈپ ئويىكت تاللاش. بۇ خىل ئۇسۇلدا ئوغۇل - قىز تەرەپ قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان جەمەتنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئەدەپ - ئەخلاق، ئۆرپ - ئادەتلەرگە رىئايە قىلىدىغان جەمئىيەتتە - كى ئورۇن، بايلىق ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆز جەمەتكە ماس كېلىدۇ، دەپ قارىغانلىرىنى ئويىكت تاللاپ قىز - ئوغۇل ئۇچرىشىشى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. (بۇنداق تاللاش ئادەتتە ئۇرۇق - تۇغقانلار ياكى مەھەللە بويىچە ئېلىپ بېرىلىدىغان بولغاچقا كۆپىنچە قىز - ئوغۇللار بىر - بىرىنى تو - نۇيدىغان بولۇپ چىقىدۇ، بۇنداق ئەھۋالدا قىز - يىگىت ئۇچرىشىشى ئورۇنلاشتۇرۇلمايدۇ). قىز - يىگىتلەرنىڭ باش - قىچە پىكرى بولمىسا ئوغۇل تەرەپ قىز سوراش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىدۇ.

يۇقىرىقىدەك تەييارلىقلار ئىشلىنىپ ئويىكت بېكىتىل - گەندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە قىز سوراش ئۈچۈن بارىدۇ. ئادەتتە قىز سوراشقا ئوغۇل تەرەپنىڭ ئان - سى ياكى ئاچىسى (يەڭگىسى) بولۇپ بىردىن ئىككىگىچە ئايال بارىدۇ. (تويىدىن بۇرۇن ئېلىپ بېرىلىدىغان بۇنداق ئىشلار ئادەتتە بىر قەدەر مەخپىي ئېلىپ بېرىلىدۇ، بۇنىڭدا تويىدىن بۇرۇن ئۇششاق - چۈششەك گەپلەرنىڭ ئاۋۇپ كېتىپ توي بۇزۇلۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسەت قىلىنىدۇ. شۇڭا بۇنداق ئىشلارغا كۆپ ئادەم ئارىلاشتۇرۇلمايدۇ). قىز - ئوغۇللار بىۋاسىتە ئويىكت تاللاندىن باشقا ئەھۋال - لار يەنى ئانىسى - ئاچىلىرى ۋاسىتىلىك تاللانغان ياكى

قىزلارنىڭ ئەركىن مۇھەببەتلىشىشى ئىزچىل چەكلىنىپ كەلگەن. ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئەركىن مۇھەببەتلىشىشى ئەمەس ئادەتتە خالىي جايدا مۇڭداشقان ئەر - ئاياللارمۇ جامائەتچىلىكنىڭ ئىزاسىغا ئۇچرايدۇ. تاسادىپىي مۇشۇند - داق ئەھۋاللار بولۇپ قالسا يولدىن چىققان قىز ياكى يولدىن چىققان ئوغۇل دەپ ئاتىلىپ شۇ ئائىلە ھەتتا شۇ جەمەت، شۇ يۇرتنىڭ ئابروي، ئىناۋىتىگە بىۋاسىتە تەسىر يەتكۈزىدىغان بولغاچقا چوڭلار ئادەتتە بۇنداق ئىشلارغا بەكلا دىققەت قىلىدۇ.

ئېھتىياج يۈزىسىدىن قىزلار توققۇز ياشتىن ئاشقاندىن كېيىن يىراق جايلارغا، قوناقلاردىن ئوت ئېلىش قاتار - لىق ئىشلارغا يالغۇز ئەۋەتىلمەيدۇ. قىز - ئوغۇللارنىڭ ئەركىن مۇھەببەتلىشىشى مۇشۇنداق چەكلەنگەن بىلەن قىز - ئوغۇل پەقەتلا يۈز كۆرۈشمەي مەجبۇرىي توي قىل - دىغان ئىشلار بولمايدۇ. ئادەتتە تۈرلۈك ۋاسىتىلەر ئارقى - لىق ئويىكت تاللاش، ئۇچراشتۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن قىز - ئوغۇللارنىڭ رازىلىقى بىلەن توي قىلىش ئاساس قىلىنىدۇ. ئويىكت تاللاش ئۇسۇلى ئادەتتە بىۋ - اسىتە تاللاش ۋە ۋاسىتىلىك تاللاش، جەمەت ئارقىلىق تاللاش دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ.

(1) بىۋاسىتە تاللاش: مەكت خەلقى توي - تۆكۈنلەردە، مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئەر - ئاياللار ئورتاق بىر سورۇندا پائالىيەت قىلىدىغان بولغاچقا يۇقىرىقىدەك كولىكتىپ پائال - لىيەت سورۇنلىرى يىگىت - قىزلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن يە - راقىن ئۇچرىشىپ ئويىكت تاللاشتىكى سورۇنى بولۇپ قالغان. مۇشۇنداق پائالىيەتلەر جەرياندا يىگىت - قىزلار بىر - بىرى بىلەن يىراقىن كۆزىتىشىپ چىراي، يۈرۈش - تۇرۇ - شى جەھەتتىن كۆڭلىگە ياققان ئويىكتلارنى تاللايدۇ - دە، دوستلىرى ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئارقىلىق قارشى تە - رەپنىڭ تېگى - تەكتى ۋە ئەھۋالىنى ئۇقۇشىدۇ، ئانا - ئان - دىغا سۆز بېرىپ قارشى تەرەپ بىلەن توي قىلغۇسى بار - ل - قىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئالاھىدە سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن جەمەتى ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىمىسىلا ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە قىز سوراشقا بېرىشنىڭ تەييار - لىقىنى قىلىدۇ.

(2) ۋاسىتىلىك تاللاش. بۇ خىل ئۇسۇلدا يىگىت تەرەپ - نىڭ ئايال تۇغقانلىرى (ئانىسى، ئاچا - سىڭىللىرى) ئاياللار پائالىيەت قىلىدىغان تۈرلۈك سورۇنلار (توي - تۆكۈن،

2
0
1
7
5

دىغان ۋاقىت، ئېلىپ بېرىلدىغان بۇيۇملار، ئادەم سانى قاتارلىقلار ئۆزئارا كېڭەش قىلىپ بېكىتىلىدۇ، تويۇق ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن ئىككى تەرەپ توي تەييارلىقلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدۇ.

3. ئاش سۈيى ئاپىرىش، تويۇق ئېلىپ بېرىلىپ تەخ-مىنەن ئون بەش كۈندىن كېيىن قىز ئائىلىسىگە ئاش سۈيى ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاش سۈيىگە ئادەتتە قىز كۆچۈ-رۈش كۈنى ئىشلىتىلدىغان راسخوتلار (يەنى قوي، گۈرۈچ، سەۋزە، ياغ، تۇز، چاي) ۋە قىز تەرەپكە ئېلىنغان تويۇق ماللار (كىيىم-كېچەك، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى) ئېلىپ بېرىلىدۇ.

4. قىز كۆچۈرۈش. ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە تويۇق ئېلىپ بارغان كۈنى مۇزاكىرە قىلىشىپ خاسىيەتلىك بىر كۈنى تاللاپ قىز كۆچۈرۈلدىغان كۈنى بېكىتىدۇ. ئادەتتە بۇ كۈن ئوغۇل قىزنىڭ رەسمىي توي كۈنى بولىدۇ. بۇ كۈنى بېكىتىشتە ئاساسلىقى قىز تەرەپنىڭ پىكرى ئاساس قىلىنىدۇ. قىز كۆچۈرۈلدىغان كۈنى توي ئادەتتە قىز تەرەپ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. تويغا قىز تەرەپنىڭ تونۇش-بىلىش، ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-بۇرا-دەر، قولۇم-قوشنىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تولۇق قاتنىشىدۇ. چۈشتىن بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىن تارتىپ تاكى چۈشتىن كېيىن قۇدىلار يېتىپ كېلىدىغان ۋاقىتقىچە قىز تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقان، تويغا كەلگەن تونۇش-بىلىشلەر بىر تەرەپتىن تاماق تەييارلاپ قۇدىلارنىڭ كېلىشىگە تەييارلىق قىلغاچ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇسسۇل-مەشرەپلەرنى ئۇيۇشتۇرۇپ تويىنى قۇتلۇقلىشىدۇ. (بۇرۇنقى مەزگىللەردە مۇشۇنداق ۋاقىتلاردا ئوغلاق تارتىشىش، توخۇ، قوچقار سوقۇشتۇرۇش قاتارلىق كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىمۇ ئېلىپ بېرىلاتتى، كېيىن كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش رىتىمىنىڭ تېزلىشىپ كېتىشىگە ئەگىشىپ بۇ خىل پائالىيەتلەر ئانچە كۆپ ئۆتكۈزۈلمەيدىغان بولدى). ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلار ۋە ئوغۇلنىڭ دوست-بۇرادەرلىرىنى ئوغۇل تەرەپ رەپىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ تۇرلۇك كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. چۈشتىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-بۇرادەر، قولۇم-قوشنىلارنى ئېلىپ قىز تەرەپكە قىز كۆچۈرۈشكە بارىدۇ، ئوغۇل تەرەپ قىز كۆچۈرگۈچىلەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن قىز تەرەپ ساھىب-خانلار مېھمانلارنىڭ قولغا سۇ تارتىدۇ. (بۇنىڭدا چوقۇم

جەمەت بويىچە ئوبيېكت تاللىغان ئەھۋالدا بىرىنچى قېتىم-دىلا پۈتۈشۈپ تويۇق ئەكىرىشكە تەييارلىق قىلىنىدۇ. بى-ۋاسىتە ئوبيېكت تاللىغان ئەھۋالدا بىرىنچى قېتىمدا قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپكە قىزى ۋە ئاتىسى بىلەن مەسلىھەتلى-شىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئوغۇل تەرەپ ئىككىنچى قېتىم بارغاندا قوشۇلدىغان - قوشۇلمايدىغانلىق جاۋابىنى بېرىدۇ. ئەگەر ئىككىنچى قېتىمدىمۇ ئېنىق جاۋاب ئالالمىسا ئوغۇل تەرەپ ئۈچىنچى قېتىم قىز سوراپ بارىدۇ. ئالاھىدە ئەھۋال بولمىسا ئۈچىنچى قېتىمدىمۇ ئېنىق جاۋاب ئالالمى-سا قارشى تەرەپنىڭ رايى يوق ئىكەن، دەپ قارىلىپ باشقا ئوبيېكت تاللاشقا چۈشىدۇ. ئادەتتە قىز سوراشنىڭ قېتىم سانى ئۈچ قېتىمدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ.

2. تويۇق ئېلىپ بېرىش. قىز سوراش باسقۇچى ئا-خىرلىشىپ ئىككى تەرەپ رازىلىشىپ بولغاندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ مەلۇم بىر خاسىيەتلىك كۈنى تاللاپ قىز تەرەپ ئائىلىسىگە تويۇق ئېلىپ بېرىشقا بارىدۇ. تويۇق ئېلىپ بېرىشقا ئادەتتە سىرتتىن ئادەم قاتناشتۇرۇلماي يىگىت تەرەپنىڭ جەمەت چوڭى، ئاتا-ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرىنى ئاساس قىلىپ ئون-ئۈنەشكەچە ئادەم بارىدۇ. تويۇق ئۈچۈن دەسلەپكى ۋاقىتلاردا توققۇز دانە نان، ئىككى بولاق چاي، ئىككى بولاق تۇز قاتارلىق نەرسە-لەرگە بىر نەچچە پارچە رەخت ۋە ئاياغ قوشۇپ ئېلىپ بېرىلغان بولسا، ھازىر ئۇزۇك، زەنجىر قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرىمۇ قوشۇپ ئېلىپ بېرىلدىغان بولدى. تويۇق ئېلىپ بېرىلغان كۈنى قىز تەرەپ ھۆل-قۇرۇق يەل-يېمىش، مېۋە-چۈنلەر بىلەن داستىخاننى مول قىلىپ ئۇچ خىل تاماق قىلىپ ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك مېھمان قىلىدۇ. (بۇ سورۇندا قىز تەرەپ-نىڭ ئۆي تۇتۇشى، تاماق ئېتىشىلىرى، داستىخان راسلاشلىرى ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى تەرىپىدىن بىرەر قۇر باھالىنىدۇ، ئەگەر مۇشۇنداق ۋاقىتلاردا قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنىڭ ئالدىغا مۇۋاپىق چىقالمىسا ياكى مېھمان-دارچىلىق جەرياندا كۆڭۈلگە تەگكۈدەك سەۋەنلىكلەر سادىر بولسا توي ئىشى مۇشۇ باسقۇچتا توختاپ قالىدۇغان ئىشلارمۇ بولۇپ قالىدۇ، شۇڭلاشقا بۇنداق ئىشلاردا ھەر ئىككى تەرەپ، بولۇپمۇ قىز تەرەپ ئالاھىدە سەگەكلىك بىلەن ئىش تۇتۇشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ). تويۇق ئاپ-رىلغان سورۇندا توي ۋاقتى ۋە ئاش سۈيى ئېلىپ بېرىل-

MIRAS

تۇغقانلار تۆتىن نان قويدۇ. ئاتاشتا ھەممىسى بىردەك بىر توققۇز نان دەپ ئاتىلىدۇ. دەسلەپكى مەزگىللەردە مېھمانلار بىردەك ھەر خىل رەخت، گىلەم، يوتقان، كۆرپە قاتارلىق بۇيۇملارنى قوياتتى، كېيىنكى مەزگىللەردە ناھىيە بازىرىدا كۆپىنچە نەق پۇل قويۇلىدىغان ئىشلار ئومۇمە-لاشتى. يېزىلاردا بولسا يەنىلا ئاساسلىق قىلىپ رەخت قو-يىدىغان ئىشلار ساقلىنىپ كەلمەكتە، مېھمانلار داستىخان قويۇپ بولغاندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپنىڭ ئاتا-ئانىسى ئوغلىنىڭ تويىغا ئاتاپ تەييارلىغان تويلۇق سوۋغاتلار سو-رۇندىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. (قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپكە ئېسىل رەختتىن بىر دانە بەلباغ تەييارلايدۇ، ئاندىن كېيىن ئوغۇلنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ۋە دوست-بۇرادەر-لىرى ئوغۇلغا ئاتاپ بەلباغ تاشلايدۇ، بەلباغلار تاكى تۈ-گىگىچە ئوغۇلنىڭ بېلىگە قات-قات قىلىپ باغلىنىدۇ، يېقىن-قى مەزگىللەردە بەلباغ ئورنىغا پۇل قويىلىدىغان بولدى، ئاخىرىدا سورۇن ئەھلى قىز-ئوغۇلنى بىر يەرگە ئېلىپ كېلىپ نىكاھ ئوقۇتۇلىدۇ. نىكاھتىن كېيىن يىگىت تەرەپ-نىڭ ئاتا-ئانىلىرى بارلىق توي ئەھلىنى ئەتىكى يوقلاققا قاتنىشىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئاندىن بارلىق توي ئەھلى قىز-يىگىتنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەپ قىز كۆچۈ-رۈپ مېڭىلىدۇ. بۇرۇن قىزنى مەخسۇس بېزەلگەن ئاتقا مىندۈرۈپ، قىز-ئوغۇلنىڭ دوستلىرى بىرلىكتە تاكى ئو-غۇلنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە ناخشا-قوشاقلارنى ئېيتىشىپ بې-رىلىدىغان ئادەتلەر بولغان (بۇ يەرلىك تىلدا جىرغىلاڭ توۋلاش دەپ ئاتالغان). كېيىن بۇ خىل ئادەتلەر ئەمەل-دىن قېلىپ يىگىت قىزنى ئاتنىڭ ئالدىغا مىندۈرۈپ يۆت-كەيدىغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەپە-ھارۋىلاردا يۆتكەيدى-غان، يېقىنقى يىللاردا بولسا مەخسۇس بېزەلگەن توي ما-شىنىسىدا يۆتكەيدىغان ئادەتلەر ئومۇملاشتى. يۆتكەش جەريانىدا يول ئۈستىگە ئۈچ، بەش، ياكى يەتتە يەرگە (ئاساسلىق يول كۆۋرۈك ئېغىزلىرىغا) بالىلار ئارغامچا تارتىپ يول توسىدۇ. قىز تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بالىلارغا رەخت ياكى قەنت-گېزەكلەرنى بېرىپ رازى قىلغان-دىن كېيىن يولنى ئېچىۋېتىدۇ، بۇ شۇ يىگىت قىزنىڭ بۇ-نىڭدىن كېيىنكى ھايات مۇساپىسىدە يولۇققان قىيىن ئۆت-كەللەردىن بىرلىكتە تىرىشىپ ئۆتۈپ كېتىشىنى ئارزۇ قىل-غانلىقىدەك ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ. قىز كۆچۈ-رۈلۈپ يىگىتنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلگەندە يىگىتنىڭ ئۆ-يىدىكىلەر ئىشىك ئالدىغا ئالدىن يېقىپ تەييارلاپ قويغان

قۇدا ئوغۇل تەرەپ قۇدىنىڭ، ئايال قۇدا ئوغۇل تەرەپ ئايال قۇدىنىڭ، شۇنداقلا بۇرۇنقى قۇدىلىرىنىڭ قولغا ئۆز قولى بىلەن سۇ بېرىشى كېرەك). تاماققا دەسلەپتە قورداق، ئاندىن كېيىن پۇل تارتىلىدۇ. پۇل تارتىشتا ئاۋۋال گۆش بېسىلمىغان پۇل مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويۇ-لىدۇ، ئاندىن پۇل ئۈستىگە بېسىلىدىغان گۆش ئۇچا شەك-لىدە سورۇنغا ئېلىپ كىرىلىپ يۇرتتا يۈزلۈك، گەپكە ئۇستا، ئاۋازى ياغراق چىقىدىغان بىر كىشى چىقىپ تويىنىڭ مەقسىتىنى ئېلان قىلىۋەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۇ-چىلارنى مېھمانلارنىڭ نامىغا ئاتاپ بىر-بىرلەپ ئېلان قى-لىدۇ. (ئادەتتە چوڭ چايغا كەم دېگەندە ئىككى ئۇچا ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلار ئۈچۈن بىر، قىز تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلار ئۈچۈن بىر ئۇچا تەييارلىنىدۇ. بىر قىسىم ئۇرۇق-تۇغقانلىرى كۆپ، جەمئىيەتتە ئارىلىشىش دائىرىسى كەڭرەك كىشىلەر ئۈچۈن كۆپرەك تەييارلايدۇ، كۆپ بولغاندا ئون بەش، يىگىرمە ئۇچا سورۇندىن ئۆت-كۈزۈلىدىغان تويىلارمۇ بولىدۇ. ئوتتۇرىدىن ئۆتكۈزۈلىدى-غان ئۇچىلار ئاتالغان كىشىلەرنىڭ نامى بويىچە پالانى يەردىن كەلگەن پالانى باشلىق ئۇرۇق-تۇغقانلارغا ياكى مېھمانلارغا بىر پىيالە چاي دېگەندەك نام بىلەن ئېلان قىلىنىپ ئۆتكۈزۈلىدۇ، بىر پىيالە چاي بىر ئۇچىغا ۋەكىل-لىك قىلىدۇ). ئاندىن كېيىن گۆش پارچىلايدىغان مەخسۇس كىشىلەر (بۇنداق كىشىلەر يەرلىك تىلدا بۆكەل دەپ ئاتىلىدۇ) ھەر بىر ئاتالغان ئۇچىغا شۇ مېھمانلار ئا-رىسىدىن بىردىن چىقىپ گۆشنى پارچىلاپ مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى پۇل ئۈستىگە تارقىتىدۇ. بارلىق مېھمانلارنىڭ ئالدىغا گۆش تارقىتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئاشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ. (بۇ ئادەتتە يەرلىك تىلدا چوڭ چاي دەپ ئاتى-لىدۇ). چوڭ چايدىن كېيىن بارلىق توي ئىشتىراكچىلىرى يوغان بىر داستىخان ئەتراپىغا يىغىلىپ تويغا داستىخان قويۇش باشلىنىدۇ، سورۇن باشقۇرغۇچى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئاۋۋال ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە ئېلىپ كەلگەن توي-لۇقلارنى بىر-بىرلەپ سورۇن ئالدىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئاۋۋال قىز تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلارنىڭ تويىغا ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن داستىخانلىرىنى ئاندىن ئوغۇل تەرەپ قۇدىلارنىڭ داستىخانلىرىنى ئېلان قىلىپ سورۇن-دىن بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. داستىخانغا ئادەتتە قۇدىلار داستىخانلىق بۇيۇمغا قوشۇپ توققۇز نان، باشقا ئۇرۇق-

MIRAS

مۇ مول داستىخان ھازىرلاپ بۇ مېھمانلارنى لايىقىدا مېھمان قىلغاندىن كېيىن ھەر بىرنىڭ ئالدىغا سوۋغاتلىق رەخت قويىدۇ ۋە ئامانلىق تىلەپ ئۈزۈپ قويىدۇ. يىگىت تەرەپنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ۋە بارلىق تويغا چا-قىرىلغان مېھمانلار تويغا كېلىشكە باشلايدۇ. قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىمۇ قىزنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ سائەت ئىككى ئەتراپىدا يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە يوقلاققا كېلىدۇ. يىگىت تەرەپنىڭ مېھمان كۈتۈش ئۇسۇلىمۇ قىز كۆچۈ-رۈشتە قىز تەرەپنىڭ كۈتۈشكە ئوخشاش بولىدۇ. مېھمان-دارچىلىق ئاخىرلاشقاندىن كېيىن داستىخان قويۇشتىن ئىل-گىرى قىز تەرەپنىڭ يوقلاق ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن سوۋ-غاتلىق بۇيۇملىرى ئېلان قىلىنىپ سورۇندىن ئۆتكۈزۈل-دۇ. بۇلار ئاساسەن بىر نەچچە تەخسە تۇخۇم، ناۋات، قوماچ، ئالما-ئامۇت، مانتا قاتارلىقلار بولۇپ ئادەتتە ئون ئىككى لېگەندىن ئون سەككىز لېگەنگىچە بولىدۇ. ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن بىر تەخسە تۇخۇم يىگىتكە ئېلىپ قويۇلغاندىن باشقا قالغان نەرسىلەر سورۇندىكى ئەرلەر-نىڭ ئالدىغا قويۇلۇپ تارقىتىپ بېرىلىدۇ. ئاندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلارنىڭ داستىخنى سورۇد-دىن ئۆتكۈزۈلۈپ، قىز-ئوغۇل تەرەپتىن كەلگەن مېھمان-لارغا تارقىتىدۇ. قىز تەرەپ قايتىشتىن بۇرۇن ئوغۇل تەرەپ ئۇرۇق-تۇغقانلارنى چىللاققا بېرىشكە تەكلىپ قى-لىدۇ، قىزنىڭ ئانىسى ۋە ئاچا-سىڭىللىرى قىز بىلەن كۆ-رۈشۈپ خوشلىشىپ چىقىدۇ، ئاندىن توي ئاخىرلىشىدۇ.

6. چىللاق (قىز تەرەپ). يوقلاقنىڭ ئەتىسى يىگىت تەرەپ تۇغقانلار قىز تەرەپكە چىللاققا بارىدۇ. تەخمىنەن ئوتتۇزدىن ئەللىككىچە كىشى قاتنىشىدۇ. چىللاققا بېرىش-تىن بۇرۇن يىگىتنىڭ ئاتا-ئانىسى يېڭى كېلىنكە بىر قۇر يېڭى كىيىم كىيىدۈرۈپ ئېلىپ بارىدۇ. چىللاقنىڭ مېھمان-دارچىلىق يوسۇنلىرى ئاش سۈيىنىڭكىگە ئوخشاپ كېت-دۇ. شۇڭا بۇ يەردە قايتا تەكرارلاپ ئولتۇرىمىدۇق.

7. چىللاق (ئوغۇل تەرەپ). قىز تەرەپ چىللاقنىڭ ئەتىسى قىز تەرەپ تۇغقانلار ئوغۇل تەرەپنىڭ ئۆيىگە چىللاققا بارىدۇ. بۇ چىللاقنىڭ مېھماندارچىلىق يوسۇنى ۋە ئادەم سانى قاتارلىقلارمۇ قىز تەرەپ چىللاقنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. چىللاققا بارغاندىن كېيىن قىز تە-رەپنىڭ ئاتا-ئانىسى يېڭى كۆي ئوغلىغا ئاتا بىر قۇر يېڭى كىيىم ياكى كىيىملىك رەخت قويىدۇ.

گۈلخاندىن ئاتلاتتۇزۇلىدۇ. بۇ شامان دىنىدىن قالغان ئادەت بولۇپ قىزغا ئىسسىق ئۆتكۈزۈپ قىز-يىگىتنىڭ ئېچىل-ئىناق، ئامراق ئەر-خوتۇنلاردىن بولۇپ ئۆتۈش-گە، قىزنىڭ ئائىلىگە مېھرىبان، قېيىن-ئانا-قېيىنئانىلىرىغا كۆ-يۈمچان بولۇپ ئۆتۈشكە تىلەكداشلىق بىلدۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. قىز ئۆيىگە ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن توي كۆچۈرۈشكە قاتناشقانلار ئۆيىگە يىغىلىپ قىز-يىگىت-نىڭ بىر ئۆمۈر بەختلىك ئۆتۈشنى تىلەيدۇ. (قىز ئولتۇر-غان كۆرپىنىڭ تېگىگە تاش باسۇرۇپ قويۇلىدۇ. بۇ قىزنىڭ بۇ ئائىلىدە تاشتەك ئېغىر بولۇپ مەڭگۈ ئولتۇرۇ-شقا سەمۋول قىلىنغان بولىدۇ). ئاندىن كېيىن يىگىتنىڭ ئانىسى ياخشى تىلەكلەرنى تىلەش بىلەن بىللە بىر نەچچە كۆپلەپ قوشاق ئېيتىپ قىزنىڭ يۈزىنى ئاچىدۇ ۋە ئالدىغا يۈز ئاچقۇغا مەخسۇس تەييارلانغان ئىرەملىك رەختنى قو-يىدۇ. ئاندىن سورۇن ئەھلى بىر دەك قىز-يىگىتنى مۇبا-رەكلەپ بولغاندىن كېيىن تارقىلىدۇ، بۇ ئارىلىقتا يىگىتنىڭ دوستلىرى يىگىتنىڭ ھويلىسىغا چىقىپ قىز تەرەپتىن ئېلىپ كەلگەن بىر ياكى بىر نەچچە پىيالىنى چىقىشىدۇ. (بۇ قىز بىلەن يىگىتنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇش جەريانىدا جېدەل-ماجرىا، چىقىل-چۇقۇللاردىن خالىي بولۇپ ئۆم-رىنىڭ ئاخىرىغىچە تىنچ-ئامان كۈن كەچۈرۈشنى تىلەش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ). توي كۆچۈرگۈچىلەر تارقىغاندىن كېيىن يىگىتنىڭ بىر قىسىم يېقىن تۇغقانلىرى ۋە قوشنىلىرى بىرلىكتە سەۋزە قەلەم ئېتىشىپ ئەتىكى يوقلاقنىڭ تەييار-لىقىنى قىلىشىدۇ. ناھىيە بازىرىدا 90-يىللاردىن كېيىن ئە-تىگەندە نىكاھنى ئوقۇۋېتىپ قالغان ئىشلارنى ئىلگىرىكى تەرتىپ بويىچە قىلىدىغان ئىشلار بارا-بارا ئومۇملىشىشقا باشلىدى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىئالىشىشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ تويىلارنىڭ شەكلى ئۆزگىرىپ مەرىكە زاللىرىدا ئۆتكۈزۈلۈشكە قاراپ يۈزلەنگەندىن كېيىن بىر قىسىم مېھمانلارنىڭ ئورۇن سەۋەبىدىن ئالدىن ئۇزاق كې-تىدىغانلىقى سەۋەبلىك تويدا ئېتىلىدىغان تاماق لەغمەن بىلەن ئاش مانتىغا ئۆزگەردى.

5. يوقلاق. قىز كۆچۈرۈلۈپ ئەتىسى يىگىت تەرەپ-نىڭ ئۆيىدە بولىدىغان توي يەرلىك تىلدا ئومۇملاشتۇرۇپ يوقلاق دەپ ئاتىلىدۇ. يوقلاق بولىدىغان كۈنى ئەتىگىنى قىز تەرەپتىن سەككىزدىن ئون نەپەرگىچە ئايال يەڭگە يۆتكىلى يىگىت تەرەپ ئۆيىگە كېلىشىدۇ. يىگىت تەرەپ-

ئۆي سېلىش ئالاھىدىلىكى

1. ئۆي ئورنى تاللاش

مەكت خەلقى ئۇزاق يىل مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ ھايات كەچۈرۈش جەريانىدا ئولتۇراق ئۆي شارائىتىكى نەملىك-نىڭ ئىنساننىڭ ساغلاملىقى ۋە سېلىنغان ئۆي ئىمارەتلەر-نىڭ چىدامچانلىقىغا ۋە ئۆمرىگە بىۋاسىتە تەسىر قىلىدىغان-لىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن بولغاچقا نەملىكتىن، زەيدىن قېچىش ۋە يىراق تۇرۇشنى ئولتۇراق ئۆي ئورنى تاللاشتىكى بىرىنچى ئۆلچەم قىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا، باغ، ئورمان ئەھيا قىلىشقا كۆل ۋە ئىچمەك سۇنىڭ قولاي بولۇشىنى كۆزدە تۇتۇپ دەريا، ئېرىق-ئۆستەڭ بويلىرىغا يېقىن، سۈيى ئەلۋەك، ئورنى بىر قەدەر ئېگىز دۆڭلۈك-لەرنى ئۆي ئورنى قىلىپ تاللاش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن. ئەگەر ئوبىيكتىپ شارائىت تەپەيلىدىن ئورنى بىر قەدەر پەس، ئوڭاي زەي ئۆزلەيدىغان ئورۇنلارغا ئۆي سېلىشقا توغرا كەلگەندىمۇ ئۆي ئورنىنى قۇرۇق قۇم بىلەن مۇۋاپىق ئېگىزلىككە يەتكۈچە ئېگىزلىتىپ (بۇ يەرلىك تىل بويىچە ئۆي ئورنىنى كۆتۈرۈش دەپ ئاتىلىدۇ). ئاندىن تام ئۆي-لىنى قوبۇرلىدۇ. ئۆي ئەتراپىغا جىگدە ۋە تېرەك كۆچىتى-نى ئارىلاشتۇرۇپ سېلىپ، ئىھاتە قىلغان. ئۆي ئەتراپىغا يەنە ئېغىل-قوتاندىن باشقا باغ ۋە گۈللۈكلەرنى بەرپا قىلغان. مەخسۇس كۆل چاپتۇرۇپ ئىچىدىغان سۇ مەسىلى-سىنى ھەل قىلغان.

2. ئۆل بېسىش

ئۆي سېلىنىدىغان ئورۇن ۋە باغ ئورنى بېكىتىلىپ ھەرقايسى ئۆز ئەھۋالىغا ئاساسەن تۈزلىنىپ، تەكشىلى-نىپ بولغاندىن كېيىن ئۆيگە ئۆل بېسىلىدۇ. ئۆيىنىڭ ئۇلغا پىششىق خىشتىن بىر نەچچە قۇر ئۆل قويۇلغاندىن كېيىن ئۆلنىڭ ئۈستىگە زەي ئۆزلەشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قومۇشنى ئۆلنىڭ كەڭلىكىدە كېسىپ بەش سانتىمېتىر قې-لىنلىقتا يېيىتىش ئارقىلىق زەي مۇداپىئە قەۋىتى ياسىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق تام پۈتكەندىن كېيىن ھۆل زەي (يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئۆرلەپ ۋە ياكى يامغۇر سۈيىنىڭ پارغا ئايلىنىپ بولالماسلىقىدىن تامغا ئىشلىتىلگەن كېسەك ۋە لايىلارنىڭ نەملىكى ئېشىپ كېتىپ سۇۋاقلارنىڭ تۆكۈلۈپ كېتىشى ۋە تامنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراش ھادىسىسى)، قۇرۇق زەي (ئۆي ئورنىنىڭ ھەددىدىن زىيادە قۇرغاق بولۇپ كېتىشى

سەۋەبىدىن تامغا ئىشلىتىلگەن كېسەك ۋە ياكى لايىلارنىڭ نەملىكىنى ئۆي ئورنىدىكى قۇرغاق تۇپراق سۇمۇرۇۋېتى-لىش نەتىجىسىدە سۇۋاقلارنىڭ تۆكۈلۈپ كېتىشى ۋە تامنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراش ھادىسىسى) چىقىپ كېتىشى-نىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. ئۆي تېمىنىڭ ئۆلى ئادەتتە ئۆي سالغۇچىنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالغا قاراپ بەش قۇردىن توققۇز قۇرغىچە قويۇلىدۇ. پىششىق خىش ئىشلى-تىلىش ئومۇملىشىشتىن بۇرۇن خىش ئورنىغا توغراق ياغ-چى ئىشلىتىلگەن. ھويلا تېمىنىڭ ئۆلى ئادەتتە ئۈچ قۇر ئەتراپىدا بولىدۇ. سېلىنىدىغان ئۆيىنىڭ ئېغىز سانمۇ ئادەت-تە ئۈچ ئېتىز، بەش ئېتىز، يەتتە ئېتىز بويىچە بولىدۇ، ئا-لاھىدە ئەھۋال بولمىسا ئىككى، تۆت، ئالتە ئېتىزلىق ئۆيلەر ئانچە كۆپ سېلىنمايدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ قومۇش ئورنىغا زەي قەغەز، سولياۋ يوپۇق قاتارلىقلار ئىشلىتىلىدىغان، 2000-يىللار-دىن كېيىن بولسا بېتون ۋە شېغىل بىلەن تام ئۆلىنى قۇ-يىدىغان ھەتتا پولات چۈنقلەر بىلەن توقۇپ، شېغىل ۋە بېتون بىلەن قۇيۇپ، تام ئۆلى قىلىنىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئومۇملىشىشقا باشلىدى.

3. تام سېلىش ئۇسۇللىرى

مەكت ئۆيلىرىنىڭ تېمىغا ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيالل-رى ۋە سېلىش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن كۆپ خىل تۈرلەرگە بۆلۈنگەن بولۇپ، ئادەتتە كۆپ ئۇچرايدى-غان تۈرلىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) تۆيزە تام — بۇ خىل تامنىڭ ئاساسلىق ماتېرىيالى سۆڭەك بادرىسىنى يېرىش ياكى تىلىش ئارقىلىق، تېرەك شاخلىرى ۋە يۇلغۇن شاخلىرىنى بەلگىلىك ئۇزۇنلۇقتا كەسلەش ئارقىلىق تەييارلانغان تۆيزە بولغاچقا تۆيزە تام دەپ ئاتالغان. تام ئۆلى ئالدىنقى باسقۇچتىكى ئۇسۇللار بويىچە تەييارلانغاندىن كېيىن ئۆل ئۈستىگە ئۇزۇن-قىس-قىلىقى سېلىنىدىغان تام بىلەن ئوخشاش قىلىنىپ چاسلا-غان ياغاچ قويۇلىدۇ. (ئادەتتە يەرلىك تىلدا زەڭگىندە دەپ ئاتىلىدۇ). بىر مېتىرغا بىردىن تۆشۈك تېشىلىپ تۈۋرۈك توختىتىش ئورنى قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن ئۆيىنىڭ تۆت بۇ-لۇغىغا تۆت تال تۈۋرۈك تىكىلىنىپ قىياش تارتىلغان

2
0
1
7
5

قېتىغا تۆشۈك تېشىپ مۇقىملاشتۇرۇلماستىن تۇرۇۋاتقانلىق ئىككى تەرىپىگە مىخلاش ئارقىلىق مۇقىملاشتۇرۇلدى، ئاندىن ۋاڭزا ئارىلىرىغا كېسەك ياكى خىشلارنى قىستۇرۇش ئارقىلىق تام يۈزى مۇقىملاشتۇرۇلدى. چاپلاش، سۇۋاش ئۇسۇللىرى تۆيزە تام بىلەن ئوخشاش.

4) قوشام تام — ئۇل قويۇش، زەگىندە، سىنجا، تۇۋرۇك توختىتىش ئۇسۇللىرى تۆيزە تام بىلەن ئوخشاش. ۋاڭزا تۇۋرۇككە سىم بىلەن باغلاش ئارقىلىق مۇقىملاشتۇرۇلدى. ۋاڭزا مۇقىملاشتۇرۇلۇشتىن بۇرۇن ھەر بىر تۇۋرۇك ئارىسىغا تېرەك ياكى يۇلغۇن شاخلىرى بەلگىلىك قېلىنلىقتا رەتلىك تىزىلىپ بولغاندىن كېيىن، قوشام قىلىنىدىغان ياغاچ بىلەن تېڭىلىپ (ھەر بىر تۇۋرۇك ئارىسى ئىككى يەردىن تېڭىلىدۇ، تۇۋرۇك قېتىدا قالىدۇ، ئادەتتە يەرلىك تىلدا قوشامداش دېيىلىدۇ) تام يۈزى مۇقىملاشتۇرۇلدى. چاپلاش، سۇۋاش ئۇسۇللىرى تۆيزە تام بىلەن ئوخشاش. ئادەتتە ھويلا تام ۋە ئېغىل-قوتانلارنىڭ تاملىرى مۇشۇنداق ئۇسۇلدا سېلىنىدۇ.

5) خام خىش (كېسەك) تام- ئۇل قويۇش ئۇسۇلى باشقا تاملارنىڭكى بىلەن ئوخشاش. بىراق ئۇلنىڭ كەڭلىكى ئادەتتىكى تۆيزە تامنىڭ ئۇلنىڭ ئۈچ ھەسسىدىن تۆت ھەسسىگىچە كەڭلىكتە يەنى بىر مېتىردىن 1.2 مېتىرغىچە كەڭلىكتە قويۇلدى. ئۇلنىڭ ئېگىزلىكىمۇ يېرىم مېتىردىن 80 سانتىمېترغىچە بولىدۇ، بىر يېرىم خىشلىق ۋە ئىككى خىشلىق قىلىپ ئىككى خىل سېلىنىدۇ، بىر يېرىم خىشلىق تامنىڭ قېلىنلىقى 60-80 سانتىمېتر، ئىككى خىشلىق تامنىڭ قېلىنلىقى 80-100 سانتىمېتر كېلىدۇ. خىش ئارىسىغا بەلگىلىك كاكىل لاي (سامان ئارىلاشتۇرۇلمىغان، بىر قەدەر قاتتىقراق ئېتىلىدىغان سېغىز لاي) قويۇش ئارقىلىق چاك باسۇرۇپ تىزىلىپ قويۇرۇلدى. ئىشلىتىلىدىغان كېسەك ياز پەسلىدىكى ئاق سۇ (كەلكۈن مەزگىلدە كېلىدىغان لاي- لاتقا مىقدارى كۆپ بولغان سۇ) ئاققان ئېرىق- ئۆستەڭلەرگە يىغىلىپ قالغان سېغىز لايلىرىنى قېلىپتا قويۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. خىش قويۇدىغان قېلىپ ئىككى خىشلىقتىن بەش خىشلىققىچە بولىدۇ، ئىككى خىشلىق قېلىپنىڭ خىشى ئەڭ چوڭ، بەش خىشلىق قېلىپنىڭ خىشى ئەڭ كىچىك بولىدۇ. سېغىز لاي بىلەن بىر ياكى ئىككى قېتىم سۇۋۇلۇپ تام پۈتتۈرۈلدى.

6) لاي (ئەنجان) تام — مەكتىنىڭ يەرلىك تۇپرىق-نىڭ يېپىشقا قىلىقى تۆۋەن، قۇم مىقدارى كۆپ بولغاچقا بۇ

ياغاچ بىلەن مىخلىنىپ مۇقىملاشتۇرۇلدى، (قىيىش تارتىلما-غان ياغاچ نامنى تۇتۇپ تۇرۇش ۋە تېرەپ تۇرۇش رولى-نى ئۆتەيدىغان بولغاچقا چىداملىق ياغاچ ماتېرىيالى ئىشلىتىلىدىغانى، كۈچلۈك بولۇشى كۆزدە تۇتۇلغاچقا قاۋان دەپ ئاتالغان) ئاندىن ئۈستىگە تامنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا تەڭ كېلىدىغان ياغاچ چىقىرىلدى. بۇ ياغاچ سىنجا دەپ ئاتىلىدۇ. سىنجانىڭمۇ ھەر بىر مېتىرغا بىردىن تۆشۈك تېشىلىدۇ. تېشىلگەن تۆشۈكنىڭ ئورنى زەگىندىگە تېشىلگەن تۆشۈك بىلەن ئۇدۇل قىلىنىدۇ. ئاندىن تۆشۈكلەرگە ئىككى تەرد-پى ئۇچلانغان تۇۋرۇكلەر ئورنىتىلىدۇ. تۇۋرۇكنى ئۇچلاش تۇرۇم چىقىرىش دەپ ئاتىلىدۇ، ئادەتتىكىدەك قوزۇق شەكىلدە ئۇچلانماستىن ياغاچنىڭ ئەتراپى ھەرىدد-لىپ چۆرىسىدىكى قىسمى كەكە بىلەن چېپىپ چىقىرىۋېتىش ئارقىلىق ئۇچلىنىدۇ. تۇۋرۇكلەرگەمۇ بەشتىن يەتتىگىچە تۆشۈك تېشىلىپ كەتمەن سېپى چوڭلۇقىدىكى سۆگەت يا-غىچى قوزۇق شەكىلدە ئۇچلىنىپ ئۆتكۈزۈلدى. ئۆتكۈ-زۈلگەن ياغاچ ۋاڭزا دېيىلىدۇ. ئاندىن تەييارلانغان تۆي-زىلەر ئوڭ، تەتۈر توقۇش ئارقىلىق تام يۈزى مۇقىملاش-تۇرۇلدى، تۆيزىلەر قۇرۇپ چۈشۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تام قويۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىنلا سامان ئارىلاشتۇرۇلغان سېغىز لاي بىلەن قېلىن قىلىپ چاپلىنىدۇ، چاپلانغان لاي بىر نەچچە كۈن شامالدىنلىپ قۇرىغاندىن كېيىن بىر قەدەر يىرىك سامان ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلگەن لاي بىلەن قېلىن سۇۋىلىپ تام يۈزىدىكى ئېگىز-پەس جايىلار تۈزلىنىدۇ، بۇ ئادەتتە يەرلىك تىلدا قارا سۇۋاق دەپ ئاتىلىدۇ. ئىككىنچى قېتىمدا يۇمشاق سامان ئارىلاش-تۇرۇلغان سېغىز لاي بىلەن سىلىق سۇۋۇلۇپ تام سۈپەتلى-نىدۇ، ئاندىن ھاك، گەج ۋە باشقا نەرسىلەر بىلەن ئاقار-تىلىدۇ.

2) قوش تۆيزە تام — بارلىق ئىش ھالقىلىرى تۆيزە تام بىلەن ئوخشاش، پەقەت تام ئارىلىقى مۇۋاپىق قالدۇ-رۇلۇپ ئىككى قات قىلىپ سېلىنىدۇ (قىشتا ئىسسىق، يازدا سالقىن، بىخەتەر بولۇش كۆزدە تۇتۇلدى). كۆپىنچە مەكتەپ، ئىدارە- ئورگانلارنىڭ سىنىپ- ئىشخانىلىرى، باي-لارنىڭ ئايرىم ئۆيلىرى مۇشۇنداق ئۇسۇلدا سېلىنىدۇ.

3) قىسما تام — ئۇل قويۇش، زەگىندە، سىنجا، تۇۋرۇك توختىتىش ئۇسۇللىرى تۆيزە تام بىلەن ئوخشاش. پەقەت ۋاڭزا تۆيزە تامغا ئوخشاش تۇۋرۇك

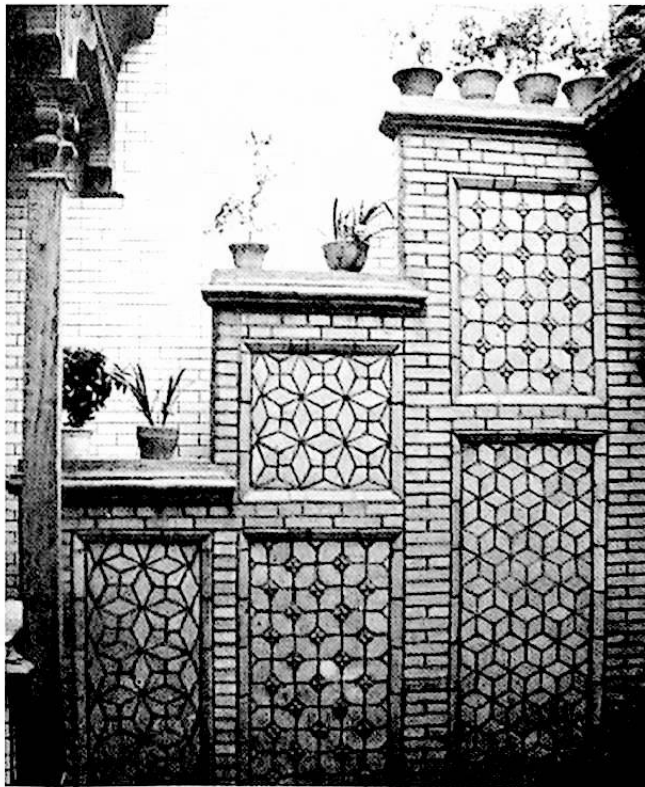
M
I
R
A
S

سىدە پىششىق خىش، بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر مەكت خەلقىنىڭ ئاساسلىق ئۆي سېلىش ئۇسۇلىغا ئايلانغان بولسا، بۇ خىلدىكى ئۆي سېلىش ئۇسۇللىرى ئىلگىرى مەخسۇس تونۇشتۇرۇلغان بولغاچقا بۇ ماقالىدە ئايرىم بايان قىلىنمىدى.

4. ئۆي يېپىش ئۇسۇللىرى

تاملار يۇقۇرقىدەك ئۇسۇللار ئارقىلىق سېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئۆينىڭ ئۈستى يېپىلىدۇ، ئۈستىنى يېپىش ئۆسۈللىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) قارا يېپىق — ئۆينىڭ ئوتتۇرىسى مۆلچەرلىنىپ بىردىن ئىككىگىچە يوغان ياغاچ تام ئوتتۇرىسىغا قويۇلدى. (بۇ ياغاچ يەرلىك تىلدا خە ياكى خا دەپ ئاتىلىدۇ. چوڭراق مېھمانخانا، ساراي ئۆيلەرگە ئىككى، كىچىكرەك ئۆيلەرگە بىردىن قويۇلىدۇ) خە بىلەن تام ئوتتۇرىسىغا بىر مېتىردىن ئارتۇق قالدۇرۇلۇپ ئادەم يوتسىچىلىك ياغاچلار خە بىلەن سىنجىغا مېخلاپ مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. (يەرلىك تىلدا بۇ ياغاچ جەگە دەپ ئاتىلىدۇ) كېسەك تام ۋە چالما تام ئۆيلەردە خەنىڭ ئىككى تەرىپىگە تۈۋرۈك قويۇلىدۇ، جەگىنىڭ تام قويۇلىدىغان يېرىگە ئويۇقچا قويۇلۇپ مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن ئۈستىگە شاخ، يىكەن

خىل تام ئادەتتىكى ئەھۋالدا پەقەت بەش يىلدىن يەتتە يىلگىچە تۇرۇپ ئاندىن ئۆرۈلۈپ ياكى ئولتۇرۇشۇپ كېتىدىغان بولغاچقا باغ ياكى ئېغىل-قوتانلارنىڭ تېمى ئۈچۈن سېلىنىدۇ. تام سېلىنىدىغان جاينىڭ ئەتراپىغا سۇ قويۇپ سۈيى سىڭىپ تۇپراق تام قويۇشقا لايىقلاشقان ۋاقتتا بىر ئادەم تام ئورنىغا كەتمەن بىلەن چېپىپ تاشلاپ بېرىش، تامچى تاشلانغان لايىنى قولى بىلەن يۇغۇرۇپ كۆمىلاچ قىلىپ چىڭداپ تىزىش ئارقىلىق سېلىنىدۇ، ئادەتتە سۇۋالمايدۇ.

(7) چالما تام — بۇ خىل تام سېلىش ئۇسۇلى غازكۆل، يانتاق، تۈمەنتال، قىزىلكاۋات يېزىلىرىدىكى دەريا بويىغا ۋە چوڭ ئۆستەڭ بويلىرىغا ماكانلاشقان كەشلىرى كۆپرەك سالىدىغان تام بولۇپ دەرياغا كەلگۈن كەلگەندە بەلگىلىك يەر ئاجرىتىلىپ كەلگۈن سۈيى قايتا قايتا قويۇلۇپ سۇ تەركىبىدىكى سېغىز لاي تىندۈرۈلۈپ (يەرلىك تىل بويىچە بۇ چالما تېرىش دەپ ئاتىلىدۇ) كەلگۈن تارتىلىپ لاتقا تەركىبىدىكى يېپىشقا سېغىز مەلۇم دەرىجىدە قېتىشقاندىن كېيىن كەتمەن بىلەن چاسا شەكلدە چاناپ قومۇرۇلىدۇ ۋە ئاپتاپقا سېلىنىپ قۇرۇتۇلىدۇ. چالمىلار قۇرۇپ تولۇق قېتىشىپ بولغاندىن كېيىن كېسەك تام سېلىش ئۇسۇلى بويىچە تام قويۇرۇلىدۇ.

مەكت ناھىيەسىنىڭ سېغىز توپا بايلىقى بىر قەدەر كەمچىل ھەم تارقاق جايلاشقانلىقى ھەمدە سېغىز توپا تەركىبىدىكى شور مىقدارى بىر قەدەر كۆپ بولغانلىقى، خىش پىشۇرۇش ئۈچۈن كېتەرلىك يېقىلغۇ كۆمۈر يېتەرلىك بولمىغانلىقى سەۋەبلىك ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن ئىلگىرى مەكتىنىڭ خۇمدانچىلىق ئىشلىرى ئانچە تەرەققىي قىلمىغان. يەرلىك خۇمدانلاردىكى قومۇشنى يېقىلغۇ قىلىپ پىشۇرۇلغان خىشنىڭ تەننەرخى يۇقىرى، مەھسۇلات مىقدارى ئاز بولغاچقا پەقەت ئۆي ئۇلىغا ئىشلىتىشكەلا يېتىشكەن. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلۇشتىن ئىلگىرى پىشۇرۇلغان خىشتا ئۆي سېلىش مەكتىتە ئانچە ئومۇملاشمىغان، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن زامانىۋى خىش زاۋۇتلىرى قۇرۇلۇپ خۇمدانچىلىق ئىشلىرى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلغاندىن كېيىن پىششىق خىشتا ئۆي سېلىش بارا-بارا ئومۇملىشىشقا باشلىدى، بولۇپمۇ يېقىنقى يىللار مابەينىدە پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئەمەن ئۆي قۇرۇلۇش ياردەم مەبلەغىنىڭ تۇرتكى-

2
0
1
7
5

قەدەر يوغان، پۇتاقسىز، تۇز ياغاچلار تاللىنىپ تولۇق چا-
سلىنىدۇ. ئاستى ۋە ئىككى يان تەرىپىگە ھەر خىل نەقىش-
لەر ئويۇلىدۇ، ئۈستى قىسمىغا نەقىش چىقىرىلىپ ئالاھىدە
تەييارلانغان ياغاچلار ئەھۋالغا قاراپ بىر نەچچە رەت
مىخلىنىدۇ، بۇنداق ياغاچلار يەرلىك تىلدا ناۋا دەپ ئاتى-
لىدۇ، چىقىرىلغان نەقىش ۋە ئىشلىتىلىش ئورۇنلىرىغا
قاراپ مەرەپ ناۋا، تەسۋى ناۋا، پىلتە ناۋا... قاتارلىق
نۇرغۇن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. جەڭگىلەر ئارىسىدىكى بالا
بېشى ئېتىلىدىغان ئورۇنغا رەندىلەپ سىلىقلانغان شاللار
قىستۇرۇلىدۇ. بۇ يەرلىك تىلدا ھاراق دەپ ئاتىلىدۇ. جە-
ڭلەرنىڭ ئارىلىقى بورا يېپىقنىڭكىدىن زىچ بولۇپ ئادەتتە
40-50 سانتىمىترغىچە بولىدۇ. تام ئۈستىگە ئالاھىدە نە-
قىشلەنگەن سىنجىلار قويۇلىدۇ. تۆيزە تام ئۆيلەرنىڭ تام
سىنجىسىدىن باشقا يەنە ئايرىم سىنجا قويۇلىدۇ، ئىشلىتى-
دىغان ۋاسىلار چاسلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئالاھىدە رەن-
دىلەر ئارقىلىق بىر يۈزى (يەنى ئاستى يۈزى) دۇمباق
چىقىرىلىپ ئايرىم رەندىلىنىدۇ. بىر-بىرىگە جۈپلىنىپ
رەتلىك، زىچ تىزىلىپ، مىخلاشتا تۈز ۋە قىيىش شەكىل-
لىك تىزىپ مىخلاش ئۇسۇللىرى قوللىنىلىپ چىرايلىق،
سەنئەتلىك، نەقىشلىك كۆرۈنۈشلەر ھاسىل قىلىنىدۇ، ھەتتا
خە، جەڭگىلەر ئىككىكەت، ئۇچقات قىلىپ كۆتۈرۈلۈپ،
گۈمبەز شەكىللىك ئاجايىپ سىرتولۇق كۆرۈنۈشلەر ھاسىل
قىلىنىپ، ھەشەمەتلىك يېپىلغان ئۆيلەر مۇ بولىدۇ، ئادەتتە-
كى ئەھۋالدا بىر قەدەر ئوتتۇراھال تۇرمۇش سەۋىيەدىكى-
لەر مېھمانخانا ۋە پېشايۋانلىرىنى سۇر ۋاسىدا ياپىدۇ،
بايراق كىشىلەر پۈتۈن ئۆيلىرىنى سۇر ۋاسىدىن قىلىدۇ.
ئالاھىدە بايلار، يۇرت كاتتىلىرى ئۆيلىرىنىڭ ئۈستىنى
قات-قات گۈمبەزلىك قىلىپ ھەشەمەتلىك يېپىشقا ئەھمە-
يەت بېرىدۇ. ئۆيلەر يېپىلىپ مەلۇم مەزگىل ئۆتۈپ ئىشلە-
تىلگەن ياغاچ ماتېرىياللار تولۇق قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن
تۈۋرۈك ۋە تورۇسلىرى ئويۇلغان نەقىش ۋە ئىشلىتىلگەن
ناۋالارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن نەپىس رەڭلىك سىرلار
بىلەن سىرلىنىپ ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ ئاجايىپ
ئېسىل دۇردانىلىرى نامايان قىلىنىدۇ، سۇر ۋاسا ئۆيلەر-
نىڭ ياغاچچىلىق ئىشلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىنكى ئۈستى
قىسمىنى چۈمكەش ئۇسۇلى بورا يېپىق بىلەن ئوخشاش،
بىرلا يېرى ئۆيىنىڭ ئۈستى زىچ تىزىلغان ۋاسىلار بىلەن
تولۇق يېپىلغاچقا سۇر ۋاسىنىڭ ئۈستىگە بورا سېلىنماي

ۋە قومۇشلار تەكشى يېپىتىلىپ ئۈستىگە قارا لاي (كاكىل
لاي) سېلىنىدۇ، ئاندىن قارا لاي ئۈستىگە توپا يېپىتىلىدۇ،
ئاخىرىدا ئۆگزە ئۈستى سامان ئارىلاشتۇرۇلغان لاي
بىلەن تەكشى قىلىپ سۇۋۇلىدۇ. جەڭگە بىلەن سىنجىنىڭ
ياكى تامنىڭ تۇتاشقان جايلىرىدىكى يوقۇقلارغا خىش
ياكى چالما قىستۇرۇلۇپ يوقۇقلار ئېتىلگەندىن كېيىن تام
يۈزى بىلەن تەڭ قىلىپ سۇۋۇلىدۇ. (بۇ يەرلىك تىلدا بالا
بېشى ئېتىشى دەپ ئاتىلىدۇ).

(2) لاي لەمپە يېپىق — بۇ خىلدىكى ئۆي يېپىشنىڭ
قالغان ئىش ھالقىلىرى قارا يېپىق ئۆي بىلەن ئوخشاش
بولۇپ يېكەن ۋە قومۇشلار بىلەن چۈمكەشتىن ئىلگىرى
لاي لەمپە ئۈچۈن ئالاھىدە ياسالغان بورا (بۇنداق بورا
قومۇش، ئۇششاق تال چۇنقلار ياكى ئىنچىكە تىلىنغان يا-
غاچلارنى سىم بىلەن زىچ قىلىپ چىتىش ئارقىلىق ياسىلى-
دۇ) خە، جەڭگىلەرگە ئېسىپ باغلىنىپ ئۈستىدىن لاي ئېقى-
تىلىدۇ، ئۆيىنىڭ ئۈستى چۈمكىلىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن
لاي بىلەن سىلىق قىلىپ سۇۋۇلىدۇ.

(3) بورا يېپىق — خە، جەڭگە توختىتىش ئۇسۇلى قارا
يېپىق بىلەن ئوخشاش، پەرقلىنىدىغان يېرى بورا يېپىق
ئۆيىنىڭ خە، جەڭگىلىرى چاسلىنىپ رەندىلەپ سىلىقلانغان-
دىن كېيىن ئاندىن ئىشلىتىلىدۇ. خە ۋە جەڭگىلەر توختىتى-
لىپ بولغاندىن كېيىن چاسلاپ، رەندىلەپ سىلىقلانغان يا-
غاچلار (تۆت، ئالتە سانتىمىتر كەڭلىكتە، ئۈچ، تۆت ساد-
تىمېتىر قېلىنلىقتا، بىر مېتىر ئۇزۇنلۇقتا تەييارلىنىدۇ،
يەرلىك تىلدا ۋاسا دەپ ئاتىلىدۇ) 20 سانتىمېتىر ئارىلىق
قالدۇرۇلۇپ جەڭگە مىخلىنىدۇ، ئاندىن ئۈستىگە بورا يې-
پىلىدۇ، ئۈستىدىن كېيىن يېكەن، قومۇش، ياكى مىسىل،
زىرە پاختىلى سېلىنىدۇ، قالغان مەشغۇلاتلىرى قارا يېپىق
بىلەن ئوخشاش.

(4) جۈپ ۋاسا يېپىق (ۋاسا جۈپ) — بارلىق ئىشلىتى-
لىدىغان ماتېرىيال ۋە مەشغۇلات تەرتىپى بورا يېپىق
بىلەن ئوخشاش، پەرقلىنىدىغان يېرى ۋاسىلار جەڭگە
مىخلانغان ۋاقىتتا ئىككىدىن جۈپلەپ مىخلىنىدۇ.

(5) سۇر ۋاسا يېپىق — دەسلەپكى مەشغۇلات تەرتى-
پى بورا يېپىق ياكى ۋاسا جۈپ يېپىق بىلەن ئوخشاش،
بىراق سۈپەتلەش جەھەتتە بۇ خىلدىكى ئۆي يېپىشتىكى
ماتېرىيال ئەلپى ۋە سۈپەت ئۆلچىمى قاتتىق، ئىش ھالقى-
لىرى ئىنچىكە بولىدۇ. ئادەتتە خە ۋە جەڭگىلەرگە بىر

M
I
R
A
S

مەيلى قايسى خىلدىكى پەنەرگە ئېسىپ ئۆي زىننەتلەشتە بولسۇن، مەكت خەلقى بۇ جەھەتتە يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن پەنەرگە ئوخشاش قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىدىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ پەنەرگە ھەر خىل نەقىش ۋە مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىش، غىش ئەگمە، پەتۇس ئەگمە، چاسا ئەگمە قاتارلىق ھەر خىل شەكىللەر- دە ئېگىپ چىرايلىق كۆرۈنۈشلەرنى پەيدا قىلىپ، ئالاھىدە سەنئەتلىك بېزەش ئۇسۇللىرىنى شەكىللەندۈرگەن.

مەكت خەلقى ئۆي سالغاندا پېشايۋان چىقىرىشقا ئادەت- لەنگەن بولۇپ پېشايۋانغا ئىشلىتىلگەن جەڭنىڭ بىر ئۇچى ئۆي تېمىغا قويۇلىدۇ، يەنە بىر ئۇچى تۈۋرۈك ئۈستىگە توختىتىلغان خە ئۈستىگە قويۇلىدۇ، يېپىش ئۇسۇللىرى ئۆي يېپىش ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ، پەقەت پېشايۋان لاي لەمپە قە- لىنىمايدۇ. كۆپىنچە سۇر ۋاسلىق قىلىپ يېپىلىدۇ، ئۈستىگە ئايرىم ئىشلىگەندىن سىرت تۈۋرۈكلىرى سەككىز قىرلىق پىرامىدا شەكىلگە كەلتۈرۈلۈپ ھەر خىل نەقىشلەر بىلەن بې- زىلىپ ئاجايىپ چىرايلىق قىلىپ ئىشلىنىدۇ ۋە ئۆي ئۈستىگە ئوخشاش چىرايلىق سىرلىنىدۇ.

ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ۋە خىسلەتلىرى

تۆكۈن، ئۆلۈم- يېتىم مۇراسىملىرىدا بولسا ئاياللار چوقۇم ئۆيگە باشلىنىدۇ، ئەرلەر ھويلىغا راسلانغان سورۇنغا باش- لىنىدۇ. مۇراسىم ئىگىلىرىنىڭ ئۆيى كىچىك، مېھمانلار يې- تىشىمغۇدەك بولۇپ قالسا قوشنا- قولۇملارنىڭ ئۆيلىرىگە باشلىنىدۇ. ئاياللارنى سىرتقا باشلاش ئايال مېھمانلارغا قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىك سانىلىدۇ. چاي ۋە تاماق تارتىش- تىمۇ ئاۋۋال ئاياللاردىن باشلاپ تارتىلىپ ئاندىن ئەرلەر- گە تارتىلىدۇ.

2. ئائىلە تۇرمۇشىدىكى چوڭ ئىشلاردا ئەر- ئايال ئورتاق كېڭىشىش، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەكلىرىگە بىللە قاتنىشىش ئادىتى. مەكت خەلقىدە يۇقىرىسى توي- تۆكۈن، نەزىر- چىراغ ئىشلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈشتىن تارتىپ، ئېتىزلارغا قانداق زىرائەتلەرنى تېرىش، مال- چارۋىلارنىڭ قايسىلىرىنى بېقىپ كۆپەيتىشكە قالدۇرۇپ، قايسىلىرىنى سېتىش ياكى ئۆلتۈرۈپ ئۆز ئېھتىياجىغا ئىشلە- تىش قاتارلىق مەسىلىلەرگىچە ئەر- ئايال ئورتاق كېڭىشىش

ئاساسىي جەھەتتىن يۇمشاق مىسىل بىلەن قېلىن قىلىپ چۈمكىلىدۇ.

(6) پەنەرگە يېپىق — ئۆي قارا يېپىق شەكىلدە يېپى- لىپ بولغاندىن كېيىن پەنەرگە ئېسىلىدۇ. دەسلەپكى مەز- گىللەردە قەغەز پەنەرگە (كېۋەز غولىنى ئېزىپ تالقانلاپ ئاندىن خىمىيەلىك يېلىم بىلەن قاتۇرۇپ تەييارلانغان پە- نەرگە)، سولياۋ پەنەرگە (سولياۋدىن نەقىش چىقىرىپ نېپىز قۇيۇلغان پەنەرگە)، گەج پەنەرگە (ئارىسىغا خىمىيە- لىك تالا ئېلىنىپ گەج بىلەن قېلىپتا قۇيۇلۇپ قاتۇرۇپ تەييارلانغان پەنەرگە) قاتارلىق پەنەرگە ئېسىلغان بولسا كېيىن پارقراق سىرلىق ياغاچ پەنەرگە (نېپىز ياغاچ تالا- لىرىنى 0.3-0.5 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا قاتۇرۇپ ئۈستىگە نېپىز سىرلىق قەغەز بىلەن پارقراق سولياۋنى قوشۇپ بې- رسلاش ئارقىلىق تەييارلانغان پەنەرگە)، يېقىنقى يىللار- دىن بۇيان ئوتتىن مۇداپىئە كۆرىدىغان پەنەرگە (گەجدىن سۈپەتلىك ئوتتا كۆيەيدىغان قىلىپ ئالاھىدە ياسالغان، سىم ۋە نېپىز پولات چەسۋەكلەردىن پايدىلىنىپ ئېسىلىدۇ- گان پەنەرگە) قاتارلىق پەنەرگە ئېسىلىدىغان بولدى.

مەكت خەلقى ئارىسىدا بىر ئەر كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش قىلمىشى ئومۇملاشمىغان، ئەر- ئاياللارنىڭ ئىش- لەپچىقىرىشى ۋە تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى با- راۋەرلىك، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى، ئاياللارنى ھۆرمەت- لەش، ئۇلارنى ئەرلەر بىلەن باراۋەر ئورۇندا كۆرۈش قا- تارلىق ئەنئەنىۋى ئادەتلەرمۇ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ بىز- گىچە يېتىپ كەلگەن.

1. ئاياللارنى تۈرگە باشلاش ئادىتى. مەكت خەلقى- نىڭ مېھماندارچىلىق ئادەتلىرىدە ئاياللار ئۆيگە ئەرلەر- دىن بۇرۇن باشلىنىدۇ، مېھماندارچىلىققا كەلگەندە ئايال ساھىبخانلار ئايال مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئەر ساھىبخانلار ئەر مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆيگە باشلايدۇ. ئۆيگە كىرگەندىن كېيىنمۇ ئايال مېھمانلار چوڭدىن كىچىكىگىچە تەرتىپ بىلەن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن ئەر مېھمانلار ئاياللارنىڭ ئايىغىدىن باشلاپ ئورۇن ئېلىشىدۇ. توي-

20175

بىر پىكىرگە كەلگەندىن كېيىن ئاندىن قىلىنىدۇ. بۇ جەرياندا ئەر ياكى ئايال-نىڭ قايسىسى ئۆز پىكىرىدە چىڭ تۇرۇپ قارشى تەرەپنى زورلايدىغان ئىشلار ئاساسىي جەھەتتىن كۆرۈلمەيدۇ.

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپ-چىقىرىش ئەمگەكلىرىگە ئەر-ئاياللار بىرلىكتە ئورتاق قاتنىشىدۇ. بەزى ئەرلەر ۋە ئاياللار مەخسۇس ئۈستىگە ئالدىغان ئىشلارمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، يەر تۈزلەش، تېرىش، تاقلاش، چۆ-

نەكلەش، ئوتاش، ئورما ئورۇش، كېۋەز تېرىش، مېۋە-كۆكتاتلارنى يىغىۋېلىش قاتارلىق ئىشلارنى، چارۋىچىلىقتا، ماللارنى يايلىتىپ بېقىش، ئېغىل-قوتانلاردا ئوت سېلىپ بېرىش، سۇغىرىش قاتارلىق ئىشلارنى ئەر-ئاياللار ئورتاق قىلىدىغان ياكى قايسىسىغا ئۈدۈل كېلىپ قالسا شۇ قىلىۋېرىدىغان بولسا، دېھقانچىلىقتىكى ئېرىق-ئۆستەڭ چا-پىدىغان، يەر ئاغدۇرىدىغان، چارۋىچىلىقتىكى چوڭ چار-ۋىلارنى ھارۋىغا ياكى مىنىشكە كۆندۈرۈش، بوغۇزلاپ سويۇش قاتارلىق كۈچ كېتىدىغان، خەتەرلىك ئىشلارنى ئەرلەر ئۈستىگە ئالىدۇ. ئالاھىدە ئەھۋال بولمىسا ئاياللار يۇقىرىدەك ئىشلارنى قىلمايدۇ. يەنە ئۇنىڭدىن باشقا دېھقانچىلىقتىكى باشقا تېرىش، كېۋەز غوزىسىنى چويلاش، يىپ ئېگىرىش قاتارلىق ئىنچىكە ئىشلارنى، چارۋىچىلىقتە-كى چارۋىلارنى سېغىش، قېتىق، سۈزمە تەييارلاش، يېتىم قالغان كىچىك چارۋىلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش قاتار-لىق ئىشلارنى ئاياللار مەخسۇس قىلىدىغان بولۇپ ئالاھى-دە ئەھۋاللار بولمىسا ئەرلەر بۇ ئىشلارنى قىلمايدۇ. ئالا-ھىدە ئەھۋاللار، مەسىلەن، ئايالى ئۆلۈپ كېتىش ياكى كۆزى يورۇپ قىرىق كۈن ئىچىدىكى دەم ئېلىش مەزگى-لىرىدە ئەرلەر ئاياللار قىلىدىغان ئىشلارنىمۇ قىلىۋېرىدۇ. ئەرلىرى يىراققا كەتكەن ياكى ئۆلۈپ كەتكەن ئاياللارمۇ ئەرلەر قىلىدىغان ئىشلارنىمۇ قىلىۋېرىدۇ. شۇنىمۇ ئەس-كەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، بۇرۇندىن مەكتەپ خەلقى ئوۋچىلىق پائالىيەتلىرىگە ئەر-ئايال بىرلىكتە ئىشتىراك قىلىپ كەلگەن. مەكتەپ خەلقىنىڭ ئوۋچىلىق پائالىيەتلىرىنىڭ سەنئەتلىك ئىپادىسى بولغان دولان ئۇسسۇ-لىدىكى ئەر-ئاياللارنىڭ بىرلىكتە ئوۋ ئوۋلاشقا تەقلىد قىلىنغان ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرى بۇ ئادەتنىڭ ئەڭ گەۋدە-

لىك ئىپادىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3. مەشرەپ ۋە باشقا كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە ئەر-ئايال ئورتاق قاتنىشىش. ھەممەيلەنگە مەلۇمكى دولان مەشرەپلىرىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان مەكتەپ خەلقىنىڭ بارلىق كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە ئەر-ئاياللار ئورتاق قاتنىشىدۇ، مەيلى مەشرەپ سورۇنلىرىدا بېيىت ئېيتىشىش، چاي ئورۇش، دەررە ئويۇنى، دولان ئۇسسۇ-لى ئويناش قاتارلىق پائالىيەتلەردە بولمىسۇن، مەيلى تەن-تەربىيە تۈسىنى ئالغان سارغايىدى-ئىلەڭگۈچ ئۇچۇرۇش قاتارلىق ئويۇنلار بولمىسۇن، ئەر-ئاياللار بۇ پائالىيەت-لەرگە بىرلىكتە قاتنىشىدۇ، بىرلىكتە ھۇزۇر ئالىدۇ، بۇ جەرياندا قىز-ئاياللارنىڭ ھەرىكىتى ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ. بۇمۇ ئۆز نۆۋىتىدە مەكتەپ خەلقىنىڭ كىشى-لىك مۇناسىۋەت قاراشلىرىدىكى ئەر-ئاياللار باراۋەرلىك قارىشى ۋە ئاياللارنىڭ ئورنى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇش-تەك ئىجتىمائىي ھادىسىنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

4. ئاياللارنىڭ كىيىنىش، يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدىكى ئەركىنلىك ۋە ئەرلەر بىلەن باراۋەر بولۇش ئادىتى. يۇقىرىقى بايانلىرىمىزدا دېيىلگەندەك تارىخى ۋە جۇغراپىيە-لىك ئامىللار سەۋەبىدىن مەكتەپ خەلقىنىڭ ئاياللىرى باشقا يۇرتلاردىكى قىز-ئاياللارغا قارىغاندا كىيىنىش ۋە يۈرۈش-تۇرۇش جەھەتلەردىمۇ بىر قەدەر ئەركىن، ئەرلەر بىلەن باراۋەر ئورۇننى ساقلاپ كەلگەن. ئىشلەپ-چىقىرىش ئەمگەكلىرىگە مەشرەپ، كۆڭۈل ئېچىش سو-رۇنلىرىغا ئەرلەر بىلەن تەڭ قاتنىشىپ، بازار كوچا-كوي-لاردا ئەرلەر بىلەن ئوخشاش سودا-سېتىق قىلىپ ئەركىن-ئازادە يۈرۈۋەرگەن، ئازادلىقتىن كېيىن مەكتەپ ئاياللىرى

M
I
R
A
S

مەكت ئاياللىرىنىڭ كىيىنىش، يۈرۈش- تۇرۇشلرىدىد- كى يەنە بىر ئالاھىدىلىك شۇكى خېلى يېقىنقى بىر مەزگىل- لەرگىچە بىر قىسىم ئاياللاردا بېلىگە پوتا باغلايدىغان، پىچاق ئاسىدىغان ئادەتلەر داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇ بىر تەرەپتىن مەكت ئاياللىرىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئەرلەر بىلەن بىللە قاتنىشىش جەريانىدا بەلى ئاسراشتىن ئىبارەت ئەمەلىي ئېھتىياج تۈپەيلىدىن بولغان بولسا يەنە بىر تەرەپتىن مەكت خەلقىنىڭ ئوۋچى- لىق، چارۋىچىلىق ئىگىلىكى جەريانىدا شەكىللەنگەن، ئەن- ئەنئىنى كىيىنىش ئادەتلىرىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئىپادىلىرىنىڭ بىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

5. قىز- ئوغۇللارغا باراۋەر مۇئامىلە قىلىش، قىزلارنى ئاسراش ئادىتى. مەكت خەلقىنىڭ كىشىلىك مۇناسىۋەت ئادەتلىرىدە ئەر- ئاياللار باراۋەرلىكى تەكىتلىنىپلا قالماي ئائىلىدە قىزلار بىلەن ئوغۇللارغا باراۋەر مۇئامىلە قىلىش، قىزلارنى ئاسراش، قوغداشقا ئەھمىيەت بېرىش قاتارلىق ئادەتلەرمۇ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئائىلىدە قىزلار ئانىسىغا ياردەملىشىپ ئاش- تاماق ئېتىش، كىر- قات يۇيۇش، ئۆيلەرنى تازىلاش، يۇغۇشتۇرۇش قاتارلىق ئائىلە ئەمگەكلىرىگە پىششىق قىلىپ تەربىيەلەنگەندىن باشقا (مەكت خەلقى ئارىسىدا شۇنداق بىر ھېكايەت نارال- گان، ئەگەر بىر كىشى ئوغلىنى ئۆيلەمەكچى بولسا لايىق كۆرگەن قىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بىر داس قاچا- قۇچلارنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇنى كىگىزىنىڭ ئۈستىدە يۇيۇشقا بۇيرۇيد- دىكەن. قىز قاچا يۇيۇش جەريانىدا كىگىزگە بىر تېمىمۇ سۇ تامدۇرۇۋەتسە پاك- پاكىز يۇيۇپ چىقالسا «ئۆي ئىشىغا پىشىتۇ» دەپ قاراپ ئاندىن ئۇ قىزنى كېلىنلىككە تاللايدىكەن. ئەگەر قاچا يۇيۇش جەريانىدا كىگىزگە سۇ تېمىپ كەتسە ياكى قاچىلار پاكىز يۇيۇلماي قالسا «بۇ بالى تېخى خامكەن» دەپ كېلىنلىككە مۇۋاپىق كۆرمەيدىكەن. «كىگىز ئۈستىدە قاچا يۇماق» دېگەن ئىدىيەم مۇشۇ ھېكايەتتىن كەلگەن. مال- چارۋىلارنى بېقىش، ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرىغا باشقا ئوغۇل قېرىنداشلىرى بىلەن بىللە قاتنىشىدۇ. مەكتەپ- لەردە ئوقۇش، ئائىلە ۋە جەمئىيەتتىكى مۇنا- سىۋەتلىك ئىشلارغا قارىتا ئۆز قارىشىنى ئوت- تۇرىغا قويۇپ پىكىر- مەسلىھەت بېرىش قاتار- لىق ئىشلاردا مۇ ئوغۇل قېرىنداشلىرىغا

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشلىرىغا ئاكتىپلىق بىلەن قاتنىشىپ دەسلەپكى مەزگىللەردىلا بىر تۈركۈم قابىل ئايال كادىرلار قوشۇنى يېتىشىپ چىققان. ئاياللارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەكلىرىگە ئەرلەر بىلەن بىللە قاتنى- شىشتىن ئىبارەت ئەمەلىي تۈرمۈش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن مەكت ئاياللار ئارىسىدا ئەمگەك قىلىشقا قولاي بولۇشى ئۈچۈن زىيادە تار ۋە كەك، ئۇزۇن ۋە قىسقا كىيىملەر كىيىلمەگەن. سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى قولايىسىز بول- ماقتا كۆپ قىسىم ئاياللار يەرلىك بايقارلار توقۇغان، بو- ياقچىلار بويىغان (مەكت ناھىيەسىدە ئازادلىقتىن بۇرۇن بوياقچىلىق تېخنىكىسى بىر قەدەر تۆۋەن بولۇپ، رەخت- لەرگە گۈل بېسىش تېخنىكىسى تەرەققىي قىلمىغان، گۈل بېسىش پەقەت زەدىۋال ۋە داستىخانلىق رەختلەر بىلەنلا چەكلىنىدىغان بولۇپ كىيىم- كېچەكلەرگە ئىشلەتكۈدەك گۈللۈك رەختلەرنى بويىدىغان ئىنچىكە تېخنىكا يوق ئىدى. چىت، شەنبىزە قاتارلىق گۈللۈك رەختلەرمۇ سىرتتىن كىرگۈزۈلدىغان قىممەت رەختلەر ھېسابلانماقتا تۆۋەن، ئوتتۇرا كىرىملىك كۆپ قىسىم ئامما ئىچىگە ئو- مۇملاشمىغان) ئاددىي پاختا رەختلەردىن تىكىلگەن كىيىم- لەرنى كىيىشكە ئادەتلەنگەن مەكت ئاياللىرى كۆڭلەك، جىلتىكە، چاپان (يەرلىك شېۋىدە پىلاتا)، رومال، دوپپا ۋە تۇماقلارنىڭ رەڭگىنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇپ كىيىش، چاچلىرىغا چاچ تەڭگىلەرنى ئېسىش، بويۇن، قۇلاق، قول- لىرىغا ھەر خىل رەڭلىك مارجان، زەنجىر، ھالقىلارنى ئېسىش، ئۇزۇكلەرنى تاقاش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە گۈزەللىك قارىشىنى نامايان قىلغان.

2017.5

بىلىملىك پەم بىلەن ئۆتەر، بىلىمسىز غەم بىلەن (ئۆتەر)

ئورگان، كەسپى ئورۇنلاردا ئىشلەۋاتقان ئايال كادىرلار-
نى دېمىگەندىمۇ يېزا - كەنتلەردىكى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بىر-
رىنچى سېپىدە جاپالىق ئىشلەش بىلەن بىللە، تەشۋىقات،
مەدەنىيەت ئىشلىرىدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقان
ئايال تەشۋىقاتچىلار، ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى، ئايال
دېھقان رەسساملار، كەشتىچىلىك، رېشىلىيە ئىشلەش، تىك-
كۈچلىك، باقمىچىلىق، سودا - سېتىق قاتارلىق كەسىپلەر
بىلەن شۇغۇللىنىپ ئائىلە ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ئاسا-
سدا جەمئىيەتنىڭ ئىناقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتقان تۆھپە-
كار جاپاكەش مەكت قىز - ئاياللارنىڭ پىداكارلىق روھىغا
ئاپىرىن ئوقۇشقا ئەرزىيدۇ ئەلۋەتتە.

قىسقىسى، مەكت ئاياللارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان
ئورنى ۋە ئۇلارنىڭ روھىيىتىدىكى بىر قىسىم ئالاھىدە
خىسلەتلىرىنى، مەكت خەلقىنىڭ كىشىلىك مۇناسىۋەت قا-
راشلىرى، ئۆزگىچە ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە مەكتنىڭ ئۆز-
گىچە بولغان جۇغراپىيەلىك مۇھىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ
تەتقىق قىلىش ۋە يېڭى زاماندىكى ئاياللار مۇستەقىل ھە-
رىكەتلىرى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى ئاياللارنىڭ
رولىنى جارى قىلدۇرۇش جەھەتتىكى ئەمەلىي خىزمەتلەر-
گە بىرلەشتۈرۈپ كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلىش ۋە ئومۇم-
لاشتۇرۇش، نۆۋەتتە پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا يولغا قو-
يۇلۇۋاتقان ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش، ئىجتىمائىي مۇ-
قىملىق ۋە ئەبەدىي ئەمىنلىكتىن ئىبارەت شىنجاڭ خىزمەت-
نىڭ باش نىشانىنى زىچ چۆرىدىگەن ئاساستا تۈرلۈك خىز-
مەتلەرنى ياخشى ئىشلەپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جەمئى-
يەت ئامانلىقى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش،
تىنچ مۇقىم بولغان سىياسىي ۋەزىيەت بەرپا قىلىش جەھەت-
تە ئاياللارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم
ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قاراشقا بولىدۇ.

ئوخشاش باراۋەر مۇئامىلىدىن بەھرىمەن بولىدۇ.
مەكت ئاياللارنىڭ ئورنىنىڭ بىر قەدەر يۇقىرى بو-
لۇشى، ئەز - ئايال، قىز - ئوغۇللارنىڭ باراۋەرلىكى مەكت
قىز - ئاياللارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام، پىسخىكا
جەھەتتىن مۇستەقىل قاراشقا ئىگە ئۆسۈپ يېتىلىشىنى
ياخشى بولغان ئىجتىمائىي ئاساس بىلەن تەمىنلەپ، ئايال-
لارنى ئەزەلەر بىلەن باراۋەر، ھەمكارلىق ئاساسىدا ئائىلە
قۇرۇپ، ئائىلە ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش، پەرزەنتلەرنى
ياراملىق تەربىيەلەش، باراۋەر ئىناق ئائىلە مۇھىتى بەرپا
قىلىپ، ئەز - ئاياللار بىرلىكتە تىرىشىپ ئىشلەپ جاپا - مۇ-
شەققەتلەرنى ھەمكارلىشىپ يېڭىدىغان، ھۇزۇر - ھالاۋەت-
لەردىن ئورتاق بەھرىلىنىدىغان، ئەز - ئايال تەڭ قېرىپ
ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئېچىل - ئىناق ياشايدىغان، ياخشى
بولغان ئائىلە ۋە جەمئىيەت مۇھىتى ياراتقان بولغاچقا
مەكت ناھىيەسى ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىكى ئۇزۇن
ئۆمۈر چولپانلىرى بىر قەدەر كۆپ چىقىدىغان رايونلار-
نىڭ بىرىگە ئايلانغان.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن بازار ئىگىلىكى جانل-
نىپ ئىقتىسادىي تەرەققىيات كۈنسېرى تېزلىشىۋاتقان بۇگۈن-
كى كۈندە ئاياللارنىڭ مەنۋىيىتىنى بېيىتىش توغرىسىدىكى
تەشۋىق - تەربىيەلەرنىڭ كۆپلەپ ئىشلىنىشى، تۈرلۈك سا-
ھەلەر بويىچە رىقابەت كەسكىنلىشىپ، ئاياللارنىڭ ساپاسىغا
بولغان تەلەپنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە مەكت
ئاياللارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتكە بولغان يۈكسەك مەسئۇ-
لىيەتچانلىق تۇيغۇسى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ھەرقايسى
ساھەلەر بويىچە مەكت ناھىيەسىنىڭ ئىقتىسادى، ئىجتىمائىي
تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە ئۆزلىرىنىڭ تې-
گىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. بۇ جەھەتتە نا-
ھىيە تەۋەسىدىكى ۋە يېقىن قوشنا ناھىيەلەردە ھەرقايسى

قوناق ئائىلىرىنىڭ سەركىسى: يوبدان ۋە مۇنەك

يلا يۈز بېرىدىغان يۇقىرى قان بېسىم، قان ھېپى يۇقىرىد-
لاش، دىيابېت كېسىلى قاتارلىقلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەق-
سىتىدە ئەسلىدە چارۋىلارنىڭ يەم - بوغۇزى ئورنىدا ئىش-
لىتىپ كېلىۋاتقان كۆممىقوناقنى ئۇن تارتىپ، ئۇنىڭدىن
ھەر خىل تاماقلارنى ئېتىپ، ئۇنى قوي گۆشى بىلەن بىللە
ئىستېمال قىلىشتەك ياخشى بولغان يېمەك ئادىتىنى شەكىل-
لەندۈرگەن.

يوبدان: مەكت خەلقى دېھقانچىلىق ئىگىلىكىگە يان-
داشقان چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ كەلگەن
بولۇپ، ئاساسلىق بېقىلىدىغان چارۋا قوي بولغاچقا قوي
گۆشى ئىستېمالى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. قوي گۆش-
نىڭ ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى بولۇش بىلەن بىللە گۆش
تەركىبىدىكى ماي كۆپ، ئىسسىقلىق مىقدارى بىر قەدەر
يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، قوي گۆشى ئىستېمالدا ئوڭا-

بۇ تائاملارنىڭ ئىچىدە، ئادەتتە كۆپرەك ئېتىلىپ، دائىم ئىستېمال قىلىنىدىغانلىرى زاغرا نان، ئۇماچ، يوبدان، چۇقۇچەك، زالڭ، مونەك قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇ ماقالەمدە ئەنە شۇ شىپالىق قوناق تاماقلارنىڭ بىرى بولغان يوبدان ھەققىدە توختىلىمەن.

1. خۇرۇچلارنى تەييارلاش. ئالدى بىلەن كۆممىقوناق ئاق ئۇنى تەييارلىنىدۇ. يۇمشاق تارتىلغان كۆممىقوناق ئۇنىدىن (ئادەتتە كۆپىنچە ئالتە ئايلىق جاغدا قوناق ئۇنى ئىشلىتىلىدۇ) ئېتىلىدىغان تاماقنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ مەلۇم مىقداردا ئېلىپ، قېلىن ئەلگەكتە تاسقاش ئارقىلىق، تەركىبىدىكى يىرىك ماددىلار ئايرىۋېتىلىپ تەييار قىلىنىدۇ. قوناق ئۇنىنىڭ دانچىلىرى بىر قەدەر چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن خېمىر يۇغۇرۇپ ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىتىشكە يەنە مەلۇم مىقداردا بۇغداي ئۇنى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن ئېتىلىدىغان تاماقنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ گۆش (ئادەتتە تە كۆپىنچە ھاللاردا باچكا گۆشى ياكى مايلىق قوي گۆشى تەييارلىنىدۇ. كالا، ئۆچكە، توخۇ گۆشلىرى تەبىئىي تى سوغۇق دەپ قارالغاچقا يوبدانغا ئىشلىتىلمەيدۇ)، چامغۇر (ئەتىياز، ياز پەسىللىرىدە كۆكى بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان چامغۇر، كۈز، قىش پەسىللىرىدە باش چامغۇر ئىشلىتىلىدۇ)، سەۋزە، كاۋا، پەمدۇر، پالەك، كۆك ماش، نوقۇت، يۇمىغاقسۇت (تېتىتقۇ ئورنىدا ياز پەسىلىدە كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ)، پىننە (تېتىتقۇ ئورنىدا كۈز، قىش پەسىللىرىدە كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ) قاتارلىق خۇرۇچلار تەييارلىنىدۇ. تاماق يېگۈچىلەرنىڭ ئىستېمال ئېھتىياجىغا ئاساسەن باشقا كۆكتاتلار تەييارلانمىمۇ بولىدۇ.

2. خېمىر تەييارلاش. تاماققا ئىشلىتىدىغانغا يېتەرلىك ئۇن تەييارلىنىپ، تەڭنە (يەرلىك تىلدا كاساڭ دەپ ئاتىلىدۇ) گە قۇيۇلغاندىن كېيىن، قوناق ئۇنى بىلەن بۇغداي ئۇنى 1:4 نىسبەت بويىچە (تۆت ئۇلۇش قوناق ئۇنى، بىر ئۇلۇش بۇغداي ئۇنى) تەكشى ئارىلاشتۇرۇلۇپ، قايىناق سۇ قۇيۇلۇپ قوشۇق بىلەن ئىسلەشتۈرۈلۈپ، (قوناق ئۇنىنىڭ دانچىسى چوڭ، يېپىشقا قىيىن تۆۋەن بولغاچقا سوغۇق سۇ ياكى ئىلمان سۇدا يۇغۇرۇلسا، خېمىر يېرىلىپ كېتىپ يوبدان ئوخشىمايدۇ، شۇڭا قايىناق سۇ ئىشلىتىلىدۇ) مەلۇم قۇيۇقلۇققا يەتكەندىن كېيىن قول بىلەن يۇغۇرۇلىدۇ. ئۇن بىلەن سۇ تەكشى ئارىلاشتۇرۇلۇپ، خېمىر تولۇق چەيلىنىپ، تەييار قىلىنغاندىن كېيىن

زۈۋۇلا تۇتۇلىدۇ، مەخسۇس خېمىر ياپىدىغان ناختا، نو-غۇچتا قېلىنلىقى ئۈچ، تۆت مىللىمېتىرغا يەتكۈچىلىك تەكشى قىلىپ يېيىلىدۇ. خېمىر يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇزۇنلۇقى يەتتە-سەككىز سانتىمېتىر، كەڭلىكى بەش-ئالتە مىللىمېتىر قىلىپ، تەكشى كېسىلىپ تەييارلىنىدۇ. يېيىش، كېسىش جەريانىدا خېمىرنىڭ قايتا چاپلىشىۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن يېيىلغان خېمىر ۋە كېسىلگەن يوبدان چۆپى ئارىسىغا ئۇن سېپىلىدۇ. (بۇ يەرلىك تىلدا قوغۇن دەپ ئاتىلىدۇ)

3. ئاش سۈيىنى تەييارلاش ۋە پىشۇرۇش. خېمىر تەييار قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن قازان ئېسىلىپ ئاش سۈيىنى تەييارلاشقا تۇتۇش قىلىنىدۇ. ئاش سۈيى ئادەتتە ئىككى خىل تەييارلىنىدۇ. بىرىنچى خىلى قورۇماي تەييارلاش، ئىككىنچى خىلى قورۇپ تەييارلاشتىن ئىبارەت. ئەتىياز ۋە ياز پەسىلىدىكى ھاۋا ئىسسىق مەزگىللەردە ئاساسەن قورۇماي تەييارلىنىدۇ. كۈز ۋە قىش پەسىللىرىدە قورۇپ تەييار قىلىنىدۇ، ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىستېمال ئەھۋالىغا قاراپ قورۇپ ياكى قورۇماي تەييارلاشقىمۇ بولىدۇ. قورۇماي تەييارلاشتا قازانغا سۇ قۇيۇلۇپ ئاۋۋال گۆش سېلىنىپ، مەلۇم ۋاقىت قايناتقاندىن كېيىن ئاندىن پىششىق ۋاقتى ۋە توغراچىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىگە قاراپ، قالغان كۆكتاتلار ۋە ئالدىن چىلاپ تەييارلانغان ماش ياكى نوقۇت تەرتىپ بويىچە سېلىنىپ قاينىتىلىپ تەييارلىنىدۇ. قورۇپ تەييارلاشتا، قازان قىزىتىلىپ، ئۆسۈملۈك مېيى قۇيۇپ چۈچۈتۈلگەندىن كېيىن، تەييارلانغان گۆش، پىياز بىلەن بىللە قورۇلۇپ، ئاندىن كېيىن پەمدۇر ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلىدۇ. پەمدۇر بىلەن گۆش قورۇلۇپ بولغاندىن كېيىن سۇ قۇيۇلۇپ، باشقا كۆكتاتلار ۋە ماشلار تەرتىپ بويىچە سېلىنىپ، قاينىتىلىپ تەييار قىلىنىدۇ. ئاش سۈيى تەييارلىنىپ بولغاندىن كېيىن يوبدان چۆپى ئاش سۈيى مەلۇم قۇيۇقلۇققا يەتكۈچە تەكشى ئارىلاشتۇرۇلۇپ 15 مىنۇت ئەتراپىدا قاينىتىلغاندىن كېيىن پىشقان ھېسابلىنىپ ئوت توختىتىلىدۇ، قاچىغا ئۇسۇلغاندىن كېيىن يۇمىغاقسۇت ياكى پىننە ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىچىلىدۇ.

يوبدان ئادەتتە كۆپ خىل كۆكتاتلار ئىشلىتىلىپ، تەم تەڭشەش خۇرۇچلىرى قوشۇلۇپ، تۇجۇپلەپ ئېتىلىدىغان تاماق بولغاچقا، تەمى ياخشى، ئىچىشلىك بولۇپلا قالماي يەنە ئوڭاي ھەزىم بولىدىغان، يەڭگىل تاماقلارنىڭ بىرى.

خانداندىن كېيىن، قۇيرۇق مېيى بىلەن گۆش بىر سانتىمېتىر-دىن بىر يېرىم سانتىمېتىرغىچە چوڭلۇقتا ئۇششاق توغراپ ئارىلاشتۇرۇلدى، ئاندىن پىياز تاكى ئۇششاقىدىن قىيام ھالەتكە كەلگىچە چانلىپ ئارىلاشتۇرۇلدى. ئاندىن ئۇ-نىڭغا تاماق يېگۈچلەرنىڭ تەم ئېھتىياجىغا ئاساسەن تۇز، زىرە، قارىمۇچ، سۇ ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلىنىدۇ. ئادەت-تە تۇزى مۇۋاپىق بولۇش، زىرە قارىمۇچ قاتارلىق تېتى-قۇلارنىڭ تەمى مۇۋاپىق بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ، بۇ تەم تەڭشىگۈچلەر زىيادە كۆپ بولۇپ كەتسە، بەك ئاز بولۇپ قالسىمۇ بولمايدۇ. (بۇ يەرلىك تىلدا قىيما جۈپلەش دەپ ئاتىلىدۇ)

3. خېمىر تەييارلاش. تاماققا ئىشلىتىدىغانغا يېتەرلىك ئۇن تەييارلىنىپ، تەڭنە (يەرلىك تىلدا كاساڭ دەپ ئاتىلىدۇ) گە قويۇلغاندىن كېيىن، قوناق ئۇنى بىلەن بۇغداي ئۇنى 2:5 نىسبەت بويىچە (بەش ئۇلۇش قوناق ئۇنى، ئىككى ئۇلۇش بۇغداي ئۇنى، مۇنەك ئادەتتە قېتىغا قىيما تىقىلىپ تۈگۈپ ئېتىلىدىغان بولغاچقا بۇغداي ئۇنى يوبدان-غا قارىغاندا كۆپرەك ئارىلاشتۇرۇلدى) تەكشى ئارىلاشتۇرۇلۇپ، قايناق سۇ قۇيۇلۇپ قوشۇق بىلەن ئىشلەشۈرۈ-لۈپ مەلۇم قۇيۇقلۇققا يەتكەندىن كېيىن، ئاندىن قول سېلىپ يۇغۇرۇلدى. (تۈگۈش جەريانىدا ياكى قازانغا كىر-گەندىن كېيىن يېرىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مۇنەكنىڭ خېمىرى ئادەتتە سۇ كۆپرەك ئارىلاشتۇرۇلۇپ يوبداننىڭكىدىن بوشراق يۇغۇرىلىدۇ) ئۇن بىلەن سۇ تەكشى ئارىلاشتۇرۇلۇپ، خېمىر تولۇق چەيلىنىپ، پىلتە قىلىپ تەييارلانغاندىن كېيىن ياغاق چوڭلۇقىدا يۇمىلاق قىلىپ ئۇزۇلدى.

4. تۈگۈش: ئۇزۇپ تەييارلانغان خېمىر باش بارماق بىلەن ئوتتۇرىسى بېسىلىپ، بىگىز بارماق ۋە باش بارماق بىلەن چۆرىسى مەجبۇپ ئۇچلىنىش ئارقىلىق دىيامېتىرى يەتتە، سەككىز سانتىمېتىر كەلگۈدەك ۋارونكا ھالىتىگە كەلتۈرۈلدى. (ئادەتتە ئوتتۇرىسى قېلىنراق، جۈپلىنىدىغان ئۇچى نېپىزراق بولۇشقا دىققەت قىلىنىدۇ. شۇنداق قىلغاندا مۇنەككى ھەم سۈپەتلىك تۈگۈكىلى بولىدۇ ھەم پىشۇرغاندا ئاجراپ يېرىلىپ كەتمەيدۇ) ئاندىن كېيىن ئوتتۇرىسىغا قىيما تىقىلىپ ئۇچى چۈپلىنىپ ئۇرچۇق شەكىلگە كەلتۈرۈپ تۈگۈلدى، ئاندىن ئاستىغا قۇغۇن سېپىلگەن ئاش تاختىسى، پەنتۇس لىگەنلەرگە رەتلىك قىلىپ تىزىلىدۇ.

كىشىلەر يوبداننى دائىم ئىچىپ بەرگەندە مەجەزنى تەڭشەپ، قان بېسىمنى، قاندىكى مايىنى تۆۋەنلىتىپ، قان بېسىمى ۋە قان مېيى يۇقىرىلاپ كېتىشتىن كېلىپ چىقىدۇ. قان يۈرەك، مېڭە قان تومۇر كېسەللىكلىرى ۋە دىيابېت كېسەللىكى ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئوينايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇچەينى راۋانلاشتۇرۇپ، قەۋزىيەت قاتارلىق تۈرلۈك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

مۇنەك: مۇنەك قىيمىلىق سەرخىل قوناق تائاملىرىدىن بىرى. مۇنەكنى ئېتىش ئۇسۇلى باشقا قوناق تائاملىرىدىن ئېتىش ئۇسۇلىدىن باشقا پەرقلىنىدۇ. ئادەتتە كېتىدىغان خۇرۇچلارنى تەييارلاش، قىيما تەييارلاش، خېمىر تەييارلاش، تۈگۈش، ئاش سۈيى تەييارلاش ۋە پىشۇرۇش قاتارلىق بەش باسقۇچ بويىچە تەييارلىنىدۇ.

1. كېتىدىغان خۇرۇچلارنى تەييارلاش. ئالدى بىلەن ئۇن تەييارلىنىدۇ. يۇمشاق تارتىلغان قوناق ئۇنىدىن (ئا-دەتتە كۆپىنچە ئالتە ئايلىق چاغدا قوناق ئۇنى ئىشلىتىلىدۇ) ئېتىلىدىغان تاماقنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ مەلۇم مىقداردا ئېلىپ، قېلىن ئەلگەكتە تاسقاش ئارقىلىق، تەركىبىدىكى يىرىك ماددىلار ئايرىۋېتىلىپ، تەييار قىلىنىدۇ. قوناق ئۇنىنىڭ دانچىلىرى بىر قەدەر چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىتىشكە يەنە مەلۇم مىقداردا بۇغداي ئۇنى تەييارلىنىدۇ. ئاندىن ئېتىلىدىغان تاماقنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ گۆش (مايسىز قوي گۆشى ياكى كالا گۆشى)، قۇيرۇق ماي، ئاندىن مۇۋاپىق مىقداردا پىياز، زىرە، قارىمۇچ، ئۇز قاتارلىق قىيما قىلىشقا كېتىر-لىك تېتىتقۇلار تەييارلىنىدۇ. چامغۇر (ئەتىياز، ياز پەسىللىرىدە كۆك چامغۇر، كۈز، قىش پەسىللىرىدە باش چامغۇر ئىشلىتىلىدۇ)، كاۋا، پەمىدۇر، پالەك، يۇمىلاقسۇت (تېتىتقۇ ئورنىدا ياز پەسىللىرىدە كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ)، پىننە (تېتىتقۇ ئورنىدا كۈز، قىش پەسىللىرىدە كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ) قا-تارلىق خۇرۇچلار تەييارلىنىدۇ، تاماق يېگۈچلەرنىڭ قە-زىقىشى ۋە ياخشى كۆرۈش ئەھۋالىغا ئاساسەن باشقا كۆك-تانلار تەييارلانسىمۇ بولىدۇ.

2. قىيما تەييارلاش. قوينىڭ قۇيرۇق مېيى بىلەن مايسىز گۆشنىڭ ھەرقايسىسىدىن 3:1 نىسبەت بويىچە كې-سۈپلىنىپ، (بىر ئۇلۇش قۇيرۇق مېيى ئۈچ ئۇلۇش مايسىز گۆش) قىيما قىلىشقا كېتىرلىك پىياز، زىرە، قارى-مۇچ، ئۇز قاتارلىق تېتىتقۇلار، خۇرۇچلار تەييارلىنىپ بول-

M
I
R
A
S

خەلقىمىز ئارىسىدا ئېغىر ئىش - ئەمگەكلەرگە مېھىشتىن بۇرۇن ئىچىلىدىغان قۇۋۋەت تامىقىغا ئايلىنغان. ئاش سۈيى - گە كۆپ خىل كۆكتاتلار ئىشلىتىلىپ، نەم تەڭشەش خۇرۇچ - لىرى قوشۇلۇپ، تۇجۇپىلەپ ئېتىلىدىغان بولغاچقا، تەمى ياخشى، ئىچىشلىك قورساققا ئۇزاق مۇددەت ساقلىنىشىمۇ قورساقنى ئېسىدىغان نۇقسانلاردىن خالىي. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوناق تەركىبىدىكى تويۇنمىغان ماي كىسلاتاسى قوي مېيى تەركىبىدىكى خولېستېرىننى تۆۋەنلىتىش رولىنى ئوينايدىغان بولغاچقا كىشىلەر مۇنەكى دائىم ئىچىپ بەرگەندە ئادەتتە قىيمىلىق تاماقلارنى كۆپ يېيىشتىن كېلىپ چىقىدىغان يۇقە - رى قان بېسىمى، يۇقىرى قان مېيى، يۇقىرى قان شېكېرى قاتارلىق «ئۈچ يۇقىرى» بولۇش كېسەللىكلىرى ۋە ئۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان يۈرەك، مېڭە قان تومۇر كېسەللىكلە - رى ۋە دىيابېت كېسىلى قاتارلىق كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتىنى ئازايتىش بىلەنلا قالماي يەنە يۇقارقە - دەك كېسەللەرگە گىرىپتار بولغان كىشىلەرنىڭ كۆش ئىس - تېمال قىلالماسلىقتىن كېلىپ چىقىدىغان ئوزۇقلۇق ئاقسىل يېتىشمەسلىك، بەدەن قۇۋۋەتسىز بولۇش، ياشانغانلاردى - كى مېڭە يىگىلەش، دېۋەڭلىك كېسىلى قاتارلىق كېسەللىك - لىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئوينايدۇ.

5. ئاش سۈيىنى تەييارلاش ۋە پىشۇرۇش. مۇنەك تۇگۇلۇپ تەييار قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن قازان ئېسىلىپ ئاش سۈيىنى تەييارلاشقا تۇتۇش قىلىنىدۇ. ئاش سۈيى ئا - دەتتە قورۇماي قازانغا سۇ قۇيۇلۇپ مەلۇم ۋاقىت قاينات - قاندىن كېيىن ئاندىن پىشش ۋاقتى ۋە توغرامچىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، قالغان كۆكتاتلار تەرتىپ بويىچە سېلىنىپ قاينىتىلىپ تەييارلىنىدۇ. ئاش سۈيى تەييارلىنىپ بولغاندىن كېيىن تۇگۇپ تەييارلانغان مۇنەك ئاش سېلە - نىپ 15 - 20 مىنۇت ئەتراپىدا قاينىتىلغاندىن كېيىن پىشقان ھېسابلىنىپ ئوت توختىتىلىدۇ. (ئادەتتە ئۆيدە ئۆزلىرى ئىچكىلى ئېتىلىدىغان مۇنەكنىڭ خېمىرى قېلىنراق قىلىنىدۇ، چوڭراق تۇگۇلىدۇ، شۇڭا ئۇزاقراق قاينىتىلىدۇ. مېھمان كەلگەندە خېمىرى نېپىزرەك قىلىنىدۇ، كىچىكرەك تۇگۇلىدۇ. يېرىلىپ ئېزىلىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، بوشراق قاينىتىلىدۇ)، (ئادەتتە بىر قاچىغا بەش - ئالتىدىن ئونغىچە مۇنەك ئۇسسۇلىدۇ. مۇنەكنىڭ ئوزۇقلۇق قىممە - تى يۇقىرى بولغاچقا خېلى ئىشتەيلىك ئادەملەرمۇ ئوندىن ئارتۇق مۇنەكنى ئىچىپ بولالايدۇ). يۇمىقاسۇت ياكى پىننە ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىچىلىدۇ. مۇنەك ھەم قىيمىلىق تاام ھەم قوناق تاامى بولغاچقا

ئۇچا تارتىش ئادىتى

بولۇپ بۇ ئۇچىنى تەييارلاش جەريانىدا ئايرىم چۈشەندۈ - رۈلىدۇ. ئۇچا تارتىش مەكت خەلقىنىڭ ئەڭ ئالىي مېھمان كۈتۈش شەكىللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، مېھماندارچىلىق سورۇنلىرى، مەشرەپ سورۇنلىرى قاتارلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدە - گە چوڭقۇر سىڭىشىپ، دولان مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ - ئا - دەتلىرىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبى قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن. تۆۋەندە بىز ئۇچىنى تەييارلاش، پىشۇرۇش، پارچىلاپ تەقسىم قىلىش، يېيىش قاتارلىق جەريانلار ئاساسىدا بۇ خىل ئادەتنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈمىز.

1. ئۇچىنى تەييارلاش. مېھماندارچىلىقنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۇچا قىلىنىدىغان ئۇلاغ تاللىنىدۇ. مېھمان سانى بىر قەدەر ئاز بولسا سەككىز، ئون كىلوگە - رام ئەتراپىدا كۆش چىقىدىغان ئۇلاغ ياكى 10 - 14 كىلو - گرام كۆش چىقىدىغان پاقان تەييارلىنىدۇ. چوڭ تىپتىكى

«ئۇچا» دېگەن سۆز ئۇيغۇر تىلىدا ئىككى خىل ئىس - تېمال مەنىسىگە ئىگە. بىرى ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ باش، بويۇن، پۇت، قول قاتارلىقلاردىن باشقا بەدەن قىسمى، مەسىلەن، «ئۇچاغا بىر نەرسە ئارتۇق (بەدىنىگە كىيىم كىيىۋال)» دېگەندەك ئىبارىلەردە ئۇچا پۈتۈن بەدىنىنى كۆرسىتىدۇ. ئىككىنچى بىرى، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ دۈمبە ۋە گەجگە قىسمى. «ئۇچاڭ قىچىشقا تۈگەنگە بار» (گەجگەڭ قىچىشىپ كەتكەن بولسا تۈگەنگە بېرىپ تاغار كۆتۈر دېگەن مەنىدە)، «ئۇچۇلۇق» (ئېشەكنىڭ دۈمبىسە - گە مېنىش ۋە يۈك ئارتىشتا ئېشەك دۈمبىسىنىڭ يارىلىنىش - نىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان، ئى - چىگە سامان تىقىلىپ بۆزدىن تىكىلىدىغان جابدۇق) دېگەن - دەك ئىبارىلەردە ئۇچا دۈمبە ۋە گەجگە مەنىسىدە ئىستې - مال قىلىنغان. بىزنىڭ بۇ ماقالىمىزدە ئۇچىنىڭ ئىستېمال مەنىسى ئالدىنقى بىرىنچى ئىستېمال مەنىسىدە قوللىنىلغان

مېھماندارچىلىق (توي- تۆكۈن، ئۆلۈم- يېتىم مەشرەپ سو- رۇنلىرى) دا 15- 20 كىلوگرامغىچە گۆش چىقىدىغان يوغان ساغلىق قوي ياكى قوچقاردىن بىر ياكى بىر نەچچە- سى تەييارلىنىدۇ. بۇنى تەييارلاشتا ساھىبخانىنىڭ ئىقتىسادى دې ئەھۋالىمۇ ئاساس قىلىنىدۇ. ئىقتىسادى ياخشى ئائىلە- لەر كۆپرەك، ئىقتىسادى تۆۋەن ئائىلەلەر ئازراق تەييارلايدۇ. ئۇچا قىلىنىدىغان ئۇلاغنى سويۇپ كالا- پاقالچاقلاردى- نى ئايرىپ بولغاندىن كېيىن بويىنى ئاجرىتىۋېتىلىپ تاماق ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە مېھمانلارنىڭ سانى ئازراق بولسا لەغمەن، كۆپرەك بولسا پولۇ (توي- تۆكۈن مەشرەپ سورۇنلىرىدا) ياكى سۇيۇقئاش (ئۆلۈم- يېتىمگە ئىسسىقلىق ئىچۈرۈش سورۇنلىرىدا) ئېتىلىدۇ. ئەگەر تا- ماققا كۆپرەك گۆش ئىشلىتىش كېرەك بولسا ئۇچىنىڭ تۆش گۆشىمۇ ئاجرىتىلىپ تاماق ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بويۇن (تۆش) گۆشى ئاجرىتىۋېتىلگەندىن كېيىن پىشۇ- رۇش جەريانىدا خام قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇ- چىنىڭ يوتى، تارغاق قىسمىدىكى گۆش قاتلىمى قېلىن جايىلار پىچاق بىلەن تىلىۋېتىلىدۇ.

2. ئۇچىنى پىشۇرۇش. (1) سۇدا پىشۇرۇش. تەييار قىلىنغان ئۇچا مۇۋاپىق چوڭلۇقتىكى قازانغا (قازان چوڭ بولسا پۈتۈن پېتى تۈز ھالەتتە، كىچىكرەك بولسا بېلىدىن قاتلىنىپ) سېلىنىپ گۆش چۆككەدەك مىقداردا سۇ قويۇۋ- لۇپ سۇس ئوتتا ئىككى سائەت ئەتراپىدا قاينىتىلىدۇ. قايدى- نىتىش جەريانىدا تۈز سېلىنىپ بىر ئىككى قېتىم ئورۇلىدۇ. پاقالچاق گۆشلىرى سۆڭىكىدىن ئاجراشقا باشلىغان ۋاقىتتا گۆش پىشقان ھېسابلىنىپ سۈزۈپ ئېلىنىدۇ، قاينىتىش جەريانىدا ئوت ئىنتىك بولۇپ كەتسە ئۇچىنىڭ قېتى پىشماي قالىدۇ. ئۇزاق قاينىتىلىپ كەتسە گۆشنىڭ ئۇگىلە- رى ئاجراپ كېتىپ، گۆشنى پۈتۈن پېتى سۈزۈۋالغىلى بولماي قالىدۇ ۋە تەمسىز بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئوتنىڭ ھارارىتى ۋە قاينىتىش ۋاقتىنى گۆشنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ (پاقلان ۋە ئوغلاق گۆشلىرى بولسا ئازراق، چوڭ قوينىڭ گۆشى بولسا كۆپرەك قاينىتىش كېرەك) مۇۋاپىق كونتۇرۇل قىلىش لازىم.

سۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن ئاستى- ئۈستىگە ئورۇپ تۇرۇپ تەكشى تۈز سۈيى سېپىلگەندىن كېيىن يېرىم سا- ئەتتىن بىر سائەتكىچە سوۋۇتۇلىدۇ. (گۆش پارچىلايدىغان بۆكەللەرگە قولايىزلىق كەلتۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن

ئۇچا گۆش ئادەتتە سورۇنغا قىزىق پېتى ئېلىپ چىقىلمايدۇ. ئاندىن كېيىن ئۈستىگە تۆت دانە نان (دولان ئادىتى- دە تۆت نان بىر توققۇز نان ياكى بىر خون نان دەپ ئاتا- تىلىپ ئۇلۇغلىنىدۇ. مېھماندارچىلىقتا كۆپىنچە تۆت نان ئاتا- دەمگەرچىلىك قىلىنىدۇ) يېپىلغاندىن كېيىن سورۇنغا ئېلىپ چىقىلىپ سورۇن بېشى ئۇچا تارتىش مەقسىتىنى ئېلان قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن ئاندىن پارچىلاشقا تاپشۇرۇلىدۇ. ئادەتتە بىر ئۇچا سەمۋوللاشتۇرۇلۇپ «بىر پىيالىە چاي» دەپ ئاتا- تىلىدۇ.

(2) كاۋاپ قىلىش. دولانلاردا يەنە ئۇچىنى پۈتۈن پېتى كاۋاپ قىلىش ئادىتىمۇ بىر قەدەر كەڭ ئومۇملاش- قان. كاۋاپ قىلىشتا ئۇچا گۆش تەييارلانغاندىن كېيىن گۆشنىڭ ھەممە يېرىگە تۇخۇم، ئۇن ۋە دورا- دەرەمەكلەر- دىن تەييارلانغان بوتقا سۇرۇلۇپ، ئۈستىگە كۈنجۈت سې- پىلىپ مەخسۇس تونۇرغا (بۇنداق تونۇرلار ئادەتتە نان ياقىدىغان ۋە زىخلىق تونۇر كاۋاپى پىشۇرۇلىدىغان تو- نۇرلاردىن چوڭراق بولىدۇ، بىر قىسىم جايلاردا ھەتتا بىر نەچچە ئۇچىنى بىر لا ۋاقىتتا پىشۇرغىلى بولىدىغان چوڭ تو- نۇرلارمۇ بولىدۇ). بىر سائەت ئەتراپىدا ئوت قالىنىپ، تو- نۇرنىڭ ھاۋىسى تەڭشەلگەندىن كېيىن، چوغى ئوتتۇرىغا دۆۋلىنىپ ئۇچا گۆش تونۇرنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېسىلىپ بىرەر سائەت ئەتراپىدا دۈملىنىدۇ. (بۇنىڭ ۋاقتىمۇ ئوخشا- شلا قوينىڭ يېشى ۋە چوڭ- كىچىكلىكىگە قاراپ مۇۋاپىق تەڭشىلىدۇ) دۈملەنگەندىن كېيىن پىشۇرۇش جەريانىدا تو- نۇرنىڭ داپخانسىنى ئېچىپ- يېپىش ئارقىلىق تونۇرنىڭ ھا- رارىتى تەڭشەپ، ھارارىتى ئېشىپ كېتىپ كاۋاپنىڭ تېشى كۆيۈپ كېتىپ ئىچى خام قالىدىغان ياكى ھارارىتى تۆۋەن بولۇپ قېلىپ كاۋاپ تولۇق پىشماي خام قالىدىغان ئىشلار- نىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ، پىشۇرۇلغاندىن كېيىنكى مەشغۇلاتلار سۇدا پىشۇرۇلغان ئۇچا بىلەن ئوخشاش بولىدۇ.

(3) پۈتۈن قوي كاۋاپى. پۈتۈن قوي كاۋاپىنى تەيد- يارلاشتا قوي بوغۇزلانغاندىن كېيىن (يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ساياھەتچىلىك ۋە چوڭ تىپتىكى مېھماندارچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، موزاي ھەتتا بو- تلاقلارنى پۈتۈن پېتى پىشۇرۇپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ چىقىدىغان ئىشلارمۇ بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. بىراق ئاساسەن ئومۇملاشقنى يەنىلا قوي كاۋاپى بولغان- لىقى ئۈچۈن نۆۋەتتە يەنىلا قوي ئۈستىدىلا توختىلىمىز).

M
I
R
A
S

رۇنلىرى، ئۆلۈم-يېتىم، ئىسسىقلىق ئىچۈرۈش، مېھماندار-چىلىققا كەم دېگەندە ئىككى ياكى ئۈنىگەندىن ئارتۇق ئۇچا تەييارلىنىپ، گۆش يېتەرلىك بولغاچقا بۆكەللەرمۇ كۆشنى كەڭ-كۈشادا پارچىلايدىغان بولدى.

ئۇچا ئېلان قىلىنىپ سورۇنغا قويۇلغاندىن كېيىن مېھمان تەرەپتىن ئابىرۇيلىق، قولى ئەپلىك بىر كىشى، سا-ھىبخان تەرەپتىن بىر كىشى چىقىپ گۆشنى پارچىلاشقا مەسئۇل بولىدۇ. تۆي-تۆكۈن ۋە مېھماندارچىلىق سورۇن-لىرىدا ئالدى بىلەن بىر پۇت گۆش ئايرىۋېلىنىپ مېھمانغا زەللە قىلىپ يۆگىلىدۇ. (ئەگەر گۆش كۆپ يېتەرلىك بولسا يوتا بىلەن قوشۇلۇپ، ئەگەر گۆش ئازراق بولسا پاقال-چاق قىسمى يۆگىلىدۇ). بۇ بىر تەرەپتىن مېھمانغا قىلىنغان ھۆرمەتنى بىلدۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن مېھماننىڭ ئايغى-نى يەڭگىل قىلىپ داۋاملىق مېھماندارچىلىققا كېلىپ تۇرۇ-شىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقتەك سەمۋوللۇق مەنىنى بىلدۈرد-دۇ. بۇنىڭدا مەكت خەلقنىڭ مېھماندوست، قولى ئوچۇق، مەرد، سېخى خاراكتېرى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈل-گەن. ئۆلۈم-يېتىم ۋە باشقا كۆللىكتىپ مەشرەپ سورۇن-لاردا بۇنداق قىلىنىشىمۇ بولىدۇ. زەللە گۆش ئايرىۋېلىن-غاندىن كېيىن بۆكەللەر كۆشنى ئاۋۋال قوۋۇرغا، قۇيرۇق، پاقالچاق قاتارلىق بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈۋېلىپ، ئۈست-خان كۆشلىرىنى تەڭشەپ پارچىلاپ يوغان بىر تەڭنىگە (داسقا) ئېلىپ تەييارلايدۇ.

4. ئۇچا كۆشنى تەقسىم قىلىش ۋە يېيىش. ئۇچا پار-چىلىنىپ تەييارلانغاندىن كېيىن مېھمان تەرەپتىن كەلگەن بۆكەل كۆشنى ئاۋۋال تۆردىن باشلاپ مېھمانلارنىڭ ئالدى-غا قويۇلغان يولۇنىڭ ياكى ناننىڭ ئۈستىگە قويۇپ تارق-تىشقا باشلايدۇ. قازان بېشىدا يېقىن تۇرغان ئۇرۇق-تۇغقان، ھەقەمسايىلەر ۋە ساھىبخان تەرەپكەمۇ بەلگىلىك نېسۋە قالدۇرۇلىدۇ. كۆش سورۇن ئەھلىنىڭ سالاھىيىتى ۋە ئورنىغا قارىماستىن تەڭ تەقسىم قىلىنىدۇ. ئەگەر كۆش كۆپ بولۇپ بىرىنچى قېتىم تارقىتىشتا ئېشىپ قالسا ئېشىپ قالغان كۆش يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا بىرەر پارچىدىن قوشۇلۇپ ئۇلارغا بولغان ھۆرمەت ئىپادىلىنىدۇ، ئەگەر كۆش چاغ بولۇپ قالسا ئۇنداق قىلمىسىمۇ بولىدۇ. ئۇش-شاقارغا كۆش بەرمەي چوڭلارغا چوڭ-چوڭ قويۇش يامان ئادەت دەپ قارىلىدۇ ۋە بۇنداق قىلغان نەپسان-يەتچى كىشىلەر قايتا بۆكەللىككە قويۇلمايدۇ ۋە كىشىلەر-نىڭ نەزەرىگە ئېلىنمايدۇ. كۆش تارقىتىلىپ بولۇنغاندىن

بېشى كېسىۋېتىلمەستىن قۇلاق تۇۋىدىن باشلاپ تېرىسى ئاجرىتىلىپ سويۇلىدۇ. پاچاق ۋە ئىچكى ئەزالىرى ئېلىۋې-تىلگەندىن كېيىن باش قىسمى پاكىز ئۆكلىنىپ باش قىسىم ئالاھىدە ياسالغان زىخلار بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، سىرتقى قىسمىغا بوتقا سۈركىلىپ (بوتقا تەييارلاش ئۇسۇلى ئوخشاش) تونۇرغا سېلىنىدۇ. تونۇرنىڭ ھاۋىسىنى تەڭ-شەشكە قويۇلىدىغان تەلەپ ئۇچا كاۋىپىنىڭكىدىن يۇقىرى بولىدۇ. چۈنكى ئۇچا كۆشنىڭ يوتا-پاقالچاقلىرى تىلىۋې-تىلگەن بىلەن پۈتۈن قويىنىڭكىنى ئۇنداق قىلىشقا بولمايد-دۇ. ئۇچا كۆشنىڭ ئىككى تەرەپىدىن ئوتقا قاقالغان بىلەن پۈتۈن قوي كاۋىپىنىڭ سىرتقى قىسمىلا قاقلىنىپ ئىچكى قىسمى ئۆزىنىڭ ھارارىتى بىلەن پىششىقا قالدۇرۇ-لىدۇ. شۇڭا پۈتۈن قوي كاۋىپىنى تەييارلاش بىر قەدەر قىيىن ۋە ئۇزاق ۋاقىت كېتىدىغان تائام تەييارلاش شەكل-دۇر. پۈتۈن قوي كاۋىپى تەييار بولغاندىن كېيىن تونۇردىن ئېلىپ چىقىلىپ، پۈتۈن پېتى تۆت پۈتى دەسسەتىلىپ بېشى تىرىك قويلارنىڭكىگە ئوخشاش تىك ھالەتتە قىزىل شەلپەر-دىن لېنتا چىكىلىپ، ئاغزىغا ئاش كۆكى چىشلىتىلىپ سورۇن-غا ئېلىپ چىقىلىدۇ. سورۇن بېشى مېھماننىڭ ھۆرمىتىگە تەي-يارلانغان «چاي» نىڭ مەقسىتىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن سورۇن بېشىدىكى ئەزىز مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېر-ىلىدۇ. مېھمانلار بىرەر پارچىدىن ئېغىز تەگكەندىن كېيىن (باش مېھمان چوقۇم قوينىڭ باش قىسمىدىن بىر پارچە كۆش يېيىشى لازىم، باشقا يەردىن كېسىپ قالسا ساھىبخانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغانلىق ۋە ئۆزىنىڭ ئىززىتىنى بىلمىگەن-لىك دەپ قارىلىپ يامان ئېلىنىدۇ). ئاندىن بۆكەللەرنىڭ پارچىلاپ تەقسىم قىلىپ بېرىشىگە تاپشۇرۇلىدۇ.

3. ئۇچنى پارچىلاش. ئۇچنى پارچىلاش ۋە تارق-تىش ئۇچا پارچىلىغۇچى بۆكەللەردىن ئالاھىدە ئۈستىلىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئىنچىكە ھالقىلارنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى ئۇچا كۆش چوقۇم سورۇنغا داخىل بولغان ھەر بىر كىش-گە مەيلى ئۇ چوڭ يۇرت كاتتىسى ياكى ئاتا-ئانىسىغا ئە-گىشىپ كەلگەن كىچىك بالا بولسۇن سۆڭىكى، يېغى ۋە كۆشى ئارىلاشقان ھالدا تولۇق يەتكۈزۈلۈشى كېرەك. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن بۇرۇنقى سېرىقتال مەزگىلىدىمۇ توي-تۆكۈنلەردە بىر ئۇچنىڭ كۆشى سورۇندىكى نەچچە يۈز كىشىگە تەڭ تەقسىم قىلىنىدىغان ئادەت ئۆزگەرمە-گەن. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خەلق تۇرمۇشىنىڭ ھاللىنى-شىغا ئەگىشىپ چوڭ تىپتىكى توي-تۆكۈن، مەشرەپ سو-

ئادەت قېرىماس

كېيىن يۇرت چوڭىنىڭ باشلاپ قول سېلىپ بېرىشى بىلەن گۆش يېيىش باشلىنىدۇ، تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن ئائىمغا قول ئۇزىتىش ياكى كىچىك با-لىلارنىڭ چوڭلاردىن بۇرۇن داستى-خانغا قول ئۇزىتىشى چەكلىنىدۇ. ئەگەر گۆش پۈلۈ ئۈستىگە بېسىلغان بولسا چوقۇم پىچاق بىلەن ئۇششاق پارچىلىنىپ ھەمتاۋاق بولغان ئىككى كىشى ئالسلا، باقسلا دېگەن تەكلىپ بىلەن گۆش ۋە پۈلۈدىن تەڭ بەھىرلە-نىشى كېرەك. ئەگەر گۆش نان ئۈس-تىگە ھەر بىر ئادەمگە ئايرىم قويۇل-غان بولسا ساھىبخان گۆشكە تەكلىگەن-

سوتسىيالىستىك جەمئىيەت بەرپا قىلىش، جەمئىيەت تەرەق-قىياتىنى تېزلىتىشتە مۇئەييەن تۈرتكىلىك رول ئوينايدىد-غان، ئىجابىيلىققا، ئىلغارلىققا ئىگە بولغان، ياخشى ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ بىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

ناماقۇللۇق چىيى، ناماقۇللۇق مەشرىپى قاتارلىق ئۇچا تارتىلىدىغان ئاممىۋى پائالىيەتلەردە «بىر پىيالە چاي» نا-مىدىكى ئۇچا گۆشنىڭ ھۆرمىتى مەكت خەلقى ئوتتۇرىس-دىكى ھەرقانداق ئاغرىق-ئاداۋەت، ئارازلىق، نىزالارنى تۈگىتىپ ئۇلارنى قايتىدىن ئىستىپاقلاشتۇرىدىغان مەنىۋى كۈچ سۈپىتىدە رول ئويناپ كەلگەن. بۈگۈنكى كۈندىمۇ بۇ خىل ئۆرپ-ئادەتنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇ-رۇش سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا ئىش-لەشكە تېگىشلىك مۇھىم بىر خىزمەتلەرنىڭ بىرى دەپ قا-راشقا بولىدۇ.

(2) ئۇچا تارتىش ئارقىلىق مېھمان كۈتۈش ئادىتى مەكت خەلقىنىڭ مەرد، سېخى، كەڭ قورساق، باتۇر، مەردانە خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۈگۈنكى كۈندە دولان مەدەنىيىتىنى جۇلالاندۇرۇش، جۈملىدىن مەكت ناھىيەمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادەت ساياھەتچى-لىك ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىمۇ مۇھىم قېزىش قىممىتىگە ئىگە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ بىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

(ئاپتور: مەكت ناھىيە بازار جەمئى يېزا چامغۇرلۇق كەنت باشلانغۇچ مەكتەپتە)

دىن كېيىن ھەرقانداق ئادەم گۆشتىن بىر لوقما ئېلىپ يې-يىشى كېرەك. ئەگەر ئۆيدە ئۇششاق بالىلىرى ياكى ياشا-غان ئاتا-ئانىسى قالغان بولسا بىر لوقما يېگەندىن كېيىن يېيىشتىن توختاپ قالغان قىسمىنى نانغا يۆگەپ زەللە قىلىپ ئېلىۋالسىمۇ بولىدۇ. گۆشنى يېمەيلا زەللە قىلىش ياكى تەكلىپ قىلىنغاندىن كېيىنمۇ گۆشكە قول ئۇزارتما-لىق ساھىبخانغا قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىك دەپ قارىلىدۇ. ئائىلە بويىچە مېھماندارچىلىققا تولۇق كەلگەن، زەللە ئال-مىسىمۇ بولىدىغان كىشىلەر گۆشنى نەق مەيداندا يەپ تۇ-گەتسىمۇ بولىدۇ، ئومۇمەن گۆش يېيىلىپ ۋە زەللە يىغىش-تۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن داستىخان يىغىشتۇرۇلىدۇ.

5. ئۇچا تارتىش ئادىتىنىڭ ئىجتىمائىي رولى ۋە ئەھ-مىيىتى.

(1) ئۇچا تارتىش ئارقىلىق كۈلپىكىنى تاماقلاندىن ئا-دىتى نەچچە ئون، ھەتتا نەچچە يۈز ئادەم بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ تەڭ باراۋەر تەقسىم قىلغان گۆش (تاماق) تىن تەڭ بەھرىمەن بولىدىغان بىر خىل تاماقلاندىن شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەكت خەلقىدە ئۆزئارا ھەمكارلە-شىپ ئورناتقان ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان ئىناق-ئىستىپاق كەيپ-ياتنى شەكىللەندۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناغان. بۇ خىل ئادەتنى ئىناق جەمئىيەت قۇرۇش قارىشى تەكىتلىن-دۇرغان بۈگۈنكىدەك كۈندىمۇ تەشۋىق قىلىپ ئومۇملاشتۇ-رۇش زۆرۈر بولغان، جەمئىيەت ئىناقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىستىپاقلىقنى كۈچەيتىش، مېھىر-مۇھەببەتلىك

مەكت خەلقنىڭ قوي مەدەنىيىتى

تۇرسۇن بەگ ئىبراھىم

نى 5 مىليون يۈەن خەلق پۇلغا ساتقىلى ئۈنمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈش مۇمكىن بولماي قالدى. 2002-يىلىدىكى مەكت قوينىڭ باھاسى 5-قېتىم ئۆرلەش مەزگىلىدە، يەكەن باغئاۋات يېزا تەۋەسىدىكى مەمتىن ئوسمان ئۆ-زىنىڭ ئازىلاپ بېقىۋاتقان بىر تۇياق نەسلىلىك قوچقىرىنى سېتىۋېلىشقا كەلگەنلەرگە 500 مىڭ يۈەن باھا قويغان. ئۇنىڭ مەقسىتى قوچقارنى قىممەت پۇلغا سېتىۋېلىش بول-ماستىن، بەلكى «بەرمەس قىزنىڭ تويۇقى ئېغىر» دېگەن تەمسىلدىن پايدىلانماقچى بولغان. ئەمما ئويلىمىغان يەردىن خېرىدار باھا تالاشمايلا پۇل ساناشقا باشلىغان. بۇنى كۆرۈپ مەمتىن ئوسمان بايقى گېپىدىن يېنىۋې-لىپ، قوچقارنى زادىلا ساتقىلى ئۈنمىغان. مەكت قوينىڭ ئېلىم-سېتىم ئىشلىرىدىن تازا خەۋىرى يوق كىشىلەر بۇ گەپكە ئىشىنىش-ئىشەنمەسلىكىنى تازا بىلەلمەي يۈرگەندە، 2010-يىلى 6-قېتىم باھا ئۆسۈش ھادىسىسى كۆرۈلۈپ، يوپۇرغا ناھىيەسىنىڭ ئەشمە يېزا تەۋەسىدىكى مىجىت قارىم يىراق-يېقىنغا داڭقى كەتكەن بىر تۇياق قوچقىرىنى 5 مىليون يۈەن خەلق پۇلغا ساتقىلى ئۈنمىغان. ناۋادا ئاشۇ بىر تۇياق قوچقارنى ئۇ ئېلىپ كېلىدىغان ئىقتىسادىي قىممەت بويىچە ھېسابلاشقا توغرا كەلسە، ئۇنىڭ تىرىك ئېغىرلىقى 200 كىلوگرام دېگەن تەقدىردە-مۇ، 100 كىلوگرام گۆش چىققان بولىدۇ. 5 مىليونى 100 گە بۆلسەك، بىر كىلوگرام گۆش 50 مىڭ يۈەندىن چۈشكەن بولىدۇ. بۇنىڭغا تېرە، يۇڭ... قاتارلىقلارنى قوشۇپ ھېسابلىغاندىمۇ، ئۇ قوچقارنىڭ 5 مىليون يۈەن ئىقتىسادىي قىممەت يارىتالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇنداقتا خېرىدار قايسى قىممەتنى كۆزدە تۇتۇپ 5 مىليون يۈەن سانماقچى بولغان ۋە ھەمدە قوچقار ئىگىسى يەنە قايسى خىل قىممەتنى كۆزدە تۇتۇپ ساتقىلى ئۈنمىغان؟ ناھايىتى روشەنكى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ كۆزدە تۇتقىنى نوقۇل

مەكت خەلقى ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچى-لىق قاتارلىق تارىخىي تەرەققىيات دەۋرلىرىنى باشتىن كە-چۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئاساسەن تەكلىماكان گىر-ۋەكلىرىدىكى خىلۋەت جايلارنى ماكان قىلىپ ياشاپ كە-لگەچكە، چارۋىچىلىقتىن دېھقانچىلىققا ئۆتۈش دەۋرى كې-يىنرەك بولغان، روشەنكى، بۇ ھال ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس قوي مەدەنىيىتى يارىتىشىدا بەلگىلىك رولى ئوي-نغان. ئۇنداقتا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان قوي مەدە-نىيىتى زادى نېمە؟ مەكت خەلقىنىڭ قوي مەدەنىيىتى، ئۇلارنىڭ مەكت قويدىن ئىبارەت ئەلا نەسلىنى يېتىشتۈ-رۈپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى ئەرمەك ھايۋان دەرىجىسى-گە كۆتۈرگەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ. ھەممىگە ئايانكى، ئىنسانلار قولغا كۆندۈرۈلگەن ھاي-ۋانلار ئىچىدە، ئات، كەپتەر، ئىت، مۈشۈك... قاتارلىق ئاز بىر قىسىم ھايۋانلارلا ئەرمەك ھايۋان ھېسابلىنىدۇ. قوي، كالا، ئېشەك قاتارلىق قولغا كۆندۈرۈلگەن خېلى كۆپ ھايۋانلار گەرچە ئىنسانلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش-دىن ئايرىلمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار تېخى ئەرمەك ھايۋان ھې-سابلانمايدۇ. ئەرمەك ھايۋان دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈش ئۈچۈن، شۇ ھايۋان گۆشىدىن ياكى كۈچىدىن پايدىلىنىش قىممىتىدىن ھالقىپ، ئىنسانلارغا بىر خىل ھۇزۇرلىنىش، زوقلىنىش قىممىتى بارلىقىنى ھېس قىلدۇرۇشى كېرەك. دۇنيادىكى 600 خىلدىن كۆپرەك قوي نەسلىنىڭ قىممىتى ئوخشاشلا گۆش، يۇڭ-تېرە قاتارلىق ئىقتىسادىي ئامىللار تەرىپىدىن بەلگىلەنسە، پەقەت مەكت قوينىڭ قىممىتىلا مۇشۇ قوي نەسلىنى ياخشىلاش يولىدا ئەۋلاد مۇئەۋلاد ئىزچىل ئەجىر سىڭدۈرۈپ كەلگەن دولانلارنىڭ پىسخى-كىسىدىكى ھۇزۇرلىنىش، زوقلىنىش ئامىللىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ئۇنداقتا ئەمەس دېيىلسە، بىر تۇياق قوچقار-

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

رۇش ئۈچۈن، «قاغشارلىق قوي»، «قىرغىزەك» دېگەندەك ئورتاق ئىسىملار بىلەن ئاتالغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنچە بەزى داغلىق قويلارغا «ئالا پاجاق»، «قارا قۇيرۇق» دېگەندەك خاس ئىسىملار قويۇلۇشقا باشلىغان. ھازىر ئىسىملار تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ، قوچقلارغا «بوز بەگ»، «قۇتبەگ»، «بەغباشاي» ۋە «قىرانباي» دېگەندەك؛ ساغلىقلارغا بولسا «مۇڭ مەرەم»، «جەمەلمەم»، «چالا مەرەم» ۋە «ھەسەل مەرەم» دېگەندەك ئىسىملار قويۇلۇشقا باشلىدى. گەرچە مەكتەپ قويلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا ئۆزىگە خاس ئىسمى بار دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن باھاسى 100 مىڭ يۈەننىڭ ئالدى-كەينىدىكى داغلىق قويلارنىڭ كۆپىنچىسىنى كىشىلەر خاس ئىسىملار بىلەن ئاتىشىدۇ. باھاسى 10 مىڭ يۈەننىڭ ئالدى-كەينىدىكى قويلارنى ھەممە ئادەم بىلىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن شۇ قوي ئىگىسى ئۆزى قويۇۋالغان خاس ئىسىم بىلەن ئاتايدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

M
I
R
A
S

دېمەك، قويلارغا خاس ئىسىم قويۇشتىن ئىبارەت باشقا قوي تۈرلىرىنىڭ ھېچقاندىدا بولمىغان بۇ ئۆزگىچە ھادىسە، قوينا ھېرىسمەن مەكتەپ خەلقى ئارىسىدا مەۋجۇت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشقا قاراپ يۈزلەنمەكتە.

ھالدىكى ئىقتىسادىي قىممەت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى نەسىل ئۆلچەملىرىدە ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدىغان ئاشۇ داغلىق قوچقلارغا بولغان ھېرىسمەنلىك، ئۇنىڭدىن زوقلىنىش ۋە ھۇزۇرلىنىش تۇيغۇلىرى مۇھىم رول ئوينىغان. دېمەك، نەسلى ئەلا مەكتەپ قوينا بۇ رايوندا ئەرمەك ھايۋان قاتارىغا قوشۇلغان.

ئەلا نەسىللىك مەكتەپ قويلارنىڭ ھەقىقەتەن ئەرمەك ھايۋان دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلاردىنمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1. قويلارغا ئىسىم قويۇش. ئىسىم ئەلمىساقتىن بۇيان پەقەت ئەدەملەرگىلا قويۇلۇپ كەلگەن بولۇپ، گەرچە يۇرت-جاي، ھايۋانات ۋە زىرائەت قاتارلىق باشقا بارلىق مەۋجۇداتلارمۇ ئىسىمسىز بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار شەھەر، يېزا، بۇغداي-قوناق، ئات-كالا... دېگەندە ئورتاق ئەسىملەر بىلەن ئاتىلىپ، ئەدەملەرگە ئوخشاش ھەر بىر جان ئىگىسىگە بىردىن خاس ئىسىم قويۇلىدىغان ئادەت بولمىغان. كېيىن قولغا كۆندۈرۈلگەن ھايۋانلارمۇ تەبئىي ھالدا ئەرمەك ھايۋانلار ۋە ئەدەتتىكى ھايۋانلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنگەندىن كېيىنلا، ئەرمەك ھايۋانلارغىمۇ ئەدەمگە ئوخشاش خاس ئىسىم قويۇش ئادىتى بارلىققا كەلگەن. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ھايۋانلارنىڭ ئۆزىگە

خاس ئىسىمنىڭ بولۇشى-بولماسلىقى، شۇ ھايۋاننى ئەرمەك ھايۋان ھېسابلاشقا بولىدىغان بولمايدىغانلىقىنىڭ يەنە بىر بەلگىسى دېيىش مۇمكىن.

مەكتەپ قويدىن ئىبارەت بۇ ئەلا نەسىلنىڭ بارلىققا كېلىشى تارتىپ، تاكى بۈگۈنكى ھالغا يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتىن كىيىن بېسىپ ئۆتكەن تەبئىي تەرەققىيات جەريانىمۇ بۇ بايادىلارنىڭ مەزمۇنى بىلەن تامامەن بىردەك بولۇپ، 1920-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە بۇ قوي نەسلى بارلىققا كەلگەندە، باشقا ئەدەتتىكى قويلاردىن پەرقلىنىدۇ.

2. قوزىلارنى يوقلاش. مەكتتە قوي باققان كەسپى ئائىلىلەر ئارىسىدا ئۆزئارا بېرىش-كېلىش قىلىشىپ قوي ھەققىدە پاراڭلىشىش ئومۇمىي ئادەتكە ئايلانغاندىن باشقا، يېڭى تۇغۇلغان قوزىلارنى ئالاھىدە يوقلاپ باردىغان ئادەتمۇ بار. بۇ خىل ئادەت، مەكت قويدىن ئىبارەت تاشقى كۆرۈنۈشى تولىمۇ چىرايلىق، ئىقتىسادىي قىممىتى ئالاھىدە يۇقىرى بولغان بۇ ئەلا نەسلىك قوي تۈرى مەكتتە ئەرمەك ھايۋان قاتارىغا قوشۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن پەيدا بولغان بولۇپ، گەرچە يېڭى تۇغۇلغان قوزىلارنى يوقلاپ بارغۇچىلار ئالاھىدە سوۋغاتلارنى كۆرۈپ بارمىسىمۇ، لېكىن ياخشى تىلەكلەرنى بىلدۈرۈش بىلەن بىللە ئۆزلىرىنىڭ قوزىلارغا، جۈملىدىن مەكت قويدىن بولغان ھېرىسمەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە قايسى خىلدىكى قوچقارلارنى قايسى خىلدىكى ساغلىقلار بىلەن چېتىشتۈرسا، قانداق قوزا چۈشىدىغانلىقى ھەققىدە پاراڭلىشىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، قوزىلارنى يوقلاش داۋامىدا نەچچە 10 مىڭ، ھەتتا نەچچە 100 مىڭ يۈەنلىك سوددا پۈتۈشۈپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ، بەزىدە ھەتتا يوقلاپ بېرىلغان ئاشۇ قوزنىڭ سودىسى بولۇپمۇ قالىدۇ. بۇ خىل سودا سەل ئالاھىدىرەك بولۇپ، يوقلاپ بارغۇچىلاردىن بىرى قوزنى قولدىن چىقىرىپ قويۇشقا كۆزى قىيىمىغان ئەھۋالدا، نەق مەيداندا سودىلىشىپ، پۈتۈشكەن پۇلنى نەق بېرىدۇ. دە، ئۈچ ياكى تۆت ئايلىق بولغاندا ئېلىپ كېتىشكە ۋەدىلىشىپ قايتىپ كېتىدۇ. سودا قىلىشقان ھەر ئىككى تەرەپ لەۋزىدە تۇرىدۇ. نەچچە ئايدىن كېيىن قوزا تېخىمۇ كۆركەملىشىپ، بازاردىكى ئەمەلىي باھاسى ئېشىپ كەتكەن ھالەتتىمۇ، ھەتتا باشقا خېرىدارلار كېلىپ يەنە نەچچە مىڭ يۈەن ئارتۇق ئالماقچى بولغان تەقدىردىمۇ ۋە ياكى بۇنىڭ ئەكسىچە بازار باھاسى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ، قوزنى سېتىۋالغۇچى زىيان تارتقان ئەھۋالدىمۇ، ھەر ئىككى تەرەپ باشتىكى پۈتۈشكەن سودىدىن ھەرگىز يېنىۋالمايدۇ. ئەمما ھېرىسمەنلىكى ھەددىدىن ئېشىپ كېتىپ، بىر نەچچە ھەپتەلىك، ھەتتا بىر نەچچە كۈنلۈك بولغان قوزىلارنىمۇ سودا دا پۈتۈشۈپ بولغاندىن كېيىنلا ئانىسىدىن ئايرىپ ئېلىپ

كېتىپ ئۆچكىگە ئېمىتىپ باقىدىغان ئادەتمۇ يوق ئەمەس. 3. «ھۆسن تۈزەش». ئەرمەك ھايۋان بىلەن ئادەتتە كى ھايۋانلارنىڭ يەنە بىر كۆرۈنەرلىك پەرقى، «ھۆسن تۈزەش» تە ئىپادىلىنىدۇ. گەرچە مەكتتە قوي بېقىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدە قويلارنىڭ «ھۆسن تۈزەش» ئادىتى بار دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن مەخسۇس مەكت قويدىن تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ۋە تىجارەت ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئىستىتىك زوق بىلەن باققانلارنىڭمۇ مۇتلەق كۆپچىلىكى قويلارنىڭ «ھۆسن تۈزەش» كە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. قوزا تۇغۇلۇپ بىر نەچچە كۈنلۈك بولغاندا بوينىغا تىلتۇمار ياكى كۆز مونچاق ئاسىدۇ. بۇ يامان كۆزلەردىن ساقلاپ، شۇ قوزدىن نىڭ ئامان-ئېسەن چوڭ بولۇشىنى تىلەش ئىستىكىنى بىلدۈرىدۇ؛ قوزا پاققان بولۇپ تۇنجى قېتىم قىرقلانغاندا، سۆڭىكىگە كۆكۈلا قويۇلىدۇ. بۇ پاققانلىق تېخى يېشىغا توشمىغان «نارەسە» ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىللە، قوي ئىگىسىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئامراقلىقىنى ئىپادىلەيدۇ، پاققان يېشىغا توشۇپ رەسمىي قويلار قاتارىغا قويۇلغاندىن كېيىن بوينىغا بوينۇنچۇق ئاسىدۇ.

بوينۇنچۇق مەكت قويلارنىڭ ئۆزىگە خاس زىننەت بۇيۇمى بولۇپ، ئادەتتە ئۇ تەبىئىي تېرە-تاسمىلارنى ھەر خىل چوڭ-كىچىكلىكتە تىلىپ، چىرايلىق توقۇش ۋە ئۈستىگە كۆز مونچاق، رەڭلىك مارجان، كىچىك قوغغۇ-راق، ئەگۈۋىيلا قاتارلىقلارنى ئورنىتىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. ئادەتتىكىلىرى 20 - 30 يۈەندىن، ئالاھىدىرەكلىرى 100 يۈەندىن سېتىلىدۇ. بوينۇنچۇقنىڭ رولى قويلارنى باغلاش ۋە ھەم كۆركەملىشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولسىمۇ، لېكىن ھازىرقى ئەمەلىيەتتە، ئادەم ئۈس-سۈيدىغان قوچقارلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باغلاش رولى ئاجىزلاپ، كۆركەملىشتۈرۈش رولى كۈچىيىپ بارماقتا. قويلارنىڭ باش-كۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئالاھىدە ياساش ۋە يۇيۇپ تاراش — قويلارنىڭ «ھۆسن تۈزەش» تىكى يەنە بىر خىل ئۇسۇلى بولۇپ، ئادەتتە بوينۇنچۇق ئېسىلغان مەكت قويلارنى ئەتىيازدا ھاۋا ئىسسىقلىقىدىن باشلاپ، كۈندە بولمىسىمۇ ھەپتىدە بىر قېتىم سويۇن بىلەن يۇيۇپ تارىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قويلار

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

تۇرغىلى بولمايدۇ. ئادەتتىكى قويلار ئوت- چۆپنى ئاساس قىلغان ھالدا بېقىلسا، مەكت قويلرى يەم- بوغۇزنى ئاساس قىلغان ھالدا ھەقىقىي كۆيۈنۈپ بېقىلىدۇ. بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلغان يەم- بوغۇز، قوناق ياكى قوناق يارمىسى، زىغىر كۈنجۇرسى، كېپەك، زاغرا نان قاتارلىق- لارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، چىگت كۈنجۇرسى، چىگت شاكلى (پوستى) قاتارلىق زەھەرلىك تەركىبلەر ئا- دەتتە مەكت قويلرىغا بېرىلمەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ناھا- يىتى ئاددىي بولۇپ، چىگت شاكلى ۋە كۈنجۇرسى بىلەن بېقىلغان قويلارنىڭ سۈتى كېسىلىپ كېتىدىغان بول- غاچقا، قوزلارنىڭ پورەك چوڭىشىغا تەسىر يېتىپلا قال- ماستىن، چوڭ قويلاردىمۇ ئۈچ- تۆت ئايدىن كېيىن ئىزد- دا چۆرگىلەيدىغان، قوچقارلار سىيەلمەيدىغان كېسەللىك ئالامەتلىرى كۆرۈلىدۇ. شۇڭا مەكتلىكلەر شۇ دەرىجىدە كۆيۈنۈپ باقدۇكى، بەرگەن يەم- بوغۇزلىرىنىڭ زەھەر- سىز بولۇشىغا كېسىللىك قىلىشتىن تاشقىرى، بەزى كىشىلەر ھەتتا ئېغىل- قوتانلارغا قىشتا مەش قويۇپ، يازدا شامال- دۇرغۇچ ئورنىتىدۇ. ئادەتتىكى قويلار ئاغرىپ قالسا چارۋا دوختۇرلىرىنىڭ يېنىغا ئېرىنمەي ئاپىرىپ نەچچە كۈنلەپ داۋالاتقاندىن باشقا، داڭلىقراق قويلار ئاغرىپ قالسا ھەتتا ئۈرۈمچىدىن مۇتەخەسسسى تەكلىپ قىلىپ ئا- لاهدە داۋالىتىدۇ. ئىككىنى قوزىلىغان ساغلىقلارنىڭ ئو- رۇقلاپ كۆرۈمىسىزلىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، سۈت ئۆچكىلىرىنى سېتىۋېلىپ قوزلارنى شۇنىڭ- غا ئېمىتىپ چوڭ قىلىدۇ. قوزلارغا «ئىنىك ئانا» تېپىپ بېرىپ، ساغلىقنىڭ كۆرگەنلىكىنى ساقلايدىغان مۇنداق قوي بېقىش ئۇسۇلى، بەلكىم باشقا قوي نەسىللىرىگە تېخى نېسىپ بولمىغان بولسا كېرەك.

قويلارغا ھەقىقىي كۆيۈنۈشنىڭ يەنە بىر ئالاھىدە پا- كىتى شۇكى، بۇ يەردە ئىسمىنى ئاشكارىلاشنى خالىمىغان بىر ئادەم، بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ئەتىۋارلىق بىر تۇياق قويى جان تالىشىۋاتقاندا، ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى يېيىش ياكى سېتىشنى ئويلاشماستىن، ئەكسىچە ئۆلگەندىن كېيىن ئۆز ئېغىلىغا كۆمگەن. ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبى ئىككى بولۇپ، بىرىنچىدىن، ئۇ ساغلىق بەش يىل ئىچىدە توققۇز تۆل بېرىپ، ئىگىسىنى

توغرا- قاسماقلاردىن ئاداللىنىپ، يۇڭلىرى پارقراپ، تېخى- مۇ كۆرگەنلىشىپ كېتىدۇ. يەنمۇ ئالاھىدە بولغىنى شۇكى، مەخسۇس مەكت قويى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىي قويچىلار قويلارنى بازارغا ئەكىرىشتىن بۇرۇن باش- كۆزنى كۆڭۈل قويۇپ ياسايدۇ. بولۇپمۇ قۇلاقنىڭ ئالدى- كەينى ۋە ئاستى- ئۈستىدىكى يۇڭلارنى شۇ دەرد- جىدە پاكىز قىرىدۇكى، ئۇقىمىغان ئادەم ئۈستىرا بىلەن چۈشۈرگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپمۇ قالىدۇ. قۇلاق ئەتراپىدىكى يۇڭلارنى شۇ دەرىجىدە پاكىز قىرىشتىكى سەۋەب، قۇلقى پەۋقۇلئاددە ئۇزۇن ۋە كەڭ كەلگەن مەكت قويلرىنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان بۇ روشەن ئالا- ھىدىلىكىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈندۇر.

مەكت قويلرىنىڭ «ھۆسنى تۈزەش» تىمۇ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ھەيران قالارلىق يېڭىلىقلار بارلىققا كەلدى. نەسىل ئۆلچەملىرىدە باشقا تەرەپلىرى ئۆلچەمگە توشسىمۇ، لېكىن قۇيرۇقى پەسەرەك ياكى پاقان ۋاقتىدا قۇيرۇقى ئۈستۈن بولسىمۇ، يېشىنىڭ چوڭىشىغا ئەگىشىپ قۇيرۇقى ساڭگىلاپ كەتكەن ساغلىقلار ئۈچۈن، «قۇيرۇق تۈزەش ئوپېراتسىيەسى» مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەيدىغان چارۋا دوختۇرلىرى يېتىشىپ چىقتى. بۇ خىل مۇلازىمەتنى گەرچە چارۋا دوختۇرلىرى بەجا كەلتۈرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ «پاتېنت ھوقۇقى» نى داڭلىق قوچقارلارنىڭ ئىگى- لىكىگە مەنسۇپ دېيىش مۇمكىن. چۈنكى ساغلىقلىرىنى داڭلىق قوچقارلاردىن ئۇرۇقلاندۇرۇشقا ئېلىپ بارغان قوي ھەۋەسكارلىرى، قوچقار ئىگىسىنىڭ: «ساغلىقلىرىنىڭ قۇيرۇقى پەسكەن. قوچقار چاچرىيالمىدۇ. شۇڭا x x جاي- دىكى x x دوختۇرنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ ئوپېراتسىيە قىلدۇ- رۇپ كېلىڭ...» دېگەن سۆزى بويىچە، چارۋا دوختۇرد- نىڭ يېنىغا ئاپىرىپ، ساغلىقنىڭ قۇيرۇقىنى ئوپېراتسىيە ئار- قىلىق ئۈستىگە كۆتۈرگۈزۈپ، قوچقارغا يارىغۇدەك قىلىپ قايتا ئاپىرىدىغان ئىشلار پەيدا بولدى.

4. ھەقىقىي تۈردە كۆيۈنۈپ بېقىش. قوي بېقىش دېگەن بۇ ئۇقۇمدىن كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىغا يايلاقلاردا يايلىتىپ بېقىلىۋاتقان قوي پادىلىرى ياكى ئېغىل- قوتانلار- دا يەم- بوغۇز بىلەن بوردىلىۋاتقان توپ- توپ قويلار كې- لىشى مۇمكىن. بۇ مەكت قويلرىنى بېقىش بىلەن سېلىش-

M
I
R
A
S

تەن تۆۋەن بولىدۇ. باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن داڭلىق قويلاردىن چۈشكەن قوزلارغا ئالدىن پۇل بېرىپ سودىلىشىپ، كېيىن قوزا چوڭ بولغاندا ئېلىپ كېتىشى ھادىسىسىمۇ ماھىيەتتە ئەجداد سۈرۈشتۈرۈشتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ خىل ئۆزگىچە ئادەتنى باشقا قوي تۈرلىرىنىڭ سودىسىدا ئۇچراتقىلى بولمايدۇ.

بازاردىكى باھادىن ئۆيدىكى باھانىڭ ئۈستۈن بولۇشى — مەكت قويلارنىڭ ئېلىم - سېتىم قىلىنىشىدىكى ئىككىنچى ئۆزگىچىلىك بولۇپ، بۇ خىل ئۆزگىچىلىكنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى يەنىلا مەكت قويلارنىڭ ئەرمەك ھايۋان قاتارىغا قوشۇلغانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. ئادەتتە مەكت قويلارمۇ باشقا بارلىق چارۋا ماللارغا ئوخشاش بازاردىكى ئېلىم - سېتىم قىلىنىدۇ. ناھايىتى روشەنكى، بازاردىكى ئېلىم - سېتىم نوقۇل پايدا - مەنپەئەت ئۈستىگەلا قۇرۇلغان بولغاچقا، قىلنى قىرىققا يارىدىغان ئۇسۇللار بىلەن باھا تالىشىشى ئارقىلىق بىر ياقلىق قىلىنىدۇ، ئەمما يەنە بىر خىل ئېلىم - سېتىمۇ بولۇپ، ئۇ ئاساسەن ئائىلىلەردە، داس - تىخان ئۈستىدە بىر ياقلىق قىلىنىدۇ. مەكت قويى باقىدىغانلار، مەكت قويلارنىڭ بازاردىكى باھاسى چۈشۈپ كەتكەن شارائىتىمۇ، داڭلىق قويچىلارنىڭ ئۆيلەرگە بېرىپ داڭلىق قويلارنىڭ ئەۋلادى بولسىلا، بازاردىكى ئەمەلىي باھادىن نەچچە ھەسسە، ھەتتا نەچچە ئون ھەسسە ئارتۇق باھادا سېتىۋېلىپ ئېلىپ كېتىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

ئېلىم - سېتىم قىلىنىدىغان بارلىق ماللارغا ئوخشاش، مەكت قويلارنىڭ باھاسىمۇ بەزى يىللاردا ئۆرلەپ، بەزى يىللاردا تۆۋەنلەپ تۇرىدۇ. 2004 - يىلى يازدىن 2006 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىق مەكت قويلارنىڭ بازاردىكى باھاسى ئەڭ تۆۋەن بولغان مەزگىل بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ھەر قانچە ياخشى قوي بولغان تەقدىردىمۇ، بازاردىكى 10 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ ئالدىدىغان ئەھۋال كۆرۈلمىگەندى، ھەتتا ئالدىنقى يىل - لاردا 15 مىڭ يۈەن بىلەن 20 مىڭ يۈەن ئارىلىقىدا ئالغان قويلارنى ئۈمىدسىزلەنگەن قوي ئىگىلىرى بازارغا ئېلىپ چىقىپ 500 - 600 يۈەندىن سېتىۋېتىشكە

جەمئىي 100 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق نەق پۇلغا ئېرىشتۈرگەن؛ ئىككىنچىدىن، ئىگىسىگە شۇ دەرىجىدە ئېچىل بولۇپ كەتكەنكى، ناۋادا بازارغا ئاپىرىشقا توغرا كەلسە، باشقا قويلارغا ئوخشاش باغلاپ يېتىلەپ ماڭمىسىمۇ، خۇددى ئۆگىتىلگەن ئاپىشاركىلاردەك ئىگىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ ماڭغان. شۇڭا ئىگىسى ئۇنى سېتىۋېتىشكە كۆزى قىيماي، تاكى قېرىپ ئۆلگىچە باققان.

5. ئېلىم - سېتىمدىكى ئۆزگىچىلىك. ئادەتتىكى قوي - سودىسىدا ئاساسلىقى شۇ قوينىڭ گۆش بېرىش نىسبىتىگە، يەنى ئىقتىسادىي ئامىللارغا قاراپ ئىش كۆرۈلىشىمۇ، لېكىن مەكت قويلارنىڭ سودىسىدا تاشقى كۆرۈنۈش جەھەتتە قاغشار، قۇلاق، قۇيرۇقتىن ئىبارەت «ئۈچ ق» ئۆلچەمى» ئاساس قىلىنغان ھالدا، بوي - تۇرقى، يېشى، رەڭگى قاتارلىقلارغا قارىلىدۇ، ئاندىن ئەجدادى سۈرۈشتۈرۈلەدۇ.

ئەجداد سۈرۈشتۈرۈش — مەكت قويلارنىڭ ئېلىم - سېتىم ئىشلىرىدىكى ئۆزگىچىلىكنىڭ تۇنجىسى بولۇپ، ئۇ باھاغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. گەرچە بازارغا ئېلىپ كىرىلگەن قويلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەجدادى بىر - بىرلەپ سۈرۈشتۈرۈلۈپ سودا قىلىنىدىغان ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن تەجرىبىلىك قويچىلار بۇ نۇقتىغا ھەرگىز سەل قارىمايدۇ. بولۇپمۇ نەسلى ئېھتىياجى ئۈچۈن بىر قىلىدىغان قوچقارلارنى ياكى تېخى چىش يېمىگەن پاقان - قوزىلارنى سېتىۋېلىشتا، ئەجداد سۈرۈشتۈرۈش ئۆتكىلى تولىمۇ چىڭ ئىگىلىنىدۇ. چۈنكى «ئۈچ ق» ئۆلچىمى» ھەمدە يېشى، بوي - تۇرقى، رەڭگى قاتارلىق تاشقى ئامىللار ئوپىمۇ ئوخشاش بولغان شارائىتتە، خاس ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدىغان داڭلىق قويلاردىن چۈشكەن قوزا - پاقانلار بارغانسېرى كۆرۈنمەسلىك شىپ بارسا، ئادەتتىكى قويلاردىن تاسادىپىي چىرايلىق چۈشكەن قوزا پاقانلار چوڭ بولغاندا خېمغا يېنىپ يەنە ئادەتتىكى قويغا ئايلىنىپ قالىدىغان ئىشلار بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا «ئۈچ ق» ئۆلچىمى» ئوخشاش بولغان شارائىتىمۇ، ئەجدادى داڭلىق قوزا - پاقانلار نەچچە مىڭ، ھەتتا نەچچە ئون مىڭ يۈەن قىممەت سودا قىلىنسا، ئەجدادى ئېنىق بولمىغانلىرىنىڭ باھاسى نىسبەتەن

20175

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

بىر نەچچە يۈەن بەرسە بېرىدۇكى، ساتقان قوينىڭ باشپى-غنى ھەرگىز بەرمەيدۇ. بۇ خىل ئادەت گەرچە شۇ قوينى سېتىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن قوي ئىگىسىنىڭ قوي بېقىش-تىن ئەسلا ۋاز كەچمەيدىغانلىقىنى، بەلكى باققان قويلاردىن-نىڭ ئىزىنى ئۆچۈرمەي، تېخىمۇ تىرىشىش ئىستىكى بارلىقنى ئىپادىلەيدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا مەكتتە ھېچنېمىسى يوق نامرات ھېسابلىنىدىغان ئائىلىلەر ئادەتتە بىرەر پاقلىنى بولىدۇ. بۇ ئەھۋال قوي بېقىشتا ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولغان يېزا-قىشلاقلاردىلا ئەمەس، بەلكى ئوت-چۆپ ۋە ئېغىل-قوتان تەييارلاشتا زور قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىدىغان شەھەر ئائىلىلىرى ئۈچۈنمۇ ئورتاق بولۇپ، ھەتتا تۇل خوتۇن، بويتاق بوۋايىلار ئارىسىدىمۇ بىرەر پاقلان بېقىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالدىغانلار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. ناۋادا ئۇلاردىن «نېمە ئۈچۈن قوي باقتىڭىز؟» دەپ سورالسا، ئۇلارنىڭ بېرىدىغان جاۋابى «ئادەمگە ھەمراھ بولىدىكەن» دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ؛ ئىككىنچىسى، قوي بازىرىنىڭ تەبىئىي ھالدا ئىككى قىسمىغا بۆلۈنگەنلىكى بولۇپ، ئادەتتىكى قويلار بازىرىنىڭ ئۈستى ئوچۇق قىسمىدا قىشتا قارغا، يازدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ مۇڭلۇق مەرد-شىپ تۇرۇشسا، مەكتتە قويلارى، ئىگىلىرى ئۈستىنى يېپىپ ئالاھىدە تەييارلىغان لەمپىلىك قوتانلاردا بەخىرامان كۆشەپ يېتىشىدۇ.

يېغىنچاقلىغاندا، مەكتتە خەلقنىڭ قوي مەدەنىيىتىدىكى ئەڭ ئۆزگىچە بولغان خاسلىق — ئۇلارنىڭ ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد ئىزچىل ئىزدىنىش ئارقىلىق، مەكتتە قويدىن ئىبارەت ھەم ئىقتىسادىي قىممەتكە، ھەم ھۇزۇرلىنىش قىممىتىگە ئىگە بۇ ئەلا نەسلىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، ئۇنى مەكتتە ئەرمەك ھايۋان قاتارىغا كۆتۈرگەنلىكىدە دېيىش مۇمكىن.

ھادىسىنىڭ سەۋەبىنى مېنىڭچە مەكتتە خەلقنىڭ ئەنئەنىسىدىن، شۇنداقلا ئاشۇ ئەنئەنە ئاساسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قويخۇمارلىق پىسخىكىسىدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ.

(ئاپتور: مەكتتە ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئورنىنىڭ پىنسىيۇنېرى)

مەجبۇر بولغان. ئەمما بۇ پەقەت بازار سودىسىدىكى ئەھۋال بولۇپ، ئائىلىلەردە داستىخان ئۈستىدە بولىدىغان سودىدا، تۆۋەننى 20 مىڭ يۈەندىن، يۇقىرىسى 60 مىڭ يۈەنگىچە سودا بولۇپ تۇرغان.

سودا قىلىنىپ بولغان قويلارنى پايدا بېرىپ قايتا سېتىۋېلىش مەكتتە قويلارنىڭ ئېلىم-سېتىمىدىكى ئۈچىنچى ئۆزگىچىلىك بولۇپ، گەرچە بۇ خىل ئەھۋالنى باشقا جايلاردىكى قوي سودىلىرىدا يوق دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن مەكتتە قويلارنىڭ سودىسىدىكىدەك ئومۇمىي تۈس ئالغان بولۇشى ناتايىن.

مەكتتە قويلارنىڭ مەيلى تاشقى جەھەتتىكى كۆر-كەملىكى بولسۇن ياكى نەسل جەھەتتىكى ئەۋزەللىكى-رى ۋە ياكى ئەرمەك ھايۋانلاردا بولىدىغان ئادەمگە ئېچىللىقى جەھەتتىن بولسۇن، باشقا قوي نەسللىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان بۇ ئالاھىدىلىكلىرى تەبىئىي ھالدا ئۇنىڭ باھاسىنىڭ يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن، باھانىڭ يۇقىرى بولۇشى، بۇ قويلارنى سېتىۋالدىغان كىشىلەرنى تەبىئىي ھالدا سوغۇققان، ئېھتىيات-چان قىلىپ قويغان، شۇ سەۋەبتىن مەكتتە قوينى ئېلىش ئۈچۈن بازارغا كىرگەن كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئاۋۋال كۆزىتىپ بېقىش پوزىتسىيەسىدە بولىدۇ. باھا مۇقىملىشىپ، سودا پۈتكەندىن كېيىن، ئادەتتە 10 مىڭ يۈەننىڭ ئالدى - كەينىدە سېتىلغان قويلارغا بىر نەچچە مىڭ يۈەن؛ 100 مىڭ يۈەننىڭ ئالدى - كەينىدە سېتىلغان قويلارغا بىر نەچچە 10 مىڭ يۈەن پايدا بېرىپ قايتا سېتىۋالدىغان ئىشلار دائىم بولۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا مەكتتە قويى ھەۋەسكارلىرى ئارىسىدا «داڭلىق قويلار سودىسى» دىكى بىر «كەم بولالغۇ» پۇلغا ئادەتتىكى قويدىن ئونى سېتىۋالغۇ بولىدۇ» دەيدىغان گەپ بار. بۇ خىلدىكى پايدا بېرىپ سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى شۇ قويدىن يەنە پايدا ئېلىشنى كۆزلەيدىغان قوي ئېلىپسالتقۇچىلار بولسىمۇ، كۆپ قىسمى شۇ قويدىن زوق - ھۇزۇر ئېلىشنى كۆزلەيدىغان قويخۇمارلاردىن ئىبارەت.

بۇلاردىن باشقا ساتقان قوينىڭ باشپىنى بەرمەسلىك — مەكتتە قوي سودىسىدىكى يەنە بىر ئۆزگىچىلىك بولۇپ، قوي ئالغۇچىنىڭ ئارغامچا سېتىۋېلىشى ئۈچۈن

مەكت قوغۇنى ۋە توغراقلىقتىكى گۆھرلەر

تاش توختى

مەكت قوغۇنى

دېكچە: مەكت ناھىيەسى قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايونى.

1. قوغۇن - تاۋۇزنىڭ تۈرلىرى. مەكت قوغۇنىنىڭ سورتلىرى پىششىق ۋاقتى، رەڭگى، تەم سۈپەت قاتارلىقلار بويىچە تۈرلەرگە ئايرىلغان بولۇپ چوڭ جەھەتتىن چىلگە قوغۇن، يازلىق قوغۇن ۋە قىشلىق قوغۇن دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.
- (1) چىلگە قوغۇن (بالدۇر پىشار قوغۇن): بۇنىڭغا چىلگە، تەرى، پوستى پىياز قاتارلىق قوغۇن سورتلىرى كىرىدۇ. ئادەتتە يەرگە ئۇرۇق سېلىنىپ 60-70 كۈن ئەد-راپىدا پىشىدۇ.
- (2) يازلىق قوغۇن (ئارا چاغدا قوغۇن): بۇنىڭغا ئاق كۆكچى، يازلىق كۆكچى، ناشبەكەر، يازلىق كۆك بەرى، مامۇت قازى، بىشەكشىرىن، مەكت يازلىق قوغۇنى قاتار-لىق سورتلار كىرىدۇ. ئادەتتە پىششىق ۋاقتى 85-90 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ.
- (3) قىشلىق قوغۇن (چاغدا قوغۇن): بۇنىڭغا ھۈرەيلى، مەكت ناھىيەسى قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايونى-مىز تەۋەسىدە، قوغۇن-تاۋۇز بىر قەدەر كۆپ تېرىلىدۇ-غان ناھىيەلەرنىڭ بىرى بولۇپ، مەكت قوغۇن-تاۋۇزلى-رى، ياز پەسلىدىكى كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتىنىڭ ئۇزاق، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، تۇپرىقى تەركىبىدىكى شور تۇز مىقدارى بىر قەدەر يۇقى-رى، ھۆل-يېغىن مىقدارىنىڭ ئاز بولۇشى قاتارلىق ئىقلىم شارائىتى ئاستىدا، تەمىنىڭ ئۆزگىچە تاتلىقلىقى، رەڭگىنىڭ كۆركەملىكى، ئىپتىنىڭ يۇمشاق ۋە قېلىن بولۇشى، ساقلاش ۋاقتىنىڭ ئۇزاق، تۆت پەسلىنىڭ ھەرقانداق ۋاق-تىدا بازاردا ئۆكسۈپ قالمايدىغان بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن خېلى زور تەسىرگە ئىگە. مەكت قوغۇن-تاۋۇز سورتلىرىنىڭ تۈرلىرى، قوغۇن-تاۋۇز تېرىشتىن بۇرۇنقى تەييارلىقى، تېرىش، ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش، يىغىپ ساقلاش ۋە ئىستېمال قىلىش جەھەتتىكى ئۆزگىچە ئالاھى-دىلىكى ۋە يەرلىك ئەنئەنىۋى ئۇسۇل-چارىلىرى تۆۋەند-

M
I
R
A
S

(يەر بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. يەر تاللانغاندىن كېيىن ھۇ-
 ۋاپىق مىقداردا يەرلىك ئوغۇت (قىغ) تەكشى چېچىلىپ،
 ئاغدۇرۇلۇپ تۈزلەپ چالمىلىرى چوقۇلۇپ تەييارلىنىدۇ.
 ئەگەر چۆنەك ئېلىپ تېرىش پىلانلانغان بولسا تاختا ئارد-
 لىق ھۇۋاپىق قويۇلۇپ چۆنەك ئېلىپ تەييارلىنىدۇ. مەكت
 دېھقانلىرى قوغۇن تېرىشتا يەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا
 قاراپ ئاۋۋال چۆنەك ئېلىۋېلىپ ئاندىن تېرىش، ياكى
 ئاۋۋال تېرىپ بولۇپ، قوغۇن-تاۋۇزلار ئۈنۈپ ئۈچۈلۈك
 بولغان مەزگىلدە ئاندىن چۆنەك ئېلىپ، سۇ قويۇش ئۇ-
 سۇلىنى قوللىنىدۇ، بۇنىڭدا ئاساسەن يەر شارائىتىنىڭ ئەھ-
 ۋالىغا قارىلىدۇ.

3. تېرىش ۋە پەرۋىش قىلىش. مەكت دېھقانلىرى
 قوغۇن تاۋۇز تېرىش، پەرۋىش قىلىشتا ئۆز جايىنىڭ ئەمە-
 لى ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۆزگىچە ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ.
 (1) تېرىش ۋە مايسا قالدۇرۇش: قوغۇن-تاۋۇز تېرى-
 لىدىغان يەرلەر تاللىنىپ، تەييارلىنىپ بولغاندىن كېيىن
 دېھقانلار ئۆزلىرى ساقلاپ قويغان ۋە ياكى ئىشەنچلىك
 ئورۇنلاردىن يىغۇلغان ئورۇقلارنى ئالاھىدە يەرلىك ئۇ-
 سۇلار بىلەن دېزىنېفىكسىيە قىلىپ، تۈپ ئارىلىقىنى مۇۋا-
 پىق قويۇپ، قوزۇقتا تۆشۈك ئېچىپ، ئۇرۇق سېلىپ بول-
 غاندىن كېيىن، مۇۋاپىق قېلىنلىقتا توپا بىلەن كۆمۈش ئۇ-
 سۇلىنى قوللىنىپ تېرىپ چىقىدۇ. مايسا ئۈنۈپ ئۈچتىن-
 تۆتكىچە يوپۇرماق چىقارغاندىن كېيىن ھەر بىر كاماردا
 بىردىن تېمەن مايسا قالدۇرۇپ تۈۋىگە توپا يۆلەپ
 تۇنجى پەرۋىشنى باشلايدۇ.

(2) ئوغۇتلاش: چىلگە قوغۇنلار 30-35 كۈنلۈك بول-
 غاندا، جاغدا قوغۇنلار 40-45 كۈنلۈك بولغاندا تۈۋىگە
 ئوغۇت بېرىلىپ سۇغرىلىدۇ. ئوغۇتلاشتا مەكت دېھقانل-
 ىرى قوي-كالا قىغى، بۇيا، كۆك تىكەن قاتارلىق يەرلىك
 ئوغۇتلار بىلەن ئوغۇتلاشنى ئادەت قىلىپ كەلگەن. (يېقىن-
 قى يىللاردىن بۇيان خىمىيەۋى ئوغۇت دېھقانچىلىقتا بىر
 قەدەر ئومۇملاشقان بولسىمۇ قوغۇن-تاۋۇزنىڭ ساپلىقى،
 تەمى ۋە ساقلاش ۋاقتىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ، دەپ قارىلىپ
 قوغۇن-تاۋۇز ئوغۇتلاشقا ئىشلىتىلمەيدۇ.)

(3) پېلەك رەتلەش ۋە ئورۇش: مەكت دېھقانلىرى
 قوغۇن-تاۋۇز پەرۋىشىدە پېلەك رەتلەش ۋە قوغۇن-
 تاۋۇزنى ئورۇپ تۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ.
 بۇنداق قىلىشنى قوغۇن-تاۋۇزنىڭ پىششىق ۋاقتى، تەمى،

كۆك شاپاق ھۈرەيلى، سېرىق شاپاق ھۈرەيلى، قارا
 كۆسەي، بوز كۆكچى، قىشلىق كۆك بەرى مەكت قىشلىق
 قوغۇنى قاتارلىق سورتلار كىرىدۇ، ئادەتتە پىششىق ۋاقتى
 125-130 كۈن بولىدۇ.

(4) تاۋۇز سورتلىرىدىن: قارامتۇل كۆك شاپاق تاۋۇز،
 يەرلىك تاۋۇز (ئېتى سېرىق، ئۇرۇقى قارا)، چار تاۋۇز،
 سېرىق شاپاق تاۋۇز قاتارلىقلار بار.
 2. تېرىشتىن بۇرۇنقى تەييارلىق.

(1) ئۇرۇق تاللاش ۋە ئۇرۇق ساقلاش: مەكت
 خەلقى قوغۇن-تاۋۇز ئۇرۇقلىرىنى تاللاشتا، ئىشەنچلىك
 بولۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، ئاساسەن
 ئۆزلىرى ساقلاپ تەييارلىغان ئۇرۇقلىرىنى تاللاپ تېرىشقا
 ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئادەتتە ياز ۋاقتلىرىدا يېگەن تەمى
 تاتلىق، تولۇق پىشقان قوغۇن-تاۋۇز ئۇرۇقلىرىنى ئاپتاپقا
 بىر نەچچە كۈن يېيىپ قويۇپ، قۇرغاندا ئەكىرىپ
 قۇرغاق سالقىن جايلاردا ساقلاپ قويۇش ئارقىلىق كېلەر
 يىلى تېرىدىغان ئۇرۇقلىرىنى تەييارلاپ قويۇشىدۇ. ئەگەر
 ئۆزىدە ئۇرۇق يېتەرلىك بولمىسا ئەڭ ئىشەنچلىك كىشى-
 لەردىن سورايدۇ ياكى سېتىۋېلىش ئارقىلىق تاللايدۇ،
 ئەگەر ئۇنداق بولمىسا قوغۇن-تاۋۇز ئۇرۇقلىرى چاڭلى-
 مىش جەرياندا شالغۇتلىشىپ كەتسە، قوغۇن-تاۋۇزنىڭ
 سۈپىتى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ، ھەتتا كېيىنكى مەزگىلدە تېرى-
 دىغانغا ئۇرۇق چىقمايدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ، دەپ قا-
 رىلىدۇ. تەجرىبىلىك دېھقانلار ئادەتتە قوغۇن ئۇرۇقىنىڭ
 رەڭگى، چوڭ-كىچىكلىكى، پۇرىقى قاتارلىق ئەھۋاللارغا
 قاراپ قوغۇن ئۇرۇقىنىڭ پىششىق ياكى ئەمەسلىكى،
 سورتىنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكى قاتارلىق ئەھۋال-
 لارنى بىلىۋالالايدۇ.

(2) يەر تاللاش، تۈزلەش ۋە چۆنەك ئېلىش: قوغۇن-
 تاۋۇز تېرىش ئۈچۈن ھەرقانداق يەر ماس كېلىۋەرمەيدۇ،
 ئەگەر مۇۋاپىق يەر تاللانمىسا ئۇرۇق ھەرقانچە ياخشى
 بولغان بىلەن قوغۇن-تاۋۇزلارنىڭ تەمى ۋە رەڭگى قا-
 تارلىقلار كۆڭۈلدىكىدەك بولمايدۇ. شۇڭا قوغۇن-تاۋۇز
 تېرىش ئۈچۈن (بولۇپمۇ قوغۇن تېرىش ئۈچۈن) چوقۇم
 قارا چىلان، ئەت تۇپراق ياكى قۇمساڭغۇ تۇپراق بولۇشى
 كېرەك، زەي قۇمساڭغۇ، سېغىزلىق يەرلەر قوغۇن-تاۋۇز
 تېرىشقا باب كەلمەيدۇ. يەنە قىشلىق ئوسسى ياخشى قە-
 لىنىغان (بۇ يەرلىك تىلدا ئوسسى كېلىشكەن دەپ ئاتىلىدۇ

ئېتىزلىققا خامان قىلغانلار كۈن نۇرىنىڭ بىۋاسىتە چۈشۈپ، قوغۇن- تاۋۇزنى زەخمىلەندۈرۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىشى ئۈچۈن، قوغۇن- تاۋۇزلارنىڭ ئۈستىگە پېلەكلەردىن بىر ياكى دەرەخ شاخلىرىنى يېپىپ، كۈچلۈك كۈن نۇرىدىن مۇداپىئە كۆرىدۇ. بۇ مەزگىلدە قوغۇن- تاۋۇزلار ھەر ئىككى، ئۈچ كۈندە بىر قېتىم ئورۇلۇپ، قوغۇن- تاۋۇز شاپىقىنىڭ سۈيى قاجۇرۇلۇپ، قىشتىن ئۆتۈشنىڭ ئالدىنى تەييارلىق خىزمەتلىرى ئىشلىنىدۇ، ئادەتتە ئەھۋالغا قاراپ 15 كۈندىن بىر ئايغىچە ئاپتاپقا سېلىنىدۇ.

3) قۇمغا كۆمۈپ ساقلاش: بۇ ئۇسۇلدا سۇ كۆرمە- گەن، قۇرغاق، ھاۋا ئۆتۈشۈشچانلىقى ۋە تېمپېراتۇرا ساقلاشچانلىقى ياخشى بولغان قۇملۇقلار تاللاپ چىقىپ قۇملۇق ئىككى غېرىچ ئەتراپىدا كولىنىدۇ، كولىنىپ بولغان يەر تەكشى تۈزلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ساقلىنىپ قىشتىن ئۆتكۈزۈلدىغان قوغۇنلار، ساپىقى تېگىگە قارىتىپ لىپ يېرىم قىياش ھالەتتە قاتار تىزىلغاندىن كېيىن، بەلگە- لىك قېلىنلىقتا (ئادەتتە سەككىز- ئون سانتىمېتىر ئەتراپىدا) قۇم بىلەن كۆمۈلىدۇ. قوغۇن كۆمۈلگەن يەرنى ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ دەسسەپ چەيلىۋېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، چۆرىسىگە شاخ تاشلاپ قويۇلىدۇ، 2- ئايلىرىنىڭ ئاخىرىدا ئېچىپ بازارغا سېلىنىدۇ ۋە ئىستېمال قىلىنىدۇ.

4) گەمىدە ساقلاش. گەمىدە ساقلىنىدىغان قوغۇن ئالدى بىلەن يىكەندە توقۇغان تورغا ئېلىنىپ، گەمە ئىچى- گە تارتىلغان ئۇزۇن ياغاچقا بىر- بىرلەپ ئېسىلىدۇ ياكى گەمە ئىچىدىكى مەخسۇس ياسالغان پەشتاخىتلارغا بورا سېلىنىپ ئۇنىڭ ئۈستىگە تىك ھالەتتە قاتار تىزىلىدۇ، گە- مىنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ئۆلچەپ تۇرۇش ئۈچۈن گەمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر قاچا سۇ قويۇلىدۇ. قاچىدىكى سۇ مۇزل- غان بولسا گەمە ئىچىگە مۇۋاپىق ئوت قالاتتى ياكى چوغ ئەكىرىپ قويۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق تېمپېراتۇ- رىنى مۇۋاپىق ئۆزلىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ.

5. ئىستېمال قىلىش. ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر تېبابەت قاراشلىرى بويىچە قوغۇن- تاۋۇزنىڭ تەبىئىتى ھۆل سوغۇق دەپ قارالغاچقا مەكت خەلقى قوغۇن- تاۋۇزنى تاماقتىن كېيىنكى قوشۇمچە يېمەك- لىكلەر قاتارىدا ئىستېمال قىلىپ كەلگەن. شۇڭا قوغۇن- تاۋۇز ئەتىياز، كۈز، قىش پەسىللىرىدە كۆپىنچە تاماقتىن كېيىن ئىستېمال قىلىنىدۇ. بولۇپمۇ پولۇ، شورپا (قوي گۆشى شورپىسى ياكى باچكا شورپىسى) قاتارلىق ئىسسىقلىق

رەڭگىنى مۇۋاپىق تەڭشەشتىكى ياخشى ئۇسۇل دەپ قارايدۇ. قوغۇن- تاۋۇزلار ئۆسۈپ پېلەك سۈنۈشقا باشلى- غاندىن تارتىپ، تاكى سويما چۈشۈپ مەلۇم چوڭلۇققا يەت- كىچە بولغان ئارىلىقتا، قوغۇن- تاۋۇز پېلەكلىرى رەتلە- نىپ تۇرىدۇ. (بۇ يەرلىك تىلدا پېلەكنى تاراش دەپ ئاتىلى- دۇ) قوغۇن- تاۋۇزلار سويما سېلىپ مەلۇم چوڭلۇققا يەت- كەندىن كېيىن، دېھقانلار قوغۇن- تاۋۇز سويىملىرىنى ئۆرۈپ تۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ. بۇنىڭدا قوغۇن- تاۋۇز سويىملىرىنىڭ كۈن نۇرىدا ئاستى- ئۈستىنىڭ رەڭگى ۋە تەمىنىڭ ئوخشاش بولۇپ پىششىغا، مېۋە شەكلىنىڭ چىرايلىق، مۇكەممەل بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۆرۈش جەريانىدا تومۇز مەزگى- لىدىكى كۈچلۈك ئاپتاپنىڭ قوغۇن- تاۋۇزلارنى كۆيدۈ- رۈپ زەخمىلەندۈرۈش (بۇ يەرلىك تىلدا ئاپتاپ چىقىپ كېتىش دەپ ئاتىلىدۇ) نىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قومۇش بىلەن سويىملىرىنىڭ ئۈستىنى يېپىپ سايە چۈشۈرۈش ئار- قىلىق ئاپتاپتىن مۇداپىئە كۆرۈلىدۇ.

4. يىغىش ۋە ساقلاش. مەكت دېھقانلىرى قوغۇن- تاۋۇزلارنى يىغىش ۋە ساقلاشتا، ئۆزگىچە ئۇسۇللارنى ئىختىرا قىلغان بولۇپ، ھازىرقىدەك زامانىۋى سوغۇق ساقلاش ئىسكىلاتلىرى بولمىغان شارائىتىمۇ، كۈز پەسلى- دىكى قوغۇن- تاۋۇز ئاخىرلىشىدىغان ۋاقىتتىن تارتىپ، كې- لەركى يىلى قوغۇن- تاۋۇزلار پىشىپ بازارغا كىرگىچە، قوغۇن- تاۋۇزنى يېڭى پېتى ساقلىيالىغان.

1) يىغىش. مەكت دېھقانلىرى قوغۇن- تاۋۇزلار پىشىش مەزگىلىگە كىرگەندىن باشلاپلا، قوغۇن- تاۋۇزلار- نى تۈرگە ئايرىپ، قايسىلىرىنى كۈزلۈك بازاردا يىغىپ بالدۇر قولدىن چىقىرىۋېتىش، قايسىلىرىنى قىشلىق ساق- لاشقا ئېلىپ قېلىشنى دىتلاپ قويدۇ ۋە يىغىش ۋاقتىدا كۈزلۈك بازارغا سېلىنىدىغىنى ۋە ساقلىنىدىغىنى ئايرىم يىغىشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ. يىغىلغاندا پېلەك تۈۋىدىن سۈيى قېچىپ سېسىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، بىۋاسىتە ساپاقتىن ئۈزۈلۈمەي پېلىكى بەش- يەتتە سانتىمې- تر قويۇپ كېسىلىپ يىغىلىدۇ.

2) خامان قىلىش. قوغۇن- تاۋۇزلار يىغۇۋېلىنىپ گەم- گە ئەكىرىشتىن ياكى قۇمغا كۆمۈلۈشتىن بۇرۇن، ئېتىزلىققا خامان قىلىنىدۇ. شارائىتى يار بەرگەنلەر باغلارنىڭ كۈن نۇرى بىۋاسىتە چۈشمەيدىغان دەرەخ سايىلىرىگە خامان قىلىدۇ. شارائىتى يوقلار ئېتىزلىققا بىۋاسىتە خامان قىلىدۇ.

قوغۇن- تاۋۇز ئىستېمالدا قوغۇن قېقىمۇ خېلى سال-
ماقنى ئىگىلەيدۇ. يەنى كۈز پەسلىدىكى قوغۇن- تاۋۇز
ھولچىلىق مەزگىللىرىدە، قوغۇننى تىلماپ شاپىقنى ئايد-
ر ئۆپتىپ پاكىز رەخت ياكى داستىخان ئۈستىگە يېيىپ، ئايد-
تايقا سېلىپ قوغۇن قېقى قۇرۇتۇۋېلىنىدۇ. قىش ۋە ئەتىياز
مەزگىلىدە ئىسسىق ئېشىپ كەتكەندە، قاقنى قوغۇن ئور-
نىدا ئىستېمال قىلىپ مەجەزنى تەڭشەيدۇ، ھەتتا ئىسسىق-
نى ياندۇرۇپ قوقاقنى بوشتىدىغان، قەۋزىيەت قاتارلىق
بىر قىسىم كېسەللىكلەرگە قارىتا قوغۇن قېقى دورا ئورنىد-
دەمۇ ئىستېمال قىلىنىدۇ.

مقدارى بىر قەدەر يۇقىرى تاماقلاردىن كېيىن يېرىم ئاش
پىشىم ۋاقىت ئۆتكۈزۈلۈپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. (سۈيۈق-
ئاش، يوبدان، ماشچۆپ قاتارلىق سوغۇققا مايىل تاماقتىن
كېيىن قوغۇن- تاۋۇز يېيىلمەيدۇ). ياز پەسلىدە ھاۋانىڭ
ئىسسىق مەزگىلىدە بىۋاسىتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. كىشىلەر
يەنە ئۆزلىرىنىڭ مەجەزى ۋە ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ،
مەجەزىدىكى ئىسسىقلىق ئېشىپ كەتكەن، قوقاقداپ
قالغان ۋاقىتلاردا پەسىل ئايرىماستىن قوغۇن- تاۋۇز ئىس-
تېمال قىلىپ بەدەن تەڭپۇڭلۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە
ئادەتلەنگەن.

توغراقلىقتىكى گۆھەرلەر

دەپ ئاتىغان سۆزلىرىنى پات- پات ئالماپ تۇرىمىز. ئۇند-
داقتا مەكت توغراقلىقتىن ئىبارەت يېشىل بوستانلىقتا
قانداق گۆھەرلەر بار، ئۇلار قايسى؟
مەكت توغراقلىقتىن ئىبارەت يېشىل بوستانلىقتىكى
گۆھەرلەر تۆۋەندىكىچە:

توغراق. بوستانلىقتىكى توغراقلىق كۆلىمى 117 مىڭ
ھو، توغراق شورغا، قۇرغاقلىققا چىداملىق، ئۆمرى ئۇزۇن
بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن خەلقىمىز ئارىسىدا ئالاھى-
دە ھۆرمەتكە سازاۋەر دەرەخ بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقى ئا-
رىسىدا «توغراق كۆكرىپ 1000 يىل، قۇرۇپ 1000
يىل، يىقىلىپ 1000 يىل ياشايدۇ» دېگەن سۆز كەڭ تار-
قالغان. خەلقىمىز ئارىسىدا ئاتا- ئانىسىغا، بالىچاقلىرىغا
ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ «توغراق يېشىدا ياشاڭ» دەيدىغان
ئادەت بار. ھەر يىلى بىر قېتىم توغراق سۈيى ئىچىدىغان
ئادەتمۇ بار. مەكت توغراقلىقتا توغراقلىقنىڭ كېيىك تال،
قاپاق تال، ئەدىرتال، ئاچچىق تال قاتارلىق تۈرلىرى بار
بولۇپ، توغراق ھەر ئەتىيازدا پوتلا تاشلايدۇ. توغراق
شاخلاپ ئېگىز ئۆسىدىغان دەرەخ بولۇپ، نورمال شارا-
ئىتتا 15- 20 مېتىر ئېگىزلىكتە ئۆسەلەيدۇ. توغراقنىڭ ئىق-
تىسادىي قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ياغىچى چىڭ بو-
لۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئۆي- ماكان قۇ-
رۇلۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان ياغاچ ماتېرىيالى ھېساب-
لىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ياسىمىچىلىق كەسپى بىلەن شۇ-
غۇللىنىدىغان ئۇستاملار ئۇنىڭ ياغىچىدىن كوڭتەي،
كاساڭ، تەڭنە، كات ساندۇقى قاتارلىقلارنى ياسايدۇ.
توغراق چۈنقىدىن تۈەڭ، سېۋەت، زەمبىل قاتارلىقلارنى
توقۇيدۇ. توغراقنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنى قوغداش،

ئەگەر سىز مەكت ناھىيە بازىرىدىن ئاپتوموبىلغا ئول-
تۇرۇپ، شىمالغا قاراپ مېڭىپ بازار جەمئى، يانتاق يېزد-
سىنىڭ بىر قىسىم كەنتلىرىنى، 43-، 45- تۈەن مەيدانىنىڭ
يول بويىدىكى بىر قىسىم يەندۈيلىرىنى ئارقىدا قالدۇ-
رۇپ، ئېگىز- پەس قۇم- بارخانلىرىنى بويلاپ ئالغا ئىلگ-
رىلەپ، 90 كىلومېتىردىن ئارتۇق يول يۈرسىڭىز ناھىيە-
مىزنىڭ كۆپ قىسمىنى تەكلىماكان قۇملۇقى ئىگىلەپ تۇ-
رىدىغان 10 مىڭ 927 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننىڭ شە-
مىالى قىسمىغا ئۇزۇن كۆزدەك جايلاشقان چىتىگە
كۆز يەتمەيدىغان، توغراق، تېرەك، يۇلغۇن قاتارلىقلار
بىلەن قاپلانغان، نەغمىچى قۇشلار توختىماي نەغمە قىلىپ
سايىراپ تۇرىدىغان، ساپ ھاۋالىق، كەڭ كەتكەن بوستان-
لىققا قەدەم قويسىز، مانا بۇ مەكت ناھىيە توغراق
ئورمان مەيدانىغا قاراشلىق دۆلەت دەرىجىلىك تەبىئىيلىكى
قوغدىلىدىغان رايون مەكت توغراقلىقتىن ئىبارەت.

ئاساسلىقى توغراق بىلەن قاپلانغان بۇ يېشىل بوستان-
لىقنىڭ 35 كىلومېتىردىن ئارتۇق قىسمى يەكەن دەرياسى-
نىڭ ئاياغ قىسمى كېسىپ ئۆتىدۇ. يەنە بىر تەرىپى
چەكسىز قۇملۇق، تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ
كەتكەن بولۇپ، مەكت توغراقلىقتىن ئىبارەت يېشىل
بوستانلىقنىڭ ئومۇمىي ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 310 مىڭ
ھو، ئورمان ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈك بىلەن قاپلىنىش نىسبى-
تى %85 كە يېتىدۇ. بۇ يېشىل بوستانلىقتا يەتتە ئورۇندا
ئورمان قاراۋۇلخانىسى، بىر ئىشخانا، 20 دىن ئارتۇق
ئىشچى- خىزمەتچى بار.

ئەل ئارىسىدا بىز كىشىلەرنىڭ مەكت توغراقلىقتىن
ئىبارەت بۇ يېشىل بوستانلىقنى «گۆھەرلەر ماكانى»

M
I
R
A
S

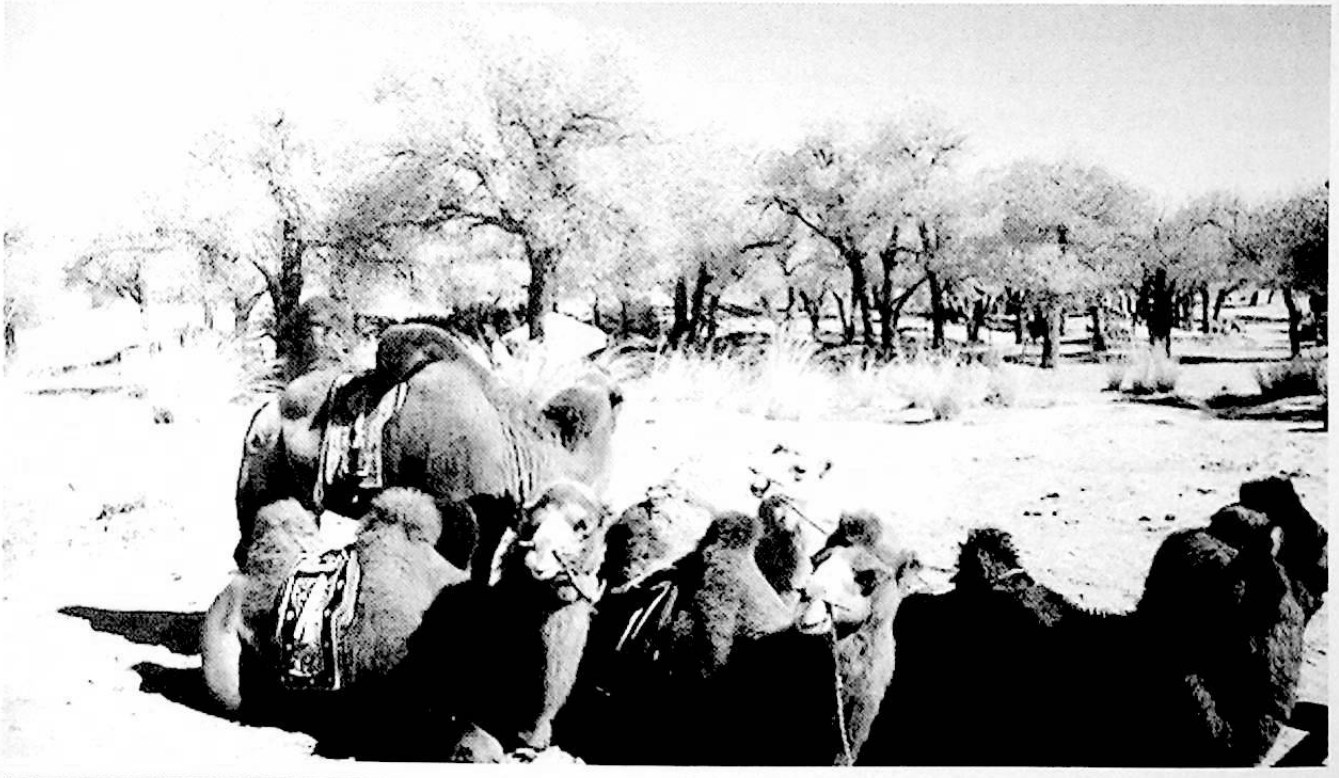
نۇڭ زاپاس ياغاچ ئامبىرى ھېسابلىنىدۇ. يۇلغۇن. يۇلغۇن يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال تۈ-رىدىكى ئۆسۈملۈك بولۇپ (يۇلغۇننى چاتماي قويۇۋەتسە ئۇ بەش، يەتتە مېتىر ئېگىزلىكتە ئۆسەلەيدۇ). چاتىمغاندا ئۇنىڭ يان شاخلىرى كۆپىيىپ ئېگىز ئۆسەلەيدۇ. ئېگىز ئۆسكەن يۇلغۇننىڭ دىيامېتىرى 30 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ، يۇلغۇن سوغۇققا، يۇقىرى ئىسسىققا، قۇرغاقچىلىققا، قۇم - بورانغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان چۆللۈك دەرىخى ھېسابلىنىدۇ. ياغاچچى ئۆستاملار ئۇنىڭ توم، چىڭ شاخلىرىدىن ئارا قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ياسايدۇ، ئۇنىڭ چۈنقىدىن زەمبىل، سېۋەت، تۈەك قاتارلىقلارنى توقۇيدۇ. يۇلغۇننىڭ زىچ شاخلىق يۇلغۇن، تەكلىماكان يۇلغۇنى قاتارلىق خىللىرى بار. يۇلغۇن ئوتۇننىڭ ئوتى كۈچلۈك، كاۋاپ قاتارلىق ئائىمىلار يۇلغۇن ئوتىدا پىشۇرۇلسا تەمى تاتلىق، يېشىلىك بولىدۇ. ئىلگىرى كىشىلەر خالغانچە مەكت توغراقلىققا بېرىپ يۇلغۇن شاخلىرىنى كېسىپ كې-لەتتى. ھازىر باشقۇرۇش يىلدىن - يىلغا كۈچەيگەنسېرى مەكت توغراقلىقىنىڭ يۇلغۇن بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى ئېشىپ بارماقتا. يۇلغۇن يىلدا بىر قانچە قېتىم چېچەكلەيدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ چېچىكى «داۋا» دېيىلىدۇ. «داۋا» ئىلگىرى بويىچىلىق كەسپىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى

سۇنىڭ تۇپراقنى ئېقىتىپ كېتىشىدىن ساقلاش، يەرنىڭ ئۇ-نۇمدارلىقىنى ئۆستۈرۈش، قۇم- بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈش، كىشىلەرنى ساپ ھاۋا بىلەن تەمىنلەش جەھەتتە ئوينىيدىغان رولى ئىنتايىن مۇھىم. ئۇنىڭ غازىگى قوي قا-تارلىق چارۋا ماللارنىڭ مۇھىم ئوزۇقى ھېسابلىنىدۇ، ئىل-گىرى كىشىلەر توغراق ئوتۇندىن پايدىلىنىپ ئىسسىنىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ كەلگەندى.

تېرەك. مەكت توغراقلىقىدا ئەسلىدە تېرەك يوق بولۇپ، مەرھۇم ئۆمەر مۇھەممەد مەكت توغراقئورمان مەيدانىنىڭ باشلىقى بولغاندىن كېيىن ياش توغراق كۆچەت-لىرىگە تېرەك كۆزى قويۇپ ئۇلاپ باشقۇرۇشنى كۈچەيت-كەنلىكتىن توغراققا ئۇلانغان تېرەك ئوتلىرى تېز ئاينىپ، ئىشچى- خىزمەتچىلەرنى قايىل قىلىدۇ، ئىشچى- خىزمەتچى-لەر بۇنىڭدىن روھلىنىپ توغراققا تېرەك كۆزى قويۇپ، ئۇلاپ، توغراقلىقتا تېرەك بولماسلىق ھالىتىنى بۇزۇپ تاشلايدۇ، يىلمۇيىل توغراققا تېرەك كۆزى قويۇپ ئۇلاش ئارقىلىق تېرەكلىك كۆلىمى 20 مىڭ موغا يەتكۈزگەن.

تېرەك ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى ياخشىلاش، ھاۋانى ساپلاشتۇرۇش، كەلكۈن سۈيىنىڭ تۇپراقنى ئېقىتىپ كېت-شىدىن ساقلاش جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بولۇپ، مەكت توغراقلىقتىكى توغراق، تېرەك ناھىيەمىز-

20175

كۈچى باردىن قورققىچە، بىلىمى باردىن قورق 32

ھېسابلىنىدۇ.

توشقانزەدىكى. توشقانزەدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق، شۇمبۇيا ئائىلىسىگە مەنسۇپ، يۇلغۇن ۋە بۆرە تىكىنىنىڭ يىلتىزىدىن ئوزۇق ئېلىپ ئۆسدىغان پارازىت ئۆسۈملۈك بولۇپ، مەكت توغراقلىقىدا ئۆسدىغان توشقانزەدىكىنىڭ قۇملۇق يەر توشقانزەدىكى، شورلۇق يەر توشقانزەدىكى قاتارلىق تۈرلىرى بار. قۇملۇق يەر توشقانزەدىكى يەر ئاستى، يەر ئۈستى ئىككى قىسىمىدىن تەركىب تاپىدۇ. توشقانزەدىكىنىڭ يەر ئاستى غولى ئەتىلىك كېلىدۇ. ئادەتتە غولنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40-50 سانتىمېتىرغا، غولنىڭ ئايلىنىشى 10-20 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ. يەر ئۈستى غولى قاسراقلىق بولۇپ، قاسراقنىڭ رەڭگى قارام-تۇلغا مايىل رەڭدە بولىدۇ. توشقانزەدىكى ھەر يىلى 3-ئاينىڭ ئاخىرى، 4-ئاينىڭ باشلىرىدا يۇلغۇنلۇقلاردا ئۇچى كۆرۈنگەندىن كېيىن يىغۇپلىنىپ، سايە جايلاردا قۇرۇتۇلۇپ بازارغا سېلىنىدۇ. ئىلگىرى بىر قىسىم كىشىلەر مەكت توغراقلىقىغا كېلىپ خالىغانچە توشقانزەدىكى كولاپ ساتاتتى. ھازىر باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، قالايمەن قان كولاپ چەكلەندى. توشقانزەدىكىنىڭ دورىلىق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، دىئوئەڭلىك كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، قېرىشقا قارشى تۇرۇش جەھەتتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. خەلق ئارىسىدا توشقانزەدىكىنى «قۇملۇق ئادەمگىياھى»، «يۇلغۇن گۆھىرى» دەپ ئاتىشىدۇ.

چۈچۈكبۇيا. چۈچۈكبۇيا ئاساسلىقى قۇملۇق چۆللۈك رايونلاردا ئۆسدىغان كۆپ يىللىق سەمەن غوللۇق ئۆسۈملۈك بولۇپ، مەكت توغراقلىقىدا مېۋىلىك چۈچۈكبۇيا ۋە يىرىك يوپۇرماقلىق چۈچۈكبۇيا قاتارلىق تۈرلىرى بار. چۈچۈكبۇيا شاخلاپ ئۆسدىغان بولۇپ، ئېگىزلىكى 50-80 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ. چۈچۈكبۇيانىڭ يىلتىزى توم، يوغان بولۇپ، سىرتقى پوستى قىزغۇچ قارامتۇل كېلىدۇ. چۈچۈكبۇيا گۈلىنىڭ رەڭگى سۇس بىنەپشە رەڭلىك ياكى قىزغۇچ بىنەپشە رەڭلىك كېلىدۇ. چۈچۈكبۇيا يىلتىزىدىن توپلىنىش ئارقىلىق كۆپەيتىلىدۇ، يىلتىزسىمان غولنىڭ ئايدىلانمىسى تۆت-سەككىز سانتىمېتىر كېلىدۇ. چۈچۈكبۇيەنىڭ دورىلىق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، دورىغا يىلتىزىنى ئىشلىتىدۇ، چۈچۈكبۇيا يىلتىزى ئەتىيازدا ۋە كۈزدە يىغىۋېلىنىدۇ. چۈچۈكبۇيا يىلتىزىنىڭ يۆتەلنى توختىتىش، ئۆپكەنى نەملەشتۈرۈش، زەھەرنى تارقىتىش، كاناي ياللۇغى

قاتارلىق كېسەللىكلەرگە ئالاھىدە مەنپەئەت قىلىدۇ.

موگۇ. موگۇ مەكت توغراقلىقىنىڭ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى يۇقىرى بولغان جايلاردا ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۈزدە ئۆسۈپ چىقىدۇ. توغراقلىقتا موگۇنىڭ ياپىلاق موگۇ، توم موگۇ قاتارلىق تۈرلىرى بار. موگۇ نەم يەر تاللىمايدىغان بولغاچقا نەم يەرلەردىمۇ ئۆسۈۋېرىدۇ. كۈز ۋاقتى بۇغداي ئېتىزلىقلىرىدىمۇ ئۆسۈپ چىقىۋېرىدۇ. ھويلا-ئارانلاردىكى گۈللەر ئارىسىدىمۇ ئۆسۈۋېرىدۇ. موگۇنىڭ دورىلىق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، كۆزنى رو-شەنلەشتۈرۈش رولى بار، ئۇنىڭ تەركىبىدە ئاقسىل يۇقىرى بولغاچقا تەبىئىي ئاقسىل ئورنىدا ئىستېمال قىلىنماقتا. ئۇنىڭ بازار باھاسى قوي، كالا گۆشىنىڭ باھاسىدىن نەچچە ھەسسە يۇقىرى بولۇپ، قۇرۇتۇلغان بىر كىلوگرام موگۇنىڭ باھاسى 700-800 يۈەن بولۇۋاتىدۇ.

توقا چىگە (لوپنۇر گەندىرى). توقا چىگە مەكت توغراقلىقىنىڭ نەمخۇش قۇملۇق جايلاردا ئۆسدىغان قۇملۇق ئۆسۈملۈكى بولۇپ شاخلاپ ئۆسىدۇ. ئېگىزلىكى بىر مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، ھەر يىلى 6-ئايدا ۋە 10-ئايدا چىچەكلەيدۇ. چىچىكىنىڭ رەڭگى سۇس شاپتۇل چىچىكى رەڭدە بولىدۇ. توقا چىگىنىڭ تالاسى توقۇمىچىلىق سانائىتىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ناھىيەمىزدە كىشىلەر ئىلگىرى ئۆي سالىغاندا توقا چىگىنىڭ زەي، شور قاجۇرۇش رولى بولغانلىقى ئۈچۈن سالغان ئۆيىنىڭ تېمىنىڭ تېگىگە زەي قاجۇرۇش ئۈچۈن توقا چىگە ياساتتى. توقا چىگىنىڭ چىچىكى قان بېسىمىنى تۆۋەنلىتىش رولىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن بىر قىسىم يۇقىرى قان بېسىمى بىمارلىرى توقا چىگىنىڭ چىچىكىنى قۇرۇتۇپ، چاي ئورنىدا دەملەپ ئىستېمال قىلىپ كەلمەكتە.

قومۇش. قومۇش چۆللۈك، قۇملۇق رايونلىرىدىمۇ ئۆسۈۋېرىدىغان، قۇرغاقچىلىققا، شورغا چىداملىق، چوڭقۇر يىلتىز تارتىدىغان ئۆسۈملۈك بولۇپ، مەكت توغراقلىقىنىڭ كۆپ قىسىم جايلاردا ئۆسىدۇ. ئۇنىڭ بورا قو-مۇشى، قىل قومۇشى قاتارلىق تۈرلىرى بار. قومۇش تىك، ئېگىز ئۆسدىغان ئۆسۈملۈك بولۇپ، ئېگىزلىكى ئىككى-ئۈچ مېتىرغا يېتىدۇ. يىلدا بىر قېتىم چىچەكلەيدۇ. قومۇشنىڭ قۇلغى چارۋا ماللارنىڭ ئوبدان ئوزۇقى ھېسابلىنىدۇ، بورا قومۇشىدىن بورا توقۇلىدۇ، مەكت

M
I
R
A
S

گىزلىكى 2-2.5 مېتىرغا يېتىدۇ. ئازغان يىلدا بىر قېتىم چەكچەكلەپ مېۋە بېرىدۇ. ئازغان مېۋىسىنىڭ رەڭگى توق قىزىل، مېۋىسىنىڭ چوڭلۇقى گۈرۈچتىن سەل چوڭراق كېلىدۇ. تەمى سەل چۈچۈمەل. ھەر يىلى 8، 9- ئايلاردا مېۋىسى يىغىۋېلىنىپ قۇرۇتۇلىدۇ. قۇرۇتۇلغان مېۋىسىنىڭ دورىلىق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، ئىسسىقنى قايدۇرۇش، زەھەرنى تارقىتىش، قانىنى سۈۋۈتۈش، ئاغرىقنى توختىتىش رولى بار.

مەكتەپ توغراقلىقىدا يۇقىرىقىلاردىن باشقا قوغۇراق تىكەن، قوغۇن بويىسى، چوڭ خۇخا، يىكەن، كۆك يانتاق، ئوغرى تىكەن، ئاق تىكەن، تۆگىتپىنى قاتارلىق قۇملۇق، چۆللۈك ئۆسۈملۈكلىرى بار. بۇلار ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قوغداش، زېمىنى يېشىلاشتۇرۇش، ھاۋانى ساپلاشتۇرۇش جەھەتتە بەلگىلىك قىممەتكە ئىگە.

مەكتەپ توغراقلىقى قۇشلارنىڭمۇ مەڭگۈلۈك ماكانى ۋە جەننىتى ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەر تۆمۈرتۈمشۇق، ھۇۋۇقۇش، كاككۇك، قارلىغۇچ، قارىقۇشقاچ، چوغۇندەك، قاغا، سار قاتارلىق قۇشلارنىڭ ھەم شۇنداقلا ئۆردەك، قاشقالداق، غاز قاتارلىق سۇ قۇشلىرىنىڭمۇ ماكانى ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەرگە ماكانلاشقان قۇشلارنىڭ ياڭزىمۇ ياڭزا چورۇقلاپ سايراشلىرى كىشىگە بىر خىل زوق ئاتا قىلىدۇ، ئەگەر سىز مەكتەپ توغراقلىقىدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ قالسىڭىز بۇ يەرنىڭ ساپ ھاۋاسى، قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىدىن روھىڭىز كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭلىڭىز كۆكسىڭىز يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلىسىز. (مەكتەپ ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى پېنسىيۇنېرى)

توغراقلىقىدىكى بورا قومۇشنىڭ سۈپىتى ياخشى بولۇپ، كېرىيە ناھىيەسىنىڭ شىۋول دېگەن يېرىدىن چىقىدىغان بورا قومۇشىدىن قېلىشمايدۇ. ناھىيەمىزدە ئىلگىرى بورا توقۇپ ساتقۇچىلار ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي مەكتەپ توغراقلىقىدىن بورا قومۇش ئوراپ كېلىپ، بورا توقۇپ ساتاتتى. بۇ خىل بورا قومۇشنىڭ سۈپىتى ياخشى بولغاچقا كىشىلەر تا-لىشىپ سېتىۋالاتتى. قومۇش — قەغەزچىلىك سانائىتىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، قومۇشنىڭ يەنە دورىلىق قىممىتى بار بولۇپ، دورىغا ئۇنىڭ يىلتىزسىمان غولى ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ تەبىئىتى سوغۇق، لېكىن زەھەر-سىز. ئۇنىڭ قىزىتمىنى ياندۇرۇش، قۇسۇقنى توختىتىش، سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرۇش رولى بار.

كۆرۈك (سۆكسۈك). كۆرۈك ئۇزاق يىللىق چۆل-باياۋان ئۆسۈملۈكى بولۇپ، زەي-شورغا، قۇرغاقچىلىققا چىداملىق، ئۇ غۇزمەك-غۇزمەك بولۇپ ئۆسىدۇ. ئېگىزلىكى 40-50 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ، ھەر يىلى يوپۇرماق تاشلايدۇ. كۆرۈك ئوتۇننىڭ كۆمۈرى تاۋلىق بولغاچقا ئىلگىرى زەگەرلەر ئالتۇن-كۈمۈش قاتارلىق بۇيۇملارنى تاۋلاش، ئالتۇن-كۈمۈش زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساشتا كۆرۈك ئوتۇننىڭ كۆمۈرىنى ئىشلىتەتتى. دۆلىتەمىزدە ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قوغداش قانۇنى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن كىشىلەرنىڭ كۆرۈكنى خالىغانچە كۆيدۈرۈپ كۆمۈر ئېلىشى چەكلەندى.

ئازغان. ئازغان شاخلاپ ئۆسىدىغان چاتقال تۈرىدىكى ئۆسۈملۈك بولۇپ، مەكتەپ توغراقلىقىنىڭ دەريا بويىغا يېقىن سۇلۇق، نەملىك جايلاردا ئۆسىدۇ. ئوتتۇرىچە ئې-

20175

بىلدۈرگۈ

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

نەشرىياتىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2003 - يىللىق سانلىرىدىن 2016 - يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز، يەككە باھاسى 200 يۈەن.

ئالاقىلاشقۇچى: خۇرسەنئاي مەمتەمىن Tel: (0991) 4554017

نورۇ ۋە سارغايىدى مەشرىپى

ت. ئى. تايماس

يەت، باشقا سورۇنلاردا ئورۇنلانسا، «سارغايىدى مەشرىپى» مەخسۇس نورۇز بايرىمىدا ئورۇنلىنىدىغان كاتتا مەشرەپكە ئايلانغان.

بۇ مەشرەپتە ئەل ئىچىدىكى بارلىق پائالىيەتلەر، جۈملىدىن ئات بەيگىسى، ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش، سارغايىدى ئويۇنى، بۇقا-قوچقار سوقۇشتۇرۇش، ۋايىز-لىق قاتارلىق خىلمۇخىل ئەنئەنىۋى پائالىيەتلەر مەشرەپنىڭ مەزمۇنى قىلىنىپ كەلگەن. دولان ئەلنەغمىچىلىرى ئە-چىدىكى ھازىرمۇ ھايات بولغان پېشقەدەملەرنىڭ بەرگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىدا «سارغايىدى مەشرىپى» ئۆتكۈزۈلسە، خۇددى ھازىرقى كۈندە كاتتا تەنھەرىكەت يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈلگەندە، ھەر-قايسى كوماندىلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا سەپ تۈزۈپ ھەيۋەت بىلەن مەيدانغا كىرىپ كەلگەنگە ئوخشاش، «سارغايىدى مەشرىپى» ئۆتكۈزۈلىدىغان يۇرتقا ئەتراپتە-كى قوشنا يۇرتلاردىن كېلىدىغانلارمۇ، يۇرت ئاقساقاللى-رىنى ئېسىل ئارغىماقلارغا مىنگۈزۈپ، ئۇلارنىڭ ئارقى-سىدىن نەغمىچىلەر «جۇلا مۇقامى»غا توۋلاپ، ئۇسسۇل-چىلار ئۇسسۇل بىلەن، بەيگىچىلەر ۋە ئوغلاقچىلار ئاتلى-رى بىلەن، ھايۋانات سوقۇشتۇرغۇچىلار بۇقا-قوچقار،

ھەممىگە ئايانكى، خەلقىمىز مەدەنىيەت خەزىنىسىدە نۇر چېچىپ تۇرغان ئاشۇ بىباھا گۆھەرلەر ئىچىدە، ئە-سىرلەرنى-ئەسىرلەرگە، ئەجدادلارنى-ئەۋلادلارغا ئۇلاپ كەلگەن نورۇز بىلەن مەشرەپ پەقەت تارىخنىڭ ئۇزاقلى-قى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى رېئاللىقتىمۇ ئۆز قىم-مىتىنى يوقاتمىغانلىقى، جۈملىدىن ئاممىۋىلىقنىڭ كۈچلۈك-لۈكى بىلەن ئۆز ئەۋزەللىكىنى ھېلەم نامايان قىلىپ كە-مەكتە. مەن ئاشۇلارغا يانداشقان ھالدا، تۆۋەندە پەقەت نورۇز بايرىمىدىلا ئۆينىلىپ كەلگەن «سارغايىدى مەشرىپى» ھەققىدە بىلىدىغانلىرىمنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن ئورتاق-لىشىپ ئۆتمەكچىمەن.

«سارغايىدى مەشرىپى» يۈرۈشلەشكەن ئۇسۇل ھەرد-كەتلىرى بىلەن ئاھاڭ مېلودىيەسىنىڭ تەبىئىيلىكىگە يېقىنلى-قى، مەزمۇنىنىڭ مول، شەكلىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئۆ-زىگە خاس ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن «دولان مەشرىپى»-نىڭ ئالاھىدە بىر تۈرى بولۇپ، سەنئەتخۇمار مەكت خەلقىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتىغا كىرىپ كەلگەن ئۇزاق جەريانىلار داۋامىدا، تەدرىجىي ھالدا نورۇز بايرى-مى بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، دولان مەشرىپىنىڭ باشقا تۈرلىرى باشقا پائال-

خورازلىرى بىلەن، ۋايىز- مەدداھلار ساپايلىرى بىلەن داغدۇغىلىق يېتىپ كېلىدىكەن، دولان مەشرەپلىرى تارىخ- تىن بۇيان بىر ئائىلە، بىر جەمەت ياكى بىر يۇرتنى بىرلىك قىلغان ئاساستا ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن. مۇنداق مەشرەپلەر تەدرىجىي قېلىپلىشىپ قالغان شەكىللەر بويىچە مۇقام توۋلاپ نەغمە قىلىش، تۆت ئۆزگىرىشلىك يۈرۈش- لەشكەن ئۇسسۇل ھەرىكىتىنى تاماملاش، دەررە (پوتا) ئويناش، بىر- بىرىگە چاي تۇتۇپ، بېيىت- قوشاق ئېيتى- شىش، قىزىقچىدىن بىرنى قەستەن (گۇناھكار) قىلىپ جازالاپ، مەشرەپ ئويۇنلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈش... قا- تارلىق تەرتىپلەر بويىچە داۋاملاشقان. ئەمما نورۇز بايرى- مىغا بىرلەشتۈرۈپ يىلدا بىرلا قېتىم ئېلىپ بېرىلىدىغان «سارغايىدى مەشرىپى» مەيلى مەزمۇن، مەيلى شەكىل جە- ھەتتىن بولسۇن، باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك باشقا مەشرەپلەردە بولمىغان كۆپ خىل ئالاھىدىلىكلەرنى ئۆزد- گە مۇجەسسەملىگەن بولۇپ، بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ئۇنى «خەلق مەدەنىيىتىنىڭ ئۈنۈپرسال يەرمەنكىسى» دېيىش مۇمكىن.

«سارغايىدى مەشرىپى» نىڭ يەنە بىر ئەڭ روشەن ئا- لاھىدىلىكى — ئۇنىڭ رىقابەت خاراكتېرىنىڭ كۈچلۈكلۈ- كىدە بولۇپ، يۇرت- يۇرتلاردىن كەلگەن نەغمىچىلەر ئا- ۋازنىڭ يۇقىرىلىقى ۋە چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ جاراڭلىقلىقى بىلەن بەسلەشسە، ئۇسسۇلچىلار يۇقىرى ئۇسسۇل ماھارد- تى بىلەن بەسلەشسە، بەيگىچىلەر ۋە ئوغلاقچىلار ئاتلىرد- نىڭ يۇڭگۈرۈكلۈكىنى كۆز- كۆز قىلىشسا، ھايۋانات سو- قۇشتۇرغۇچىلار بۇقا- قوچقار ۋە خورازلىرىنىڭ ئوچىقلىقى بىلەن ماختىنىدۇ. مەشرەپتىكى بارلىق پائالىيەتلەر ئارىس- دا رىقابەت ئەڭ كەسكىن بولىدىغىنى يەنىلا «سارغايىدى» ئويۇنى بولۇپ، ئېگىزلىكى ئون مېتىردىن ئاشىدىغان «سارغايىدى» مومسىغا چىقىپ ئۇچقاندا، بىر يۇرتنىڭ ما- ھىرى ئاق كىيىم كىيسە، يەنە بىر يۇرتنىڭ ماھىرى كۆك كىيىم كىيىدۇ. نەچچە ئون مىنۇت، ھەتتا نەچچە سائەت داۋاملىشىدىغان ئاشۇ ئۇچۇش جەريانىدا، قايسى يۇرت ما- ھىرىنىڭ بېشى قېيىپ سارغايىدىدىن چۈشۈشنى بالدۇر تەلەپ قىلسا، شۇ يۇرت ئۇتتۇرغان ھېسابلىنىدۇ. ئۇتقان ماھىرلار يەنە باشقا يۇرتنىڭ ماھىرى بىلەن تاكى رىقابەت- چىسى قالمىغىچە مۇسابىقىلىشىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇتۇپ

چىققان ماھىر قايسى يۇرتتىن بولسا، كېلەر قېتىمقى «سار- غايىدى مەشرىپى» نى ئۆتكۈزۈش شەرىپى شۇ يۇرتقا مەنسۇپ بولىدۇ، «سارغايىدى مەشرىپى» دېگەن ئىسمىمۇ ئەنە شۇ ئادەتتىن كېلىپ چىققان.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ھەر قېتىملىق «سارغايىدى مەشرىپى» دە كېلەر قېتىملىق مەشرەپ ئۆت- كۈزۈش نۆۋىتىنى تاللىشى رىقابەتچىلىك كەسكىن بولىدىغان بولغاچقا، بىر يۇرتقا ۋاكالەت «سارغايىدى» غا چىقىپ ئۇچۇپ بارلىق رىقابەتچىلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، نۆۋەتنى ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ بېرىلگەن ماھىرلارنى نەق مەيداندىلا بەلباغ، ئوغلاق، قوي، ھەتتا ئات قاتارلىق ماددىي نەر- سلەر بىلەن مۇكاپاتلاشمۇ بىر ئادەتكە ئايلانغان. ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈچىلەرنىڭ دېيىشىچە، 1952- يىلى مەكتەپ ناھىيەسىنىڭ ھازىرقى يانتاق يېزىسى تەۋەسىدە ئۆتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق «سارغايىدى مەشرىپى» دە قاسم ئىسىملىك بىر يىگىت ھەممە رىقابەتچىلىرىنى ئۇتۇپ چىققاندا، شۇ يۇرتنىڭ ئاقساقلى نەق مەيداندا بار بولغان بىر قىزنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ رازىلىقىنى ئال- گاندىن كېيىن تويۇقنى ئۆز يېنىدىن چىقىرىپ، نەق مەيد- داندىلا ئۇلارنىڭ تويىنى بېكىتىپ قويغان.

«سارغايىدى مەشرىپى» دە رىقابەت كەسكىن بولىد- ىغان ئىككىنچى بىر تۈر — مەشرەپتىكى تۆت ئۆزگىرىش- لىك دولان ئۇسسۇلىنىڭ ئاخىرىدىكى «سېرىلما» قىسمى بولۇپ، پۇت- قول ھەرىكىتىنى ئۇدارغا ماسلاشتۇرۇپ بىر ئىزدىنا تەڭپۇڭلۇقنى يوقاتماي، توختىماي تېز چۆرگىلەش- تە، قايسى ماھىر رىقابەتچىلىرىنى شاللىۋېتىپ ئەڭ ئاخىرد- ىمچە بەرداشلىق بېرەلسە، شۇ ئۇتقان ھېسابلىنىپ مۇكا- پاتلانغان. يانتاقتىكى داڭلىق دولان ئۇسسۇلچىلىرىدىن مەرھۇم ئىمىن ھاجى بىلەن مامۇت شەيخلەر ھاياتلىقىدا بۇ تۈردە ئەڭ كۆپ مۇكاپات ئالغان ماھىرلار بولۇپ، ئۇلار قاتناشقانلىكى «سارغايىدى مەشرىپى» دە بۇ تۈرنىڭ مۇكا- پاتى باشقىلارغا ئاساسەن ئاشمىغان.

«سارغايىدى مەشرىپى» نىڭ كۈنتەرتىپىمۇ نورۇز بايرىمى- نىڭ باشقا تۈرلۈك پائالىيەتلىرى بىلەن تەبىئىي ھالدا جىپس- لىشىپ كەتكەن بولۇپ، يۇرت- يۇرتلاردىن «جۇلا» مۇقا- مىغا توۋلاپ كەلگەن نەغمىچىلەرنىڭ بىر- بىرلەپ قوشۇلۇشى بىلەن، باشقا ھېچقانداق مەشرەپ تۈرىدە كۆرۈلمەيدىغان

0
1
7
5

بىلەن بىللە، داش قازانلارنى ئېسىپ، كالا - قويىلارنى سويۇپ، تاماق تەييارلاپ مەشرەپ ئەھلىنى مېھمان قىلغان. بۇ خىل تاماق «ئىبابى ئېشى» دەپ ئاتىلىپ، كىمىنىڭ قاچان قورسىقى ئاچسا شۇ چاغدا قازان بېشىغا كېلىپ، «ئىبابى ئېشى» ئىچىپ كېتىشكەن.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى ئېنىق ھىس قىلىش مۇمكىنكى، بىرىنچىدىن، نورۇز بايرىمى بىلەن «سارغايىدى مەشرەپ» يېيىپ ھەم نورۇز بايرىمىنىڭ ھەم مەشرەپنىڭ زىلزىلىسىنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتۈرۈش بىلەن بىللە، ئەل ئىچى تەزى تەربىيە تۈرلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، كىشىلەردە ساغلام بولغان چىنىقىشى ئادىتىنى يېتىلدۈرۈپ، تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇش، ئىرادىنى چىنقىتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ئەجىبى تەسىر كۆرسىتىپ، ئومۇمىي خەلق ساغلاملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىلىق. ئىككىنچىدىن، ئەل ئىچى تەزى تەربىيەسىنىڭ كىشىلەرنى ئىلھاملاندۇرۇش رولىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، كىشىلەر ئارىسىدىكى نورمال رىقابەت ئېڭىنى كۈچەيتىشكە ئىلھام بېرىپ، ئاۋام ئارىسىدا ھەر قايسى پائاللىق لىيەت تۈرلىرى بويىچە بىر تۈركۈم يۇقىرى ماھارەتلىك كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ يېتىلىپ چىقىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ ئارقىلىق بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىمىز ئۈچۈنمۇ پۇختا ئاساسلار سېلىنغان. ئۈچىنچىدىن، سارغايىدى مەشرىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نورۇز لۇق پائالىيەتلىر ھەر قايسى يۇرت ئەھلىلىرى بىر يەرگە توپلىشىپ بەلگىلىك قائىدە - تەرتىپلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر قەدەر ئىلمىيلىككە ئىگە بولغان، ئادىل رىقابەت تۈسىنى ئالغان ئاممىۋى تەنتەربىيە، سەنئەت پائالىيەتلىرى بولغاچقا يىللاردىن بۇيان خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىپتۇ. شۇڭلاشقا بۇ پائالىيەتلەرنى ئەل ئىچىدە تېخىمۇ ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ئىلمىي تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرسەك نۆۋەتتە تەكىتلىنىۋاتقان سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش، ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە ئەبەدىي ئەمىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈشتە بەلگىلىك ئىجتىمائىي ئۈنۈم يارىتىپلا قالماي، ئۆرپ - ئادەت ساياھەتچىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ بەلگىلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىشتىمۇ مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇرايلىدۇ.

(ئاپتور: مەكتەپ ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئورنىنىڭ پېنسىيونېرى)

ئاجايىپ ھەيۋەتلىك نەغمىچىلەر قوشۇنى شەكىللىنىپ، نەچچە يۈزلىگەن داپ، قالۇن، دولان راۋابى، غېجەك ۋە نەچچە يۈز خىلانغان نەغمىچىنىڭ بەسلىشىپ قىلغان نەغمىسى يۇرت ئاسمىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن. باشقا مەشرەپلەردە تۆت ئۆزگىرىشلىك دولان ئۇسسۇلى ئون مەنۇت ئەتراپىدا داۋاملاشسا، «سارغايىدى مەشرىپى» دەپ ئۇسسۇلچى ماھىرلارنىڭ ئۆزئارا بەسلىشىشى بىلەن، بىر مەيدان مەشرەپ 30-40 مەنۇت، بەزىدە ھەتتا بىر ئىككى سائەتكە يەتكەن. شۇڭا مەشرەپ ۋاقتىنىڭ زىيادە ئۇزىراپ كېتىپ، نورۇزنىڭ باشقا پائالىيەتلىرىگە ۋاقىت يېتىشمەسلىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، «سارغايىدى مەشرىپى» دەپ باشقا مەشرەپلەرنىڭ كۈنتەرتىپىدە كەم بولسا بولمايدىغان دەرىجە ئويناش، چاي تۇتۇپ بېيىت - قوشاق ئېيتىشىش ۋە قىزىقچىدىن بىرسىنى جازالاش قاتارلىق مەشرەپ ئويۇنلىرى توختىتىپ تۇرۇلغان.

ئۇدا بىر نەچچە مەيدان مەشرەپ ئويناغاندىن كېيىن، كۈنتەرتىپ بويىچە ئوغلاق تارتىشىش، ئات بەيگىسى، چىلىشىش، بۇقا - قوچقار ۋە خوراز سوقۇشتۇرۇش، ئىت تا - لاشتۇرۇش قاتارلىق پائالىيەتلەر داۋاملاشتۇرۇلۇپ، ھەر بىر تۈردە ئۇتۇپ چىققانلارغا ئايرىم - ئىنتايىن بەزىلەرگە ئەڭ ئاخىرىدا «سارغايىدى ئويۇنى» باشلىنىپ، باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ تۈردە ئۇتۇپ چىققان ئەڭ ئاخىرقى ماھىرنىڭ يۇرت تەۋەلىكىگە ئاساسەن، كېلەر قېتىملىق «سارغايىدى مەشرىپى» نى ئۆتكۈزۈش شەرىپىگە ئېرىشكەن يۇرت ئايرىپ چىقىلىپ ئېلان قىلىنغان.

«ئىبابى ئېشى» (نۆۋەتتىكى ئومۇملاشقان ئاتالغۇسى «نورۇز ئېشى» بولۇپ دەسلەپكى مەزگىللەردە «ئىبابى ئېشى» دەپ ئاتالغان. بۇ يەردە تېمى ئېتىبارى بىلەن ئىبابى ئېشى دەپ ئېلىندى) ئىچىش، «سارغايىدى مەشرىپى» نى باشقا ئادەتتىكى مەشرەپلەردىن پەرقلىنىدۇ - رۇپ تۇرىدىغان يەنە بىر خاسلىق بولۇپ، گەرچە باشقا مەشرەپ تۈرلىرىدىمۇ ساھىبخان ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ داستىخان سالىدىغان ئادەتلەر بولسىمۇ، لېكىن نورۇز بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن «سارغايىدى مەشرىپى» دەپ، مەشرەپ ئۆتكۈزۈش شەرىپىگە ئېرىشكەن يۇرت، يۇرت - يۇرتلاردىن كېلىدىغان سانسىز ئىشتىراكچىلار سىغىۋەتكەن كاتتا سورۇن تەييارلاش

M
I
R
A
S

قادىر پاراك چاقچاقلىرى

زۇرنالارنى قېتىرىنىپ ئوقۇسا، يەنە بىر تەرەپتىن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇقام-مەشرەپ ماكانى غازكۆل يېزىسىدىكى تۈرلۈك يەرلىك مەشرەپلەر سورۇنلىرى ۋە قىزىقچىلىق سورۇنلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ دەس-لەپكى ئاساسىنى تۇرغۇزغان.

قادىر پاراك گەرچە بىر ئاددىي ئەلنەغمىچى ئائىلىسىدە چوڭ بولغان بولسىمۇ، لېكىن خەلق سەنئىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئەل ئېغىز ئەدەبىياتى ژانىرىغا چوڭقۇر ئىشتىياق باغلاپ، ئاتا-بوۋىسىنىڭ ئەلنەغمىچىلىك، قىزىقچىلىق ئۇدۇمىغا ۋارىسلىق قىلغان. جۈملىدىن تۈرلۈك يەرلىك مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئۆزىنىڭ قىزىقچىلىق تالانتىنى نامايان قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھازىر جاۋابلىقى، شېئىر-قوشاققا ماھىرلىقى ۋە نەق مەيداندا چاقچاق توقۇش ماھارىتى بىلەن خەلق ئارىسىدا «قادىر پاراك» دەپ ئاتالغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، خەلق ئارىسىدىكى چۆچەك، لەتىپە-يۈمۈر، بېيىت-قوشاقلارنى توپلاپ ۋە رەتلەپ، «قەشقەر ئەدەبىياتى»، «تۈمەنتال چېچەكلىرى»، «جۇڭگو چۆچەكلەر توپلىمى، مەكتەپ قىسمى» قا تارلىق نەشر-ئەپكارلىرىدا ئېلان قىلغان. بۇلاردىن باشقا، «ئېتىمەن» قاتارلىق يەنە بىر قىسىم ھەجۋىي ئەسەرلىرىمۇ ئېلان قىلىنغان. يۇقىرىقى ئەمگەكلىرى بىلەن ئۇ 1990-يىللىرى ناھىيە بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئەدەبىي ئىجادىيەت يىغىنلىرىدا 1-ۋە 2-دەرىجىلىك ئىجادىيەتچى بولۇپ باھا-لىنىپ، كۆپ قېتىم مۇكاپاتلانغان.

قادىر پاراك ھازىرمۇ ئۆزىنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەتكە، جۈملىدىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى بىلەن ھارماي-تالماي ئۆزۈڭسىز تىرىشىپ كەلمەكتە. تۆۋەندە ئۇنىڭ بىر قىسىم چاقچاقلىرىنى ئوقۇرمەنلەر-نىڭ ھۇزۇرىغا سۈنمىز:

چىشى كاناي

قىش باشلانغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قادىر پاراك ئۆيدىگە مەش قويۇپ قارىسا، كاناي كەمەلەپ قاپتۇ. بازاردىن

دۇنيادا غەم-قايغۇدىن يىراق تۇرۇپ، خۇشال-خۇرام ياشاشنى خالىمايدىغان ئادەم بولمىسا كېرەك. ناھايىتى ئې-نىقكى، لەتىپە-يۈمۈر، كۈلكە-چاقچاقلىرى ئادەمنى غەم-قايغۇدىن يىراقلاشتۇرۇپ، خۇشال-خۇرام ياشاشقا ئۈد-دەيدىغان ئەڭ ئۈنۈملۈك قورال. مۇشۇ مەنىدىن ئىپتىقاد-دا، ئەل ئارىسىدىكى لەتىپە-يۈمۈرچى، چاقچاقچى كىش-لەرنى شادلىق ئەلچىسى دېيىش مۇمكىن. نەسىردىن ئەپەند-دىدىن تارتىپ ھېسام قۇربانغىچە، سەلەي چاقچاقلىرىدىن موللا زەيدىنگىچە سان-ساناقسىز شادلىق ئەلچىلىرىنىڭ مەيدانغا چىقىپ، خەلقىمىزنىڭ مەنئۇ ھاياتىنى بېيىتىشتا مەسلىسىز تۆھپە قوشۇپ كەلگەنلىكىنى جۈملىدىن ئۇلارنىڭ تىللاردا داستان بولغان ھەم قىزىقارلىق، ھەم ئەھمىيەتلىك ئىش-پائالىيەتلىرىنىڭ خەلقىمىز مەنئۇيىتىدە بىر خىل تىندۇرما ھاسىل قىلىپ، تەۋەرىۈك ئۇدۇمغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكىنى شۇ ۋەجىدىن ھازىرقى كۈنلەردىمۇ ھەر بىر يۇرت، ھەر بىر ئىجتىمائىي توپتا، شادلىق ئەلچىلىك رولىنى جارى قىل-دۇرۇپ، ئاۋامنىڭ چېبىرىگە كۈلكە قوندۇرۇپ كېلىۋاتقان يەرلىك چاقچاقچىلارنىڭ ئۈزلۈكسىز مەيدانغا چىقىۋاتقانلى-قىنى بايقاتمىز.

قادىر پاراك (قادىر ئابدۇكېرىم) سەنئەتخۇمار مەكتەپ خەلقى ئارىسىدا يېڭىدىن يېتىشىپ چىققان ئەنە شۇنداق شادلىق ئەلچىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ 1963-يىلى 8-ئاينىڭ 25-كۈنى مەكتەپ ناھىيەسىنىڭ تەكلىماكان بىلەن بىۋاسىتە چېگرالىنىدىغان غازكۆل يېزىسىنىڭ شەمبازار كەند-تىدە 3-ئەۋلاد ئەلنەغمىچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1970-يىلىدىن 1975-يىلىغىچە شەمبازار باشلانغۇچ مەكتىپىدە؛ 1980-يىلىغىچە غازكۆل يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تو-لۇقسىز ۋە تولۇق سىنىپلىرىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتكۈز-گەندىن كېيىن گەرچە ئائىلىسىگە قايتىپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، كىچىكىدىن يېتىلدۈرگەن كىتاب ئوقۇش ئادىتىنى تاشلىماي، بىر تەرەپتىن ئاپتونوم رايونىمىزدا نەشر قىلىنغان ھەر خىل كىتاب ۋە گېزىت-

خوتۇنۇم بار

قادىر پاراڭ ئۈچ چاقلىق مەتوسكىلىت بىلەن كىرا-
كەشلىك قىلىپ يۈرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، يېزا يولىدا
ئالدىراش كېتىۋاتسا، بىر شاللاق خوتۇن ئۇنى توسۇپ
دەپتۇ:

— قادىرخان، مېنى ئېلىۋالسىڭىز بوپتىكەن.

قادىر پاراڭ:

— كەچۈرسە خېنىم، سىلنى ئېلىۋالاي دېسەم، نىكا-
ھىمدا خوتۇن بار، — دېگىنچە كېتىپ قاپتۇ.

تاز بىلەن قارىغۇ

قارا قىشنىڭ بىر كۈنى قادىر پاراڭ تاز لەقەملىك بىر
ئاغىنىسى بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قاپتۇ. قارىسا سەت بىر
كۆرەك تۇماقنى كىيىۋېلىپ كېتىپ بارغۇدەك.

— تازنىڭ تۇمىقىنى كىيىۋېلىپ نەگە ماھىدىڭلار؟ —

دەپتۇ قادىر پاراڭ چاقچاق قىلىپ.

ئەسلىدە قادىر پاراڭنىڭمۇ بىر كۆزى قىسقىق بولغاچقا،
ئاغىنىلىرى ئۇنى قارىغۇ دېگەن سۆزگە توغرىلاپ چاقچاق
قىلىدىكەن. شۇڭا ھېلىقى ئاغىنىسىمۇ دەرھال جاۋاب بې-

رىپتۇ:

— قىشنىڭ كۆزى قارىغۇ دەپ كىيىۋالغان ئاداش، قا-

رىغاندا، ئاز-تولا كۆرىدىغان ئوخشىمايدۇ؟

توك ئېرىگەندە

بىر سورۇندا قادىر پاراڭنىڭ ئىلھامى تۇتۇپ، سورۇن-
نى ئەۋجىگە كۆتۈرۈپ تازا قىزىپ سۆزلەۋاتسا، زادىلا
كۈلەيدىغان توك لەقەملىك بىر تونۇشى سورايتۇ:

— گېيىڭلار قاچان تۈگەيدۇ قادىرخان؟

كەيىپى ئۇچقان قادىر پاراڭ شۇئان جاۋاب بېرىپتۇ:

— توك ئېرىگەندە تۈگەيدۇ، ئادىشىم.

چىراغ ياندۇرۇپ

بىر يىلى يازدا گۈلدۈرماملىق چاقماق بىلەن بىر
كېچە-كۈندۈز يامغۇر يېغىپتۇ. ئەتىسى يامغۇر توختىغان-
دىن كېيىن مەھەللىدىكىلەر چىقىپ، يىغىلىپ قالغان يامغۇر

سۈيىنى بىر تەرەپ قىلىۋاتسا، ئارىدىن بىرى گەپ
كوچىلاپ:

— يامغۇر دېگەن بەزىدە ئۇ يەرگە يېغىپ بۇ يەرگە

ياغمايدىغان، بۇ يامغۇرنىڭ ئالا قويماي ھەممە يەرگە ياغ-
قىنىنى كۆرمەيدىغان!

ئىلاي دېسە، غاز كۆل يېزىسىنىڭ بازىرى پەيشەنبە كۈنى
بولغاچقا، پەيشەنبە كەلگىچە يەنە بەش كۈن بار ئىكەن.

قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا، بىر تونۇشى كېلىپ
قوشنا كەنتتە بىر تۈنكاساز ئۇستامنىڭ بارلىقىنى
ئېيتىپتۇ. قادىر پاراڭ ئىزدەپ-سوراپ ئۇنىڭ ئۆيىگە بې-

رىپتۇ. ئەسلىدە بۇ ئۇستامنىڭ لەقىمى «كاناي» بولۇپ،
قادىر پاراڭنىڭ «كاناي بارمۇ؟» دەپ سورىغان سوئالغا
جاۋاب بېرىپ شۇنداق دەپتۇ:

— بۇ ئۆي كانايلىرىنىڭ ماكانى تۇرسا، كاناي بولما-
دۇ ئۇكام؟ قانداق كاناي دېسىڭىز شۇنداقى بار. چوڭ
كاناي لازىم بولسا مانا مېنى ئېلىڭ؛ كىچىك كاناي لازىم

بولسا، ئاۋۋ بالامنى ئېلىڭ؛ ئەگرى كاناي لازىم بولسا،
ئەنە ئاۋۋ مۇكچىسىپ ئولتۇرغان دادامنى ئېلىڭ.

قادىر پاراڭ تۈنكاساز ئۇستامنىڭ نېمە دەپ جاۋاب
بېرىشىگە قىزىقىپ دەپتۇ:

— ماڭا چىشى كاناي لازىم ئىدى.

— قىزىم تېخى كىچىك، خاپا بولماي، بەش-ئون
يىلدىن كېيىن كېلىڭ، — دەپتۇ ئۇستام چىرايىنى ئۆزگەرت-
مەي تۇرۇپ.

مىدىلاڭ

بىر كۈنى قادىر پاراڭنىڭ ئايالى ئاغرىپ قېلىپ دوخ-
تۇرخانىغا ئاپارسا، دوختۇرلار بىر قۇر تەكشۈرۈپ
كۆرۈپ، ئاسما ئوكۇل ئېسىپ قويغانىكەن. ئۇزاق

ئۆتمەي ئايالى تەرلەپ، تىترەپ سىلكىنىپ ياتالماي قاپتۇ.
قادىر پاراڭ دەرھال دوختۇرنىڭ يېنىغا چىقىپ ئەھۋالنى
ئېيتسا، دوختۇر:

— ئەنسىرىمەڭ، ئايالىڭىزغا ئاسقان ئوكۇلنىڭ رېئاك-
سىيەسى يوق، ھېچنېمە بولمايدۇ، — دەپتۇ.

قادىر پاراڭ چىقىپ قارىسا، ئايالى يەنە تىترەپ ئا-
رامسىزلىنىۋاتقۇدەك، شۇنىڭ بىلەن قادىر پاراڭ دوختۇر-
نىڭ يېنىغا يەنە كىرىپ سورايتۇ:

— ئايالىمغا قانداق ئوكۇل ئېسىلغان؟

دوختۇر:

— مىدىلىڭ ئاسقان.

— مۇنداق دېسە، — دەپتۇ قادىر پاراڭ كۈلۈپ
سېلىپ، — ئايالىمغا مىدىلاڭ ئوكۇلى ئېسىلغانلىقىنى بىل-

مەپتىمەن، ئۇنىڭ مىدىلىشى شۇنىڭدىنكەن-دە.

M
I
R
A
S

بېرىگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. يول ئوڭشلىۋاتقان بولغاچقا، تو-
لمۇ ناچار ئىكەن. پۈت-قوللىرى يېغىر بولۇپ، ئاغزى-
بۇرنى قانغان ئايال ۋايىسىغىنچە ماشىنىدىن چۈشۈپ،
شوپۇرغا دەپتۇ:

— ماشىنىنى شۇنداقمۇ ھەيدىگەن بارمۇ ئۇستام؟ قا-
رىسلا ئەپتىمگە؟

— ھېلىمۇ تەلپىڭىز بار ئىكەن، — دەپتۇ شوپۇر، —
بۇ ماشىنىغا چىققان ئادەم تىرىك چۈشمەيتتى.

بالغا بېرىلگەن مەسلەھەت

بىر يىلى يازدا قادىر پاراڭنىڭ بىر ئوغلى يەكەن ئىگە-
چى سۇ ئامبىرىغا ساياھەتكە كېتىپ، دادىسىغا تېلېفون
قىپتۇ:

— دادا، ئىگەچى ئامباردا شۇنداق چوڭ، ئېسىل بې-
لىقلار بار ئىكەن. سەن بېلىققا ئامراق ئىدىڭ، ئالغاچ
باراي دېسەم، بۇ ئىسسىقتا پۇراپ قالامدىكەن دەپ ئەز-
سەرەپ قالدىم. مەسلەھەت بەرگىنە، قانداق قىلسام بولار؟
— بۇنىڭ چارىسى ئاسان بالام، — دەپتۇ قادىر

پاراڭ، — ئۆزۈڭ دېگەندەك چوڭ، ئېسىل بېلىقتىن 50 -
60 نى ئېلىپ، بىزنىڭ مەھەللىدىن ئېقىپ ئۆتەيدىغان
تىزناپ دەرياسىغا تاشلاپ ھەيدەپ كەلسەڭ، سېسىپ قال-
مايدۇ.

خوتۇننى ئاسراپ...

قادىر پاراڭ توي قىلىپ بالچاقلىق بولۇپ بولغان
كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يول ياقىسىدا بىر چوكان بىلەن چاق-
چاقلىشىپ تۇرسا، يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر قوشنىسى
ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ، تەنبە بەرمەكچى بولۇپ دەپتۇ:

— قادىر ئاخۇن، كۆپ-كۈندۈزدە بۇ يەردە نېمە
قىلىپ يۈرۈۋىسىلە؟

— نېمە قىلاتتىم، — دەپتۇ قادىر پاراڭ، — ئوتۇننى
ئاسراپ چاۋا قالاپ، خوتۇننى ئاسراپ تالاغا قاراپ يۈرۈ-
ۋاتمەن شۇ!

بالىنىڭ جاۋابى

بىر ھاراقكەش رېستوران-قاۋاقلارغا بالىنىمۇ ئېلىپ
بارىدىكەن ھەمدە ئاشقان تاماقلارنى ئۆيگە ئالغاچ
كېلىپ، دادىسىغا كۆيۈنگەن بولۇۋالدىكەن. بىر كۈنى
ئوغلنى ئەكىلىتىپ ئولتۇرۇپ سورايتۇ:

— بالام، چوڭ بولساڭ مېنى باقامسەن؟
— باقمەن.

— ئالا قالمسۇن دەپ ۋال-ۋۇل چىراغ ياندۇرۇپ،
ھەممە يەرنى يورۇتۇپ تۇرۇپ ياغقان تۇرسا، يەنە ئالا
قلامتى؟! — دەپتۇ قادىر پاراڭ.

ناندىن زىيان چىقىپ...

قادىر پاراڭ ئۆي سالىدىغان بولۇپ، ئىشنى بىر
ئۇستامغا كۆتۈرە بېرىپتۇ. ئۇستام شاگىرتلىرى بىلەن
كېلىپ ئىش باشلىغىلى خېلى كۈنلەر بولغان بولسىمۇ،
لېكىن ئاۋۇماپتۇ، ئەمما تاماققا كەلگەندە ئۇلارغا ئاش-
نان توشمايدىكەن.

بىر ئاخشىمى تاماق يېيىشكەچ پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ،
قادىر پاراڭ سورايتۇ:

— ئۇستام، ئۆزلىرى بۇرۇندىلا تامچىمىدىلە؟

— ياق، ئىلگىرى ناۋاي ئىدىم، — دەپتۇ ئۇستام:
— ئۇنداقتا ياغقان نانلىرى ئۆزلىرىنىڭ قورسىقىغا
ئۆلگۈرمەي، ناندان زىيان چىقىپ تامچى بولۇپ قاپتە-
كەنلا-دە!

مېنىڭ ئېتىۋېلىپ

بىر ئادەم ساقچىخانغا كىرىپ، قوشنىسىنىڭ ئۈستە-
دىن زارلىنىپتۇ:

— تام قوشنىمىز تولمۇ ئىنسابسىزلىق قىلىپ، پاسىل
تامىنىڭ يېنىدىكى ئالما-ئامۇتلىرىم پىشىپ ھويلىسىغا
چۈشكەن ھامان ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىپ بەرگىلى ئۇنمايۋاتە-
دۇ.

— مۇنداق ئۇششاق-چۈششەك گەپلەرگە دېلو تۇر-
غۇزغىلى بولمايدۇ ئاكا، ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈڭلار چىراي-
لىق دېيىشىپ كېلىشىۋېلىڭلار، — دەپتۇ ساقچى ئۇنىڭغا.

— شۇنداق قىلساققۇ ياخشى بولاتتى، ئەمما ئالدىنقى
كۈنى خوتۇنۇم مېۋە ئۈزۈمەن دەپ تامىنىڭ ئۈستىگە
چىقىپ قوشنامىنىڭ ھويلىسىغا يىقىلىپ چۈشۈپتىكەن، ئۇنىمۇ
مېنىڭ قىلىۋېلىپ بەرگىلى ئۇنمايۋاتىدۇ، — دەپتۇ ھېلىقى
كىشى.

تەلپىڭىز بار ئىكەن

يولدا ماشىنا ساقلاپ تىت-تىت بولۇپ كەتكەن بىر
ئايال، مېيىت توشۇش ماشىنىسىنى توسۇپ دەپتۇ:
— بەك جىددىي ئىشىم بار ئىدى ئۇستام، مېنى
ئالغاچ كەتكەن بولسىلا.

شوپۇرمۇ ئالدىراش بولغاچقا، ئارتۇق گەپ قىلمايلا
ئايالنى چىقىرىپ، ماشىنىنى تېز ھەيدەپ، ئايالنى دېگەن

2
0
1
7
5

قېچىپ كېتىپتۇ.

ئەقىلسىز كالا

قادر پاراك جۇۋازچىلىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە
بىر باي ياغ تارتقۇزغىلى كېلىپ جۇۋازغا قوشۇلغان
كالىنىڭ بويىدىكى قوغغۇراققا كۆزى چۈشۈپ قېلىپ
سورايتۇ:

— قادر ئاخۇن كالىنىڭ بويىغا قوغغۇراق ئېسىپ
قويغىنىڭىز نېمىسى؟ — قادر پاراك ئۇنىڭغا
چۈشەندۈرۈپ:

— كالام جۇۋازنى ئايلىنىپ تۇرسا قوغغۇراقمۇ
جىرىڭلاپ تۇرىدۇ، كالام توختاپ قالسا قوغغۇراقمۇ
توختايدۇ، شۇنىڭ بىلەن كالىنى يەنە ھەيدەيمەن، —
دېسە، باي:

— كالىڭىز ماڭماي بىر ئىزىدا تۇرۇپ بېشىنى
لىڭشىتىپ قوغغۇراقنى جىرىڭلىتىۋەرسە قانداق قىلىسىز؟ —
دەپتۇ. قادر پاراك:

— ئەگەر كالانىڭ ئۇنچىلىك ئەقلى بولغان بولسا
جۇۋازخانامدا جۇۋاز تارتماي سىلىگە ئوخشاش باي
بولۇپ كەتكەن بولاتتى، — دەپتۇ.

ئىسمىنى يېزىش

بىر ئاغىنىسى قادر پاراڭنى ئىزدەپ ئۆيىگە بارسا
يوق تۇرغۇدەك، ئاچچىقىدا ئىشىكىگە «ئېشەك» دەپ
يېزىپ قويۇپ كېتىپتۇ. ئەتىسى ئۇلار يولدا ئۇچرىشىپ
قايتۇ. خەتكە قاراپ ئۇ ئىكەنلىكىنى پەھلىگەن قادر
پاراڭ:

— ئاداش ئاخشام ئۆيىگە بېرىپتىكەن سەن مەن يوق
بولۇپ قايتىمەن خاپا بولما، — دېسە، ھېلىقى ئاغىنىسى:
— مېنىڭ بارغىنىمنى قانداق بىلىدىڭ؟ — دەپ
سورايتۇ، قادر پاراك:

— ئىسمىڭنى ئىشىكىگە يېزىپ قويۇپتىكەن سەن،
شۇنىڭدىن بىلىدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بىر قوللۇق مىنىش

باش-كۆزلىرى قانغا بويالغان قادر پاراك يىغلىغان
پىتى كرىپ دادىسىغا كايىپتۇ:
— دادا دېگەنمۇ قاراپ تۇرۇپ بالىسىنى
قەستلەمدىغان؟

— نېمە بولدىڭ بالام؟ — دەپتۇ دادىسى ھەيران
بولۇپ.

— قانداق باقسەن؟

— مەنمۇ رېستورانلاردىن ئاشقان تاماقلارنى ئالغايچ
كېلىپ باقمەن شۇ.

سىزنىڭ بالىڭىزمدى؟

بىر بازار كۈنى قادر پاراك بازار ئارىلاپ كېتىۋاتسا،
بالا يېتىلەپ ماڭغان بىر ئايال «غەرت!» قىلىپ يەل قو-
يۇۋىتىپ، ئارقىسىغا قاراپ قادر پاراڭنى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە
ئىزا تارتىپ بالىسىنى دۆشكەلەپ دەپتۇ:
— ئوساماي ماڭەۋە شۇم!

بۇنى كۆرۈپ قورسىقىغا جىن كىرگەن قادر پاراك،
ھېلىقى ئايالنى يانداپ كېلىپ «تارت!!» قىلىپ يەل قويۇۋىد-
تىپ، ھېلىقى بالىنى دۆشكەلەپ: «ئوساماي ماڭاۋە
شۇم!!» دېسە، ھېلىقى ئايال:

— قانداق ساراڭ ئادەمسىز؟ نېمە دەپ بالامنى
دۆشكەلەيسىز؟ — دەپ ھۇرپىيىپتۇ.

— سىزنىڭ بالىڭىزمدى؟ — دەپتۇ قادر پاراك
كۈلۈپ تۇرۇپ، — مەن تېخى كوچىدا ئوسۇرۇپ سالغان-
لار كېلىپ دەشكۈلەپ ئوينايدىغان سوقىندى بالا چېغى
دەپ ئويلاپ قايتىمەن.

بالىلارنىڭ دېيى

قادر پاراڭنىڭ كېلىنلىرىنىڭ بىرى نەغمە-ناۋا،
ئوبۇن تاماشىگە بەكمۇ ئامراق ئىكەن. بىر كۈنى ئۆيىدە-
كى داپنى قولغا ئېلىپ تاراڭلىتىپ ئولتۇرۇپ، قادر پاراڭ-
غا قاراپ دەپتۇ:

— قېيىناتا، داپ چېلىپ بەرسەم ئۇسسۇل ئويناپ بې-
رەملا؟

— ئويناپ بېرەي بالام، — دەپتۇ قادر پاراك چىرا-
يىنى ئۆزگەرتىمەي تۇرۇپ، — بالىلىرىمنىڭ دېيىمغا
ئۇسسۇل ئويناپ، بولغان يېرىم مۇشۇ ئىدى، ئەمدى
سىزنىڭ دېيىڭىزغىمۇ ئويناپ بېرەي!

ئەمەللەر جېدىلى

بىر-بىرىگە قارىمۇ قارشى يۆنىلىشتە كېلىۋاتقان
ئىككى ئەمەلىي سوقۇلۇپ كېتىپ جېدەللىشىپ قاپتۇ.
يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ جېدەلنىڭ ئۈستىگە كېلىپ
قالغان قادر پاراك ئىككىسىگە خېلى نەسەت قىلىپمۇ
ئاجىزئالماپتۇ. دە تۇيۇقسىزلا:

— ھەي تېز قاچ، ئاۋۇ قارىغۇ قولغا پىچاق ئالدى! —
دەپ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭ ھەر ئىككى ئەمەل دەرھال

M
I
R
A
S

ئۆيدە نوچى ئېرىم بار، قالسىز تاياققا!
شاخ مانتا

بىر بازار كۈنى يېزا دوقمۇشدا بىر ئادەم ئاۋازىنى تازا قويۇۋېتىپ: «شاخ مانتا! بېغدا پىشقان مانتا! كېلەيلى خېرىدارلار كېلەيلى! شاخ مانتىسى يەپ كۆرەيلى!» دەپ توۋلاۋاتقانكەن. قانداق پاراك يىراقتىن ئاڭلاپ قىزىقىپ قېلىپ بېرىپ قارىسا، شاپتۇل سېتىۋاتقان باققالنى كۆرۈپ-تۇ. كەلگەندىكىن قۇرۇق يانالمى، بىر كىلوگرام شاپتۇلنى ئېلىپ، بىر نەچچىنى تېتىپ باقمىچى بولۇپ ئوتتۇردىن ئاجرىتىپ قارىسا، ساپلا قۇرت چىقىپتۇ. يەنە بىر نەچچىنى ماڭلاپ باقسىمۇ يەنىلا شۇ قۇرت، قانداق پاراڭ-نىڭ سەل ئاچچىقى كېلىپ سوراپتۇ:

— ئاكاھۇي، جىڭلاپ بەرگەن شاپتۇللىرىڭنىڭ ھەم-مىسى قۇرت چىقتى، يەنە تېخى نوھۇس قىلماي شاخ مانتىسى دەپ ۋارقىرايسەنغۇ؟
— گۆشى بولمىسا مانتا دەپ توۋلىغىلى مەن ساراڭمە-دىم ئۇكام؟ — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم كۈلۈپ تۇرۇپ.

تاش تەمى

بىر كۈنى قانداق پاراك بىر نەچچە قۇلاق كەستى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغانكەن. بىرسى يەردىن مۇشتۇمدەك تاشتىن بىرنى ئېلىپ، قانداق پاراڭنىڭ ئاغزىغا ئۇرۇۋېتىپتۇ. بىر نەچچە تال چىشى چۈشۈپ، ئاغزى-بۇرنى قان بولۇپ كەتكەن قانداق پاراك چىشى دوختۇرنى ئىزدەپ كېتىۋاتسا، يولدا ئۇچراشقان بىرسى سوراپتۇ:
— قانداق خەتتە يېدىڭىز؟ ئاغزى-بۇرنىڭىز قان تۇرىدىغۇ؟

چاقچاققا ھەپسىلىسى قالمىغان قانداق پاراك، كېتىۋېتىپ ئالدىراپ جاۋاب بېرىپتۇ:
— تاش يېدىم، تاش!

— تاشنىڭ تەمى قانداق بولىدىكەن؟

ئەرۋابى قىرىق گەز ئۇچقان قانداق پاراك يەردىن بىر تال تاشنى ئېلىپ، ھېلىقى تونۇشنىڭ ئاغزىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى ئۇرغانكەن، ئۇنىڭمۇ ئاغزى-بۇرنى قان بولۇپ كېتىپتۇ. قانداق پاراك:

— تاشنىڭ تەمى قانداق بولىدىغانلىقىنى ئەمدى بىلگەنسۇز؟ — دەپ قويۇپ كېتىپ قاپتۇ.

غاز كۆل يولى

مەكتەپ ناھىيە بازىرىدىن بىر بالا غاز كۆلگە تولا

— تۇنۇگۇن موتوسكىلنى ئېلىپ بېرىدىغان ۋاقتىدا «بىر قوللۇق ھەيدە، بىر قوللۇق ھەيدە» دەۋىرىپ مانا بىر قوللۇق ھەيدىگەننىڭ كاساپىتى، — دەپتۇ قانداق پاراك باش-كۆزىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

مەھەللە مەشرىپىدە

قانداق پاراڭنىڭ بىر كۆزىنى قىسىۋالدىغان يامان ئا-دەنتى بار ئىكەن. بىر ئاخشىمى مەھەللە مەشرىپىدە تولىمۇ قاملاشقان بىر چىرايلىق چوكاننىڭ ئاپتاپتەك ئېچىلىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا پات-پات قاراپ قويۇپتۇ. بىر چاغدا ئۇ چوكان:
— ھە، يىگىت، كۆزلىرىنى قىسىپ بەك قاراپ كەتتىلە-دەپتۇ؟ — دەپ سوراپتەكەن، قانداق پاراڭمۇ بوش كەلمەي دەپتۇ:

— راست دەيلا خېنىم، ئىككى كۆزۈم بىلەن قاراپ سىلنى قارىغا ئېلىپ بولالماي، بىر كۆزۈم بىلەن قارىغا ئېلىۋاتمەن.

— مېنى قارىغا ئېلىپ نېمە قىلاتتىڭىز؟

— ئەگەر قارىغا چۈشۈپ قالغۇدەك بولسىڭىز، مۇ-ھەببەت ئوقۇمنى بەتلەپ، يۈرىكىڭىزنى چەنلەپ ئاتاتتىم. مەشرەپ كۈلكە-چاقچاق بىلەن داۋاملىشىپ، دەررە ئويۇنى باشلانغاندا، قانداق پاراك ھېلىقى چوكانغا دەررە تۇتۇپتۇ. دەررە ئۆز يولى بىلەن داۋاملىشىۋاتقاندا، توساد-تىن ئۇ چوكان بېشىدىكى ياغلىقنى ئېلىپ قانداق پاراڭنى يەلپۈپ:

— قوشاق ئوقۇڭ، بولمىسا بولى بولۇپ قالسىز، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن قانداق پاراك قوشاق بىلەن كۆڭلىنى ئىزھار قىلىۋېلىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى قو-شاقنى ئوقۇپتۇ:

— ئېتىمنى باغلاپ قويدۇم بېدە-قىياققا،

ئۆزۈمنى تاشلىدىم مەن دەريا-بۇلاققا.

سۇ دېسىلە سۇ بېرەي چىنە تاۋاقتا،

جان دېسىلە جان بېرەي كۆزى قاراققا.

مەشرەپ تۈگىگەندە يوللىرى قاياققا؟

ئەگىشىپ باراي مەنمۇ خېنىم شۇ ياققا.

قانداق پاراك ئېيتقان قوشاق تۈگىشى بىلەن، ئۇ

چوكان ئۇنىڭغا ئۇلاپلا مۇنۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

— مەشرىپىمىز تۈگىسە يولۇم ئۆيەم سىياققا،

20175

تۈلكە دۆلك

قادر پاراڭنىڭ بازارمۇ بازار چېپىپ يۈرۈپ قويچىلىق قىلىدىغان بىر تونۇشى 1000 يۈەن سوراپ كەلگەنكەن. قادر پاراڭ تونۇش-بىلىشلىكىنىڭ يۈزىدىن ياق دېيەلمەي بېرىپ تۇرۇپتۇ. ئەمما ئارىدىن بىر يىل ئۆتۈپمۇ پۇلنى قايتۇرۇۋالالماي ئاچچىقى كېلىپ يۈرسە، بىر كۈنى بازاردا ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

— بىر يىلدىن بېرى پۇلنى قايتۇرايمۇ دېمەيسەن ئاداش، — دەپتۇ قادر پاراڭ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، — ئىزدەپ باراي دېسەم، ئۆزۈمنى تونۇغان بىلەن ئۆيۈمنى بىلمەيدىكەنمەن. ئېيتىپ باقە، سەن زادى قەيەرلىك؟ — جەرەندۆڭلۈك، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قەرز ئالغۇچى.

— ھەر نېمە بولسا تۈلكە دۆڭلۈك ئەمەسكەنەن، ئەمەسە پۇلۇمنى قايتۇرۇپ بېرەرسەن؟ — دەپتۇ قادر پاراڭ.

يېرىم ساراڭ

قادر پاراڭ بازارغا بېرىپ پۇلنى ئوغرىغا ئالدۇرۇپ قويۇپتۇ. ئايالىنىڭ بۇيرۇتەلىرىنى ئالدىغانغا پۇلنى بولمىغاچقا، يۈزلىرىگە قارا سۈرتۈپ، تۇمىقىنى تەتۈر ئۆرۈپ كىيىپ، بىر تىجارەتچىنىڭ ئالدىدىن بىر ئايالچە كۆڭلەكنى ئېلىپ سومكىسىغا سېلىپ، «مەن يېرىم ساراڭ» دەپ قويۇپ كېتىپتۇ. تىجارەتچى دەرھال قادر پاراڭنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— سەن ساراڭ بولساڭ، سومكاڭنى ماڭا بېرىپ كەت، — دەپتۇ. بۇ چاغدا قادر پاراڭ: — مەن دېگەن يېرىم ساراڭ، سومكامنى ساڭا بەرسەم پۈتۈن ساراڭ بولۇپ قالمايمەن، — دەپتۇ.

چوڭ ئاشخانا

بىر قېتىملىق پويىز سەپىرىدە بىر نەچچە سەپەرداشلار بىر يەرگە يىغىلىپ پاراڭغا چۈشۈپتۇ. ئارىدىكى بىر كىشى: — مەن كورلىدا ئاشخانا ئاچمەن. ئاشخاناڭنىڭ چوڭلۇقىدىن 20 كۈتكۈچى تاماق توشۇپمۇ يېتىشەلمەيۋاتىدۇ، — دەپ پو ئېيتىپتۇ. ئارىدىكى يەنە بىرسى:

— مەن ئۈرۈمچىدە ئاشخانا ئاچمەن، ئاشخاناڭنىڭ دائىرىسىنىڭ كەڭلىكىدىن 50 كۈتكۈچى ئۈچ چاقلىق

قاترايدىغان بولۇپ قالغانكەن، يولدا تولا ئۇچرىشىپ قالغان قادر پاراڭ، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— ئۇكام، غازكۆل بازىرىغا بەكرەك ئۆگىنىپ قالدىڭىزغۇ؟

— راست گەپنى دەيمۇ ئاكا؟

— ماڭا يالغان سۆزلىسىڭىز بىلىپ قالمەن، شۇڭا راست گەپنى دەۋىرىڭ.

ئۇ بالا قادر پاراڭنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا، تۆۋەندىكى ناخشىنى ئوقۇپتۇ:

غازكۆلنىڭ يولى تاشلىق، قىزلىرى ئۇزۇن چاچلىق،

چۆرگىلەپ كېتەلمەيمەن، قانداق قىلىمىز ياشلىق!

ئىنتىزار تاماقخانىسى

بىر كۈنى قادر پاراڭنىڭ قورسىقى ئېچىپ، بىر ئاشخانا تاماق يېگىلى كىرىپتۇ. بىرەر سائەتچە ساقلانمۇ تاماق يىيەلمىگەن قادر پاراڭ كۈتكۈچىنى چاقىرىپ، ئۆزىنىڭ ساقلانغانلىقىغا بىر سائەت بولغانلىقىنى، تاماقنى تېزىرەك ئەكىرىشىنى ئېيتسا، كۈتكۈچى بالا «بولمايدۇ، تاماقنى تېز ئەكىرسەك قاندىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ» دېگۈدەك، ھەيران قالغان قادر پاراڭ سوراپتۇ:

— بۇ قانداق گەپ؟ تاماقنى تېزىرەك ئەكىرىش قايسى قاندىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ؟

— رەنجىمەي سىرتقا بىر چىقىپ، ئۈنۈسكىغا قاراپ بېقىڭ، شۇ چاغدا بىلىسىز.

كۈتكۈچىنىڭ نېمە دېمەكچىلىكىنى ئۇقالمىغان قادر پاراڭ سىرتقا چىقىپ ئۈنۈسكىغا قارىسا، «ئىنتىزار تاماقخانىسى» دەپ يېزىقلىق تۇرغىدەك.

ئۆزىمىزمۇ يەيمىز

قادر پاراڭ ئۆيىگە مېھمان چاقىرىپ بىر قوي سويغانكەن. گۆش پىشقاندا داستىخانغا يېرىم قوينىڭ گۆشىنى ئېلىپ چىقسا، بىر مېھمان چاقچاق قىلىپ سوراپتۇ: — قادىرخان، پۈتۈن بىر قوينى ئۆلتۈرگەندەك قىلىۋاتاتىڭلار، داستىخانغا ئاران يېرىم قوينىڭ گۆشى چىقتىغۇ؟

— قوينى ئۆلتۈرگەندە مېھمانغا دەيمىز، ئەمما گۆش پىشقاندا ئۆزىمىزمۇ يەيمىز، — دەپتۇ قادر پاراڭ جاۋاب بېرىپ.

M
I
R
A
S

موتوسكىلت بىلەن تاماق توشۇپمۇ يېتىشلەيمەن دېتۇ، — دەپ پو ئېيتتۇ.

ياندا گەپ تىگشاپ ئولتۇرغان قادىر پاراك ئۇلارنىڭ پارنىغىغا قوشۇلۇپ:

— مەنمۇ ئاشپەز، مەكتتە ئاشخانا ئاچمەن، ئاشخانا مۇ خېلى چوڭ. 70، 80 ئادەم سەككىز، ئون قېيىنى قازاننىڭ ئىچىدە ھەيدەپ يۈرۈپ تاماق ئېيتىمۇ ئۆلگۈرتەلمەيدۇ، — دەپتۇ.

— پۇل دېگەننى غازاك يىغقاندا تاپىدىكەنسز. ھە!؟ — دەپتۇ ياندا ئولتۇرۇپ گەپ تىگشاپتاقان يەنە بىرەيلەن قادىر پاراڭغا.

— ھەرھالدا يامان ئەمەس، پۇل يىغدىغان ئورۇندا ئون نەچچە ئادەم ئىشلەپمۇ يېتىشلەيمەن دېتۇ. قايتىپ بارغاندىن كېيىن پۇل يىغدىغانغا يەنە تۆت، بەش ئادەمنى تەكلىپ قىلايمەن دەيمەن. مائاشلارنى يۇقىرى بېرىمەن، سىلەر بېرىپ ئىشلەمسىلەر. يا؟ — دەپتۇ قادىر پاراك كۆپچىلىككە قاراپ.

نەچچىنى ئايدا كەتكەندۇ

دولان يۇرتىدا بىر ساراڭ بار ئىكەن. دائىم ئۇچرىغانلا كىشىگە:

— مەن سىزگە بىر يىللىق سالام قىلۋالاي. بىرىنچى ئايلىق سالام، ئىككىنچى ئايلىق سالام، ئۈچىنچى ئايلىق سالام... — دەپ قول باغلاپ ئېگىشىپ، 12 ئاينى تولۇق ساناپ ئۆتىدىكەن.

بىر كۈنى قادىر پاراك يولدا كېتىۋاتسا، ھېلىقى ساراڭ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— قادىر كا، ساڭا بىر سوئالم بار. بىر كىشىگە بىر يىللىق سالام بېرىپ، سالام ئاخىرلاشقاندا باش كۆتۈرۈپ قارىسام، ھېلىقى كىشى يوق تۇرىدۇ. سەن دەپ باقە، ئۇ كىشى نەچچىنچى ئايلىق سالامدا كېتىپ قالغاندۇ؟ — دەپتۇ. قادىر پاراك كۈلۈپ كېتىپ:

— تەرلەپ كەتكەن بولسا 6- ئايدا، توڭۇپ كەتكەن بولسا 12- ئايدا كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ھېلىقى ساراڭ:

— قادىر كا، ساڭا بىر يىللىق سالام بەرسەم، سەن نەچچىنچى ئايدا كېتەرسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. قادىر پاراك ماڭغىلى ئالدىراپ:

— مەن توڭغاقراق، بىرىنچى ئايدا كېتىمەن، —

دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

يىغىن

بىر كۈنى بىر كىشى قادىر پاراڭنىڭ ئالدىغا كېلىپ: — ئۇكام قادىر ئاخۇن، تازا ئۇچىغا چىققان قۇلاق

كەستى بىر ئوغلۇم بار. ئىچىدۇ، چېكىدۇ، قىمار ئوينىيدۇ، ھېچ تۈزىلەي دېمەيدۇ. قانداق قىلسام بولار؟ — دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ.

— ئائىلە يىغىنى ئېچىپ، تەربىيە ئىشلەڭ، — دەپتۇ قادىر پاراك.

— ئۇ گۈي ھەپتىلەپ، ئايلاپ ئۆيگە كىرمەسە، ئائىلە يىغىنى قانداق ئاچمەن؟ — دەپتۇ ئۇ كىشى يىغلاپ تۇرۇپ.

— ئەمەسە تېلېفون يىغىنى ئېچىڭ، — دەپتۇ قادىر پاراك.

بوشراق ئۇرغان

قادىر پاراك بىر باشلىققا مۇھىم بىر ئىشنى مەلۇم قىلىشى ئۈچۈن بىر قانچە قېتىم تېلېفون ئۇرۇپمۇ ئالاقىلىشىلمەي، ئاخىرى ئۆيىگە ئىزدەپ بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتسا، باشلىق تېرىكىپ:

— بۇ ئىشنى نېمىشقا بالدۇرراق ئېيتىمىدىڭ؟ — دەپ كايىپتۇ.

— نەچچە قېتىم تېلېفون ئۇرسام تېلېفوننى ئالمايدىلا، — دەپتۇ قادىر پاراك. باشلىق تېلېفونغا بىر قارىۋېتىپ:

— ئايلا، ئاڭلىماي قاپتىمەن ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ. — مەنمۇ ئۆزلىرىنى چۆچۈپ كەتمەسۇن دەپ تېلېفوننى بوشراق ئۇرۇپتىكەنمەن، — دەپتۇ قادىر پاراك.

ئوغرىنى مېھمانغا چاقىرىش

قادىر پاراك مەھەللىسىدىكى بىر ئوغرىنى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن قوشۇپ ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا چاقىرىپ، ئوغرىلىق قىلماسلىق، توغرا يولغا مېڭىش ھەققىدە بىر مۇنچە تەربىيە ئىشلەپتۇ. قادىر پاراڭنىڭ مول داستىخىنىدىن تەسىرلەنگەن ئوغرى ئۆيىدىن چىقىپ خوشلىشىدىغان چاغدا:

— رەھمەت قادىر كا، مەنمۇ بىر كۈنى بىر قوي ئوغرىلاپ، سىزنى ئائىلىڭىزدىكىلەر بىلەن قوشۇپ راۋۇرۇس بىر مېھمان قىلمەن، — دەپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇرسۇن بەگ ئىبراھىم (مەكت ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئورنىنىڭ پېنسىيۇنېرى)

20175

ئېغىز ئەدەبىياتىدىن مەكت خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا نەزەر

ئابلاجان مۇھەممەد

خەلق قوشاقلىرىدا ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەت ئامىللىرى

ئوۋچىلىق ئادەتلىرى

ئوۋچىلىق ئىپتىدائىي دەۋردىكى ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرى، رىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاش ۋە ئۆزلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان بىر خىل پائالىيەت شەكلى. ئىنسانلار دەسلەپتە ئۆزىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىنى ئوۋ قىلىش ئارقىلىق قامداپ كەلگەن. مەكت خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى سەنئىتى بولغان دولان مەشرەپ - قوشاقلار، ئۆز نەغمىلىرىدە قەدىمىي پۇراقنىڭ كۈچلۈكلۈكى، ئىپتىدائىي تۇرمۇش شەكلىنىڭ روشەن ئىزنالىرىنى ساقلاپ قالغانلىقى، مىللىي ئۇسلۇبىنىڭ قويۇقلۇقى بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيەت خەزىنىسىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. دولان مەشرىپى ئۇسسۇلنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە تەتقىقاتچىلار بىردەك ھالدا دولان ئۇسسۇلى مەكت خەلقىنىڭ قەدىمكى زاماندىكى ئوۋ ئوۋلاش جەريانىدىن بارلىققا كەلگەن دەپ قارايدۇ، مەكت خەلقى ئولتۇراقلىشىپ كەلگەن جۇغراپىيەلىك مۇھىت، چەكسىز كەتكەن قۇم،

دولان مەشرەپ - مۇقاملىرىنىڭ تېكىستلىرى خەلق قوشاقلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، خەلق قوشاقلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ماكاننى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش شەكلىنى، تۇرمۇش ئادەتلىرىنى، مىللىي پىسخىكىسى قاتارلىقلارنى قويۇق يەرلىك پۇراققا ئىگە قىلىپ ئەكس ئەتتۈرگەن. دولان مۇقام تېكىستلىرىگە تاللانغان بىر قىسىم قوشاقلاردا ئوۋ ئوۋلاش، چارۋا بېقىش، ئىش - مۇھەببەت، ساداقەتمەنلىك، پاك - دىيانەتلىك بولۇش، نىكاھ ئىشلىرى، گۈزەللىككە ئىنتىلىش قاتارلىق مەزمۇنلار ئۆز ئورنىنى تاپقان. بۇ قوشاقلاردىكى مەزمۇن، تۈرلۈك كەسىپكە ئائىت سۆزلەر، ئۆرپ - ئادەتكە ئائىت ئۇچۇرلارغا قارايدىغان بولساق، مەكت رايونىنىڭ تۈرلۈك مەدەنىيەت، تەرەققىيات ئەھۋالىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇ ماقالىدە مەكت خەلق قوشاقلىرىنىڭ مەزمۇن قاتلىمى نۇقتىسىدىن چىقىپ، مەكت خەلقىنىڭ ماددىي مەدەنىيىتىگە ئائىت بىر قانچە نۇقتا ھەققىدە توختىلىمىز.

دېمكى زامانلاردا ئەقىل-پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزىنىڭ كۈندىلىك ئېھتىياجىنى قامداپ كەلگەن ۋە تاياق، توقماق، چوماق، ئوقيا، قىلتاق، نەبىزە، تور، لەخەم، قىسماق، باسماق، قاپقان قاتارلىق ئوۋچىلىق ئەسۋابلىرىنى ئىجاد قىلغان، شۇنداقلا ھەر خىل قۇش ۋە ئىتتى كۈندۈرۈپ ئوۋچىلىقتا ئىشلەتكەن.

تال كېسىپ، تاللىرى كېسىپ،
جىگەر كېسىپ، كاۋاپ ئېتىپ.
بۇ يۈرەك قانداق چىدادۇ،
يار سېنى تاشلاپ كېتىپ.

بۇ قوشاقتا بولسا مەكت خەلقىنىڭ يېمەك-ئىچمەك، ئوۋچىلىق ئادەتلىرى ئۆز ئەكسىنى تاپقان. ئادەتتە مەكت خەلقى ئۇن يېمەكلىكىنى ئاز ئىستېمال قىلىدۇ. ئاساسلىق ئوزۇقنى گۆش بولۇپ، گۆشنى ئوۋلاپ كەلگەن ئوۋ جان-دارلىرىنىڭ گۆشى ئارقىلىق ھەل قىلىدۇ، كېيىنچە ئوۋلاپ كەلگەن جانلىقلارنى قولغا كۆندۈرۈش، چارۋىچىلىق شەكلى ئارقىلىق بېقىپ كۆپەيتىش شەكىللىرى بىلەن گۆش مەھسۇلاتىنىڭ سۈپىتى، سانىنى ھەل قىلغان. ھازىرمۇ توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىملەردە مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويى گۆشنى پۈتۈن پىشۇرۇپ، ئۇچا قىلىپ بىر پىيالە چېپىم بار ئىدى، دەپ ئېلىپ چىقىدۇ، مانا بۇ ئوۋچىلىق بىلەن شۇ-غۇللانغان قەدىمكى مەكت خەلقىنىڭ ئادىتىنىڭ بۈگۈنكى كۈنلىرىدىكى ساقلىنىپ قالغان ساقىندىلىرىدۇر.

چارۋىچىلىق ئادەتلىرى

چارۋىچىلىق ئوۋچىلىق ئاساسدا شەكىللەنگەن ئىلغار بولغان بىر خىل ئىگىلىك شەكلى بولۇپ، ئادەتتە مەكت خەلقى ئائىلىدە ئات، قوي، ئۆچكە، كالا، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلارنى كۆپرەك باقىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئات بىلەن قوي نىسبەتەن كۆپ ھەم كەڭ كۆلەمنى ئىگىلەپ، تۇراقلىق بولغان چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن، بولۇپمۇ ئات بىلەن ئېشەك چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىقتا كەم بولسا بولمايدىغان بىر كۈچكە ئايلانغان بولسا، قوي ئاساسلىق يېمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچەك ئېھتىياجىنى قامدايدىغان مەنبەگە ئايلانغان.

دولان دەريا بويلىرى،
يايلاقتىدۇر قويلىرى.
قارىسام كۆرۈنەرەمۇ،
پادىچى يارنىڭ ئۆيلىرى.

قوينى قوتانغا ھەيدىسەم،
ئوتلاققا ماڭاي دەيدۇ.

چۆل، دالا، يۇلغۇنلۇق، توغراقلىق تەرىپىدىن ئورالغان بولۇپ، مانا مۇشۇ خىل شارائىت ئاستىدا ئوۋچىلىق پائالىيىتى تېخىمۇ ئاساسىي سالماقنى ئىگىلىگەن ۋە ئۇلارنىڭ بەزمە-مەشرەپ سورۇنلىرىدا ناخشا-ئۇسسۇل شەكلىدە ئىپادىلىنىپ، مەكت خەلقىنىڭ مەنئىي تۇرمۇشىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان تەركىبىي قىسمىغا ئايلنىپ كەتكەن. مەكت خەلقى قوشاقلارغا قارايدىغان بولساقمۇ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوۋچىلىق پائالىيىتىگە بېغىشلانغان ئوۋ قوشاقلرى مۇئەييەن سالماقنى ئىگىلەيدۇ، ئوۋ قوشاقلرىدىكى ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن ھالقىپ كۆزەتكىنىمىزدە ئوۋچىلىق تۇرمۇشىنىڭ ئوبرازلىق، جانلىق ئىپادىلىنىش شەكلىنى، ئوۋچىلىق ئىگىلىكىگە ئائىت مەدەنىيەت ئامىللىرىنىمۇ تاپقىلى بولىدۇ.

يارىم ئوۋغا چىقىپتۇ،
بەللىرىدە چومقى.
ئەجەبمۇ ياراشپتۇ،
قارا كۆرىپە تۇمقى.

قۇشقاچ ئۇنىلدى باغدا،
چەنلەپمۇ ئاتالمىدىم.
سىز ئۇ يەردە مەن بۇ يەردە،
تولغىنىپ ياتالمىدىم.

قارچىغام قونۇۋالدى،
ھويلاڭدىكى تېرەككە.
ئاتلىق-ئاتلىق گەپ قىلىپ،
ئوتنى ياقتىڭ يۈرەككە.

قارچۇغدا ئوۋ قىلىپ،
چۆلدە قالغان بارمىدۇ؟
ياردىن مەندەك ئايرىلىپ،
داغدا قالغان بارمىدۇ؟

ئالمنى ئاتقان بىلەن،
چۆلدە كېيىك ئاتالمىدىم.
ئارزۇلاپ سۆيگەن بىلەن،
ئۆمۈرلۈك بولالمىدىم.

يۇقىرىقى قوشاقلاردا مەكت خەلقىنىڭ ئوۋچىلىق ئادەتلىرى ۋە ئوۋچىلىق قوراللىرى ھەققىدە ئۇچۇر بېرىلگەن ھەم شۇنداقلا مەكت خەلقىنىڭ ئوۋچىلىق تۇرمۇشىنىڭ بەدىئىي كارتىنىسى سۈرەتلەنگەن. ئەجدادلىرىمىز قە-

2017.5

مەنئى قاتلام ھاسىل قىلىندى. غان، دولان راۋابىنىڭ بويىنى ئەگرى، چوقسى ئات بېشى شەكلىدە بولىدۇ. مەكت خەلقى ئاتنى مەخسۇس ئېغىلدا باقىدۇ، ئېگەر - جابدۇقلىرىنىمۇ نا- ھايتى خىلاپ بېزەيدۇ، ئاتنى ئۇرۇش، خارلاش گۇناھ ھېسابلىنىدۇ. مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئات ئۇسسۇلى ئارقىلىق ئىپتىدائىي دەۋردىكى ياۋايى ھايۋانلارنى كۆندۈرۈش ئوبرازى يارىتىلىدۇ، بۇ خىل ئەھۋال ھېلىمە خەلق ئىچىدە ساقلىنىپ تۇرماقتا.

سېنىڭ دەردىڭدە كۆز يېشىم، يامغۇر بولۇپ ياغاي دەيدۇ.

بۇ قوشاقلاردا قوي باقمىچىلىقىغا ئائىت مەزمۇن ئۆز ئورنىنى تاپقان بولۇپ، مەكت ناھىيەسىنى مەركەز قىلغان ھالدا يەكەن، يوپۇرغا، مارالبېشى ناھىيەلىرىدە مەكت قويى باقمىچىلىقى رەسمىي بىر خىل ئىگىلىك سودا شەكلىدە كەڭ ئايلانغان. بولۇپمۇ ھازىر مەكتتە «دولان قويى» مار- كىسى بىلەن نام ئالغان قويلارنىڭ باھاسى ئاز دېگەندىمۇ نەچچە مىڭ يۈەن، ئەڭ قىممەت دېگەندىمۇ 1 مىليون يۈەنگىچە ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىپ، مەكت خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرماقتا.

ئات ئالدىم چىلان تورۇق،
مىنەي دېسەم سەل ئورۇق.
سەيلىخان تېگەي دەيدۇ،
ئەمما يۈزلىرى قورۇق.

ئاتخاننىڭ ئالدىدا،
ئالات تۇياقلىرى.

بىزنىڭ قارا قاش يارنىڭ،
مەخمەل تاش تۇماقلىرى.

مەكت خەلقى ئادەتتە ئاتنى ناھايىتى قەدىرلەيدۇ، مۇ- ۋاپىق ھالدا ئات گۆشىنى ئىستېمال قىلىدۇ، تېبابەتتە ئىش- لىتىدۇ، ئاتقا ئائىت مەخسۇس جابدۇق - لازىمەتلىك كە- سىپلىرى مەكتتە خېلى ئومۇملاشقان. ئاتنى قاتناش ۋاسى- تىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىش، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالى- يەتلىرىدە ئوغلاق تارتىشىش، مەشرەپلەردە ئات ئۇسسۇ- لى ئويناش قاتارلىق شەكىللەر ئومۇملاشقان ۋە ماددىي،

دېھقانچىلىق

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە ئوۋچىلىق بىلەن شۇ- غۇللىنىدىغان مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىدا تۈرلۈك زۆرۈرىيەت بىلەن پەيدا بولغان، بارا- بارا ئاساسىي سالماقنى ئىگىلە- گەن بىر خىل ئىگىلىك شەكلى. مەكت خەلقى ئولتۇراق- لاشقان جۇغراپىيەلىك مۇھىت تەسىرى بىلەن ئەنئەنىۋى تىرىكچىلىك ئۇسۇللىرىدىن بىرى بولغان ئوۋچىلىق، چار- ۋىچىلىق، بېلىقچىلىقنى ئاساس قىلىش جەريانىدا دېھقانچى- لىقمۇ ئۇلارنىڭ ئاساسلىق تىرىكچىلىك ئىگىلىك شەكلىگە ئايلانغان.

ئويۇغداي دېگەن يەردە،
بۇغداي بولۇپتۇ ئۆز گىچە.
يارىم بىلەن بىر بولۇپ،
يەيمىز ئۇنى كۈز گىچە.

ئېتىزدىكى قوناقنى،
چوڭ بولغاندا تاقلايمەن.
ئاغزىمدىكى ناۋاتنى،
سەن يارىمغا ساقلايمەن.

يارىم سېلىپ چىقىپتۇ،
دولسىغا كەتمەننى.
زاڭلىق قىلما خالايتىق،
مەندەك غېرىب دەردمەننى.

ئاۋۋال ئۆزۈڭگە باق، ئاندىن ناغراڭنى قاق

لارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىۋالغانغا، ئۇلارنى چارۋىچى-لىق مەھسۇلاتلىرى بىلەن ئالماشتۇرۇپ كەلگەن. مۇشۇ زۆرۈرىيەت ۋە ئېھتىياج تۈپەيلىدىن بارا - بارا چاربا-زار سودىگەرلىرى پەيدا بولغان. دېھقانچىلىقنىڭ ئومۇم-لىشىشى بىلەن كىشىلەر مۇقىم ئولتۇراقلاشقان، بازار پەيدا بولغان، كىشىلەر ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي پائالىيەت-لەر بىلەن شۇغۇللانغان، ھەممىمىزگە مەلۇمكى قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ تەۋەسىدىكى جەنۇبىي لىنىيەسى يەكەندىن تاشقورغانغا قاراپ غەربكە يەكەن دەرياسىنى بويلاپ، يەكەندىن مارالبېشىغا قاراپ ئوتتۇرا شىمالىي يولغا تۇتاشقان، بۇ يولدا مەكت كۆۈرۈكلۈك ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان، مەكت خەلقى سودا - سېتىقنىڭ دەسلەپكى شەكىللىرى بولغان تاۋار ئالماشتۇرۇش باسقۇ-چىنىمۇ بېسىپ ئۆتكەن. يىپەك يولى لىنىيەسىنىڭ مەكتتىن ئۆتۈشتەك ئارتۇقچىلىقىدىن پايدىلىنىپ چاربازار، مۇقىم تىجارەت شەكلىدىن ئىبارەت سودا - سېتىق، بازار ئا-دەتلىرىنى شەكىللەندۈرگەن.

شەنبە بازارغا بارغاندا،
نو كىچى ناۋات ئاپلىغۇ.
بارچە ئوتقا سەپ قويۇپ،
بىلمەس بولۇپ قاپلىغۇ.

ئۆزۈڭ ئۈچۈن دەمدەر ئال،
مېنىڭ ئۈچۈن كەپتەر ئال.
مەندىن ئايرىلاي دېسەڭ،
يۈرىكىمگە خەنجەر سال.

بۇ قوشاقلاردىن مەكت خەلقىنىڭ ئۆزىگە خاس سودا-سېتىق ئەنئەنىسىنىڭ، تىجارەت شەكلىنىڭ بارلىقىنى ھەم سودا-سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئۆزىنىڭ تىرىكچىلىك يولى قىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

توقۇمىچىلىق

كىيىم-كېچەك، يىپەك-ئىچمەك، تۇرالغۇ ئىنساننىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان زۆرۈر ئېھتىياجى. شۇ سەۋەبتىن ئەج-دادلىرىمىز كىيىم-كېچەككە، كىيىنىش، ياسىنىش ئىشلىرىغا تىرىكچىلىكنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلغان. مەكت خەلقى دەسلەپتە تېرىلەرنى كىيىم-كېچەك ئورنىدا ئىشلەتكەن بولسا، كېيىنچە ئۇنى پىششىقلاپ ئىش-لەشنى ئۆگەنگەن. يەنەمۇ ئىلگىرىلەپ كەندىر تالاسىدىن، يۇڭ، پاختا قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ ھەر خىل رەخت،

يۇقىرىقى قوشاقلاردا مەكت خەلقىنىڭ ئاساسلىق يېزا ئىگىلىك زىرائەتلىرىدىن بۇغداي ۋە قوناق تىلغا ئېلىنغان، مەكت ناھىيەسىدىكى نوپۇس ۋە تېرىلغۇ يەرلەر ئاساسلى-قى قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىگە ئوخشاشلا ئىككى دەريانى - يەكەن دەرياسى بىلەن تىزناپ دەرياسىنى لى-نىيە قىلىپ جايلاشقان. ئۇلار تېرىقچىلىق قىلىش داۋامىدا تېرىقچىلىققا ئائىت ھەرخىل پائالىيەتلەرنى، تېرىقچىلىق سايمانلىرىنى، تېرىقچىلىق ئۇسۇللىرىنى بارلىققا كەلتۈر-گەن. بۇغداي، قوناق، ئارپا، تېرىق، ماش قاتارلىق دانلىق زىرائەتلەرنى تېرىغان. بۇ زىرائەتلەر بىلەن ئۆزلى-رىنىڭ يىپەك-ئىچمەك مەھسۇلىنى، چارۋىلارنىڭ يەم-خەشەك مەھسۇلىنى ھەل قىلغان. ئېشىنچا مەھسۇلاتلارنى مۇۋاپىق قىممەتتە ئالماشتۇرۇش ياكى سېتىش بىلەن ئىقتى-سادىي تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرگەن.

ئارپا ئورغىلى ماڭسام،
ئورغاق كەستى قولۇمنى.
يار قېشىغا ماڭغاندا،
دۈشمەن توستى يولۇمنى.

سۆرەمدە ئېزىلمەيدۇ،
ئاقتامنىڭ چالمىسى.
بۇ چوكاننى بىلمەيتتىم،
تېپىشتۇرغان ھاممىسى.

مەكت خەلقى دېھقانچىلىق جەريانىدا مۇۋاپىق ھالدا قائىدە-يوسۇن، يەرلىك بىلىم چۈشەنچىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىدىغان قوش، بوقۇسا، سۆرەم، تارماق، تۇلۇق، كەتمەن، ئورغاق، ئارا، ئوت-ھۇچ، كۈرەك، غەلۋىر، ئۆتكەمە قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ياساپ، ئىشلىتىپ ماددىي تۇرمۇش ئېھتىياج-نى قامدىغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئاختاما، شۇدىگەر قاتارلىق يەرلەرنى ئارام ئالدۇرۇشقا ئائىت خاس ئاتالغۇلاردىن مەكت خەلقىنىڭ ئاللىقاچان دېھقانچىلىق ئىگىلىكىنىڭ قائى-دە-قانۇنىيىتىنى ئىگىلىگەن، نىسپىي ھالدا ئىلمىي تېرىقچى-لىق قىلىشنى بىلگەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

سودا-سېتىق

ئۆتمۈشتە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئاشلىق، كۈندۈ-لىك تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىدىن چاي - تۇز، يىپ - يىڭنە، كىيىم - كېچەك، قاچا - قومۇچ قاتارلىق تاۋار-

ئىشك ئالدىدىن ئۆتسەم،
چاقىڭ قىلىدۇ غوي- غوي.
سەن بولساڭ قارا قۇشقاچ،
مەن بولاي قۇرغوي.

لاچىن ئۇچار ھاۋادا،
كۆڭلەك كىيدۇق تاۋادا.
دۈشمەنلىك بولۇپ قالدۇق،
مۇڭداشمايلى تالادا.

ئاخشامدىكى ئايدىدىن،
تاۋاقتىكى سۇ ياخشى.
يارىم بەرگەن بەلباغدىن،
بېلىمدىكى قۇ ياخشى.

خۇرجۇن، تاغار، پالاس، داستىخان، كەندىر ئارغامچا،
كىگىز- گىلەم قاتارلىقلارنى توقۇپ تۇرمۇش ئېھتىياجىنى
قامدىغان.

بىلىم چۈشەنچىسىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ ھەر
خىل رەڭ بويىقلار بىلەن بوياش، گۈل نۇسخىلىرىنى چۈ-
شۈرۈش، ياش ئالاھىدىلىكىنى، جىنس پەرقىنى، ئېستېتىك
ئېھتىياجىنى چىقىش قىلغان ئاساستا كىيىم- كېچەكنىڭ رەڭ-
نەزەرىنى تۈرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. خىمىيەۋىلىك بويىق
ئىشلىتىشتىن بۇرۇن يۇلغۇن چېچىكىنى قاينىتىش ئارقىلىق
بۆز، ماتا، خاملارنى بوياشنى بىلگەن، چاق ئارقىلىق يىپ
ئېگىرگەن. توقۇمىچىلىق سەۋىيەسىنى بىر بالداق يۇقىرى
كۆتۈرگەن ھەم مۇشۇ جەرياندا توقۇمىچىلىققا ئائىت
توقۇش ئەسۋابلىرى، تېخنىكىسى گۈللەنگەن ۋە خاس
كەسىپ بولۇپ شەكىللەنگەن.

چاقم تاناپ تاشلايدۇ،
بىر بالانى باشلايدۇ.
ھارامزادە قىز بالىلار،
يار تۇتۇپلا تاشلايدۇ.

چاقىڭ ئوقى تېز مۇ،
چاچ سالغان بىلەن قىزمۇ.
ئاخشام ئايپاق ئايدىدىن،
ناخشا ئوقۇغان سىزمۇ.

ئاق چەكمەنمۇ توقۇيمەن،
كۆك چەكمەنمۇ توقۇيمەن.
ئىچىمدە دەردىم تولا،
شۇنچا غەزەل ئوقۇيمەن.

بۇ قوشاقلاردا توقۇمىچىلىققا ئائىت مەدەنىيەت ئىزلى-
رى روشەن ئەكس ئەتكەن. مەكتەپ ئاياللىرى ئاساسەن
ئائىلە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئائىلە ئىشلىرىدىن
بوشقان ۋاقىتتا يىپ ئېگىرىش ئارقىلىق ئائىلىنىڭ يىپ
ھەم باشقا ئېھتىياجىدىن چىقىدۇ. قوي يۇڭىدىن توقۇلغان
ئىشتانباغ قاتارلىق توقۇلما بۇيۇملارنى توقۇيدۇ.

كەندىر تۈۋىدە كەكلىك،
مەن يارىم بىلەن گەپلىك.
ئۇزۇن قارا چېچى بار،
قايرىپ سۆيگىلى ئەپلىك.

ئۇيغۇرلاردا كەندىر توقۇمىچىلىقى ئەڭ ئىپتىدائىي تو-
قۇمىچىلىق بولۇپ، مەكتەپ خەلقى بۇرۇندىن تارتىپ
كەندىر تالاسىدىن پايدىلانغان ۋە كىيىم- كېچەك توقۇپ
كىيگەن.

ماقال- تەمسىللەردىن مەكتەپ خەلقىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا نەزەر

كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ يېقىن ھەمراھى، يېتەكچىسى، مەن-
ۋى مەكتىپى سۈپىتىدە داۋاملىشىپ كەلدى.
مەكتەپ خەلقى ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق
بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. بۇ جاينىڭ جۇغراپىيەلىك ئالا-
ھىدىلىكى نۇقتىسىدىن ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە سىرتقى رايون-
لار بىلەن بولغان ئالاقىسى قوبۇق بولمىغان. ئۇلار كۆپىن-
چە ناتۇرال ئىگىلىك شەكىلدە ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى

ماقال- تەمسىل ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش
بىلىمى ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇش تەجرىبىلىرى خۇلاسەلەند-
گەن ئوبرازلىق ۋە ئىخچام تىل جەۋھىرى، ئۇيغۇر خەلق
ماقال- تەمسىللىرى تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك ئۆزگە-
رىشلەردىن تارتىپ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ھەر خىل پائا-
لىيەت ۋە مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئەڭ ئىنچىكە قاتلاملىرىغىچە
بولغان كەڭ مەزمۇنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىپلا قالماي

3. ماقال- تەمسىل ۋە مەكت خەلقىنىڭ سەنئەت

تۇرمۇشى

مەكت خەلقى ئەلنەغمە، ناخشا- ئۇسسۇلغا ھېرىس، مەشرەپكە ئامراق كېلىدۇ. بۇ يەردە يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ھەممە كىشى ئەر- ئايال دېمەستىن دولان مەشرىپىنى ئوينىيالايدۇ. ئۇلار ئەمگەك قىلىپ ھارغان ۋا- قتلاردا مەشرەپ ئارقىلىق ھاردۇق چىقىرىدۇ. مەنئى تەشئاللىقنى قاندۇرىدۇ، مەشرەپ، مۇقاملار مەكت خەلق- نىڭ تۇرمۇشىنىڭ جېنىغا ئايلىنىپ كەتكەن.

«سازەندە كامالچىغا ئامراق، تېۋىپ ھاۋانچىغا ئامراق»، «ئۇسسۇلنى باشلىغان داچى، جېدەلنى باش- لىغان لاپچى»، «ناخشىغا ئامراق دولان ئال، بالغا ئامراق جۇۋان ئال»، «خويمۇ سەنەم سالغۇم بار، پۇتۇم قوپال قولۇم گال»، «ئۇسسۇل ناغرا بىلەن، قېتىق زاغرا بىلەن» دېگەن ماقال - تەمسىللەردىن مەكت خەلقىنىڭ سەنئەتكە بولغان ئىشتىياقنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى، ھاياتنىڭ ھەر بىر دەقىقىلىرىگە قەدەر سەنئەت، ناخشا - مۇزىكىنى سىڭدۈرگەنلىكىنى كۆرسەك، «چالالمىغان غېجەكنىڭ كۈجىسى يوغان»، «چالالماس غېجەكتە كۆڭۈلسىز، تەلۋە ئەدەپكە كۆڭۈل- سىز»، «نېيىتى يامان گېپىدىن بىلىنەر، ئۇستا داچى دېپى- دىن بىلىنەر» دېگەن ماقال - تەمسىللەردىن ساز - مۇزىك- نى ۋاستە قىلغان ئەخلاقى، پەلسەپىۋى قاراشلارنى كۆر- گىلى بولىدۇ.

4. ماقال- تەمسىللەردىكى نىكاھ ۋە تۇرمۇش قارى- شى

نىكاھ ئادەم ئۆمرىدىكى ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئەھمىيەت- لىك بىر ئىش. شۇنداقلا ئائىلە قۇرۇش، ئۇرۇق- تۇغقان- لار ئارىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ تىكلنىشى- دىكى، كېڭىيىشىدىكى تۈپكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى. ئۇيغۇر- لارنىڭ ئولتۇراقلاشقان رايونى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلى- رى، قائىدە- يوسۇن ئەھۋالى ۋە كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسىدە بەلگىلىك دەرىجىدە پەرق بولغاچقا ھەر خىل نىكاھ، ئەخلاق قاراشلىرى، جورا تاللاش ئۆلچەملىرى بولغان ھەم شۇنداقلا تۇرمۇشتىكى ھەر خىل زىددىيەت- توقۇنۇشنىڭ نىكاھلىق تۇرمۇشقا بولغان تەسىرى ھەققىدە

بىلەن شۇغۇللانغان، بۇ جەرياندا ئۇلار چوڭلارنى ھۆر- مەتلەش، كىچىكلەرنى گىزەتلەش، ئەمگەك سۆيۈش، ئەمگەك مېۋىسىنى قەدىرلەش، بىلىم ئىگىلەش، يۇرت- جا- يىنى ئۇلۇغ بىلىشتەك ئېسىل ئەخلاقىي قاراشلارنى شەكىل- لەندۈرگەن ھەم ئۆزىگە خاس يەرلىك پۇراققا ئىگە ماقال - تەمسىللەر بىلەن بۇ قاراشلارنى ئىپادىلەپ تۇرمۇش مە- زانىغا ئايلاندۇرغان.

1. ئىلىم- مەرىپەت قاراشلىرى

تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش، ئىلىم ئىگىلەش، ئىزدىنىش ۋە ئېرىشكەنلىرىنى كېيىنكىلەرگە مىراس سۈپە- تىدە قالدۇرۇش ئىنسانلارنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرىدۇر.

«قۇياش تاغنى يورۇتار، كىتاب تاغنى»، «ئەقىل بىلەن قۇدرەت تاپ، بىلىم بىلەن غەيرەت تاپ»، «دەريا بېشى بۇلاقتىن، بىلىم بېشى قۇلاقتىن»، «مەسلىھەت سالىساڭ چوڭغا، ئىشلىك ماڭار ئوڭغا»، «تېرىمىغان بىر يىل پۇشايمان يەر، ئوقۇمىغان يۈز يىل» دېگەن ماقال - تەمسىللەردە بىلىم ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقى، بىلىم ئۆگەن- گەندىلا ھەقىقىي تۈردە ئادەم بولالايدىغانلىقى، ئۆزىنى راۋاج تاپقۇزالايدىغانلىقىدەك مەرىپەتپەرۋەرلىك قاراشلى- رى ئەكس ئەتكەن.

2. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتىكى سەمىمىيلىك، ئەمگەك سۆيۈش قاراشلىرى

ھەقىقىي ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئەقىل، بىلىم، ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلەت، ئەمگەك سۆيۈش ناھايىتى مۇھىمدۇر، بولۇپمۇ بىر ئادەمنىڭ سەمىمىيلىكى، راستچىللىقى ئۇنىڭ تۇرمۇش كەچۈرۈشىدە كەم بولسا بولمايدۇ. «ھىيلە قىلغان تۇتۇلار، توۋا قىلغان قۇتۇلار»، «راستچىلنىڭ ئەتۋاسى بار، پوچىنىڭ پەتۋاسى»، «جاپا چەكمەي ھالاۋەت يوق، غايىسىزغا كامالەت يوق»، «ئىشچان پالاكەتنى يېڭەر، باتۇر ھالاكەتنى»، «ئوتتۇن يارغانغا بەرىكەت، كۈندە بىكاردىن نېرى كەت» دېگەن ماقال- تەمسىللەردە يالغانچىلىق، ساختىلىق قىلماسلىق، ئەمگەك سۆيۈش، ئەمگەك ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بەختىيار تۇرمۇشىنى يارىتىشتەك ئېسىل ئەخلاقىي قاراشلار ئەكس ئەتكەن.

2017.5

نىڭ خۇيلۇق بولسا، ئوغلۇڭدىن كۆر»، «قىلدەك سەمىمە- يەت پىلدەك ئاتاقىن ئەلا» دېگەن بۇ ماقالىلەردە بولسا تۇرمۇشتىكى بىر قىسىم يامان خۇيلۇق، ئىچى تار ئادەم- لەرنىڭ ئەخلاقىسىزلىق قىلىپ، باشقىلارنىڭ تىنچ، بەختلىك تۇرمۇشىغا زىيانكەشلىك قىلىدىغانلىقى، كىشىلەرنىڭمۇ ئۇلاردىن بىزار ئىكەنلىكى، ئەر - ئايال ئىككى تەرەپنىڭ ئىناق ئۆتۈش، پىتنە - ئىغۋاغا ئىشەنمەسلىك، كەمچىلىك بولسا تۈزىتىش، شۇ ئارقىلىق ئىناق، بەختلىك تۇرمۇش قۇرۇشىغا ئائىت ئېسىل كۆز قاراشلىرى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

ماددىي تۇرمۇش شەكلى مەنئىي تۇرمۇش شەكلىنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ ئاساسى. مەنئىي مەدەنىيەت جەمئىيەت ماددىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئاساسىدا شەكىل- لەنگەن، ماددىي مەدەنىيەت مەنئىي مەدەنىيەتنى ئىلگىرى سۈرسە، مەنئىي مەدەنىيەت ئۆز نۆۋىتىدە ماددىي مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ. يۇقىرىقى ماقال- تەمسىللەر مەكتەپ خەلقىنىڭ ئۇزاق ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئۇسۇلى جەريانىدا بارلىققا كەلگەن ۋە مەنئىي تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنىڭ ئاساسلىق ئۆلچەم بىرلىكلىرىگە ئايلانغان.

(ئاپتور: مەكتەپ ناھىيەلىك تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپتە)

ئوخشىمىغان قاراشلار شەكىللەنگەن. «ناخشىغا ئامراق دولان ئال، بالغا ئامراق جۇۋان ئال»، «ئەقىللىق خوتۇن ئۆي بۇزماس، زېرەك كاسپ ئىش بۇزماس»، «ئەل بار سورۇندا ئوغلۇڭنى چۆكۈرمە، ئەر بار سورۇندا قىزىڭنى چۆكۈرمە»، «تۇتۇنى يوق ئوتۇن بولماس، ئەيىبى يوق خوتۇن بولماس»، «ياساد- چۇقتىن قارانچۇق ياخشى»، «سۆلەتمەن يىگىتتىن قورق، سۆرەلمە قىزدىن قورق»، «ئوتۇننى ئېقىندىن ئىزدە، خو- تۇننى يېقىندىن ئىزدە».

ئادەم نۇقسانسىز بولمايدۇ. دۇنيادا مۇتلەق ئىش يوق. شۇڭا ئىشلاردا بىزنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈش نۇقتىسى- زەرەتكە ئەمەل قىلىشىمىز لازىم. يۇقىرىقى ماقال- تەمسىل- لەردە مەكتەپ خەلقىنىڭ ئۆزىگە خاس جورا تاللاش ئۆل- چەملىرى، شۇنداق نىكاھ، ئائىلە قۇرۇش جەريانىدىكى ئەدەپ- ئەخلاق، ئۆلچەم پىرىنسىپلىرىمۇ مۇئەييەن شەكىل- دە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

«ئاچچىق تاتلىققا دۈشمەن، گۇمان شادلىققا دۈشمەن»، «مۇسبەت كۆڭلۈمنى بۇزدى، غەيۋەت ئۆ- يۈمنى بۇزدى»، «دەللىلنىڭ دەسمايسى يالغانچىلىق، تاپار پايدىسى رەسۋاچىلىق»، «خوتۇن يامان بولسا ئېرد- نى باشلار، ئېرى يامان بولسا خوتۇننى تاشلار»، «كېل-»

بىلدۈرگۈ

زۇرنىلىمىز نەشر قىلىنىپ بۈگۈنگە قەدەر ئوقۇرمەنلەر، ئاپتورلار ۋە ھەرقايسى ساھەدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىپ كەلدى. زۇرنىلىمىز تەتقىقاتلىرىمىزنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش، مۇناسىۋەتلىك ساھەدىكى ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋە تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ماقالىلىرىنى قوبۇل قىلدۇ.

سەمىگىزدە بولسۇن، «مىراس» تا ئېلان قىلىنغان ماقالىڭىز ئۇنۋان باھالاش ھەيئىتى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندۇ.

تېلېفون نومۇرى: 0991 - 4554017

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» زۇرنىلى نەشرىياتى

ماكتا ناھىياسىدىكى ئىستېمالدىن قالغان ئانئەنىۋى كەسىپلەر

تاش توختى

ئۇزاق تارىخقا ئىگە كەسىپلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىگە تايىنىپ، سۇ كۈچىدىن پايدىلىنىپ تۈگمەن چۆرۈپ، دانلىق ئاشلىقلارنى يۇمشىتىپ ئۇن قىلىش ئارقىلىق ئاش-تاماققا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرۇپ كەلگەن. سۇ تۈگمەننى پەللىسى بار (باش تەرىپى ئېگىز، ئاياغ تەرىپى پەس بولغان) ئېرىق-ئۆستەڭلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

سۇ تۈگمەننىڭ قۇرۇلمىسى: سۇ كېلىدىغان ئېرىق، نو (ئېرىقنىڭ ئىككى يان تەرىپىنى سۇ چىقىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ياغاچتىن ياسىلىپ ئورنىتىلغان نو)، تۈگمەننىڭ ئوقى (تۈگمەننىڭ ئاستى-ئۈستى ئىككى تېشىنى ئايلاندۇرۇپ رىدىغان ئوق)، چاقپەلەك (تۈگمەن نورىدىن چۈشكەن سۇ چاقپەلەككە ئۇرۇلدى، چاقپەلەك تۈگمەن ئوقىنى ئايلاندۇردى)، تۈگمەن تېشى (تۈگمەننىڭ يۇمىلاق كەلگەن ئاستى-ئۈستى ئىككى تېشىنى كۆرسىتىدۇ)، ئۈسكەن (بۇغداي، قوناق قاتارلىق يىرىك ئاشلىقنى قاچىلايدىغان شالدىن ياسالغان ئاغزى كەڭ، ئاستى تەرىپى تار كەلگەن پىرامىدا شەكىللىك ئەسۋاب)، چىقىلدۇرغۇچ (تۈگمەننىڭ چىقىلدۇرغۇچى بىر تال بۇلۇڭ شەكىللىك ئەگرى ياغاچ بولۇپ، ئۇنىڭ بىر ئۇچى ئۈسكەننىڭ ئاغزى تەرىپىگە،

يەكەن دەرياسى بىلەن تىزناپ دەرياسى ئارىلىقىدىكى كەڭرى كەتكەن بۇ زېمىندا ياشىغان مەكت خەلقى، قاتناش شارائىتى ناچار، سىرت بىلەن ئالاقە قىلىش قولايىسىز بولغان تەبىئىي مۇھىتتا ئۈزلۈكسىز ئىزدىنىش، تەكرار-تەكرار سىناق قىلىش، ئىجاد قىلىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، دېھقانچىلىق ۋە ئېغىل-قوتان چارۋىچىلىقنى ئاساس، يايلاق چارۋىچىلىقى ۋە ئوۋچىلىق، قول ھۈنەر-ۋەنچىلىكنى قوشۇمچە قىلغان ناتۇرال ئىگىلىك تۈزۈلمىسىنى شەكىللەندۈردى. بۇ جەرياندا بىر قىسىم ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى ئۆزلىرى ياساپ، بەزى ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئۇنى تۇرمۇشتا ئىشلىتىپ، دۇچ كەلگەن قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، بۈگۈنكى ئىلىم-پەن ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان، پەن-تېخنىكا يېڭىلىقلىرى كىشىلەر تۇرمۇشىغا ھەيران قالدۇرغان دەرىجىدە سىڭىپ كىرىپ، ئومۇمىيلاشقان دەۋرگە ئۇلاشتى.

تۆۋەندە مەن دىيارىمىزدىكى ئىلىم-پەننىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشى، ئىلىم-پەن يېڭىلىقلىرىنىڭ قالاتق ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە كەسىپلەرنىڭ ئورنىنى ئىگىلەش نەتىجىسىدە ئىشلەپچىقىرىشتىن قالغان بىر قىسىم ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتمەن.

1. سۇ تۈگمەننى خەلقىمىز ئارىسىدا

هۈنەرلىك ئەر خار بولماس

بىر ئۇچى تۈگمەننىڭ ئۈستى تېشى تەرىپىگە قويۇلدى. مەشغۇلات قائىدىسى ۋە تەرتىپى: تۈگمەنگە كېلىدىغان سۇ مۇقىم بولغان ئەھۋال ئاستىدا نودىن چۈشكەن سۇنىڭ چاقىلەككە ئۇرۇلۇشى بىلەن تۈگمەن تېشىنىڭ ئوققا بېكىتىلگەن ئۈستىدىكىسى توختىماستىن ئايلىنىپ تۇرىدۇ. چىقىلدۇرغۇچىنىڭ بىر ئۇچى تۈگمەن تېشىغا باغلىنىپ مۇقىملاشتۇرۇۋېتىلگەچكە تۈگمەن تېشىنىڭ ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ ئايلىنىپ چىقىلدۇرغۇچىنىڭ تۈگمەن تېشى ئۈستىدىكى قىسمىمۇ تەڭ ئايلىنىدۇ، ئۈسكۈنىنىڭ ئاغزى تەرىپىدىكى ياغاچنىڭ مېدىرلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۈسكەندىن تۈگمەنگە ئاش چۈشۈش تېزلىشىدۇ. ئىككى تۈگمەن تېشىنىڭ ئاستىدىكىسىنىڭ مۇقىم تۇرۇشى، ئۈستىدىكىسىنىڭ بىر توننا ئېغىرلىقتىكى بېسىم بىلەن قىسقىشى ۋە بىر-بىرىگە سۈركىلىپ تېز ئايلىنىشى نەتىجىسىدە بۇغداي ۋە قوناق دانچىلىرى ئېزىلىپ ئۇنغا ئايلىنىدۇ، ئېزىلگەن ئۇنلار تاشنىڭ ئەتراپىنى ئايلاندۇرۇپ قويۇلغان ئەلگەككە قويۇلدى ۋە يەنە چاقىلەككە ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ ئەلگەككە تاسقىلىپ، ئۇنى بىلەن كېپىكى ئايرىلغاندىن كېيىن بازارغا سېلىنىدۇ. تۈگمەنچىلەر تۈگمەننىڭ ئارسالدى ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ تۈگمەن تېشىنى پات-پات چېكىپ تۇرىدۇ. بۇنداق قىلىش-تىن مەقسەت تۈگمەن تېشىنىڭ يۈزى بەك سېلىق بولۇپ كەتسە يىرىك ئاشلىقنى يۇمشىتالمايدۇ دەپ قارايدۇ.

ناھىيەمىزنىڭ يانتاق يېزىسىدىكى ئارقۇشا، غازكۆل يېزىسىنىڭ پاختىلىق، جالادۇن ئۆستىڭى، قىزىلئاۋات يېزىسىنىڭ لايداڭ قاتارلىق جايلىرىدا سۇ تۈگمەنلىرى بىر قەدەر كۆپ بولۇپ، ئاممىغا كۆپ ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەرگەندى. تۈگمەنچىلەر سۇ تۈگمەننىڭ تېشىنى يېڭىسار ناھىيەسىدىن ئات، كالىغا سۆرتىپ ئېلىپ كېلەتتى. ناھىيەمىز تەۋەسىدىكى سۇ تۈگمەنلىرى 1970-يىلىنىڭ ئاخىرىدە خېچە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، يېزا-كەنتلەردە توك تۈگمەنلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ تەدرىجىي ئىشلىتىش قالدۇ.

2. جۇۋازچىلىق كەسىپى. جۇۋازچىلىق كەسىپى خەلقمىزنىڭ تۇرمۇشىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان كەسىپلەرنىڭ بىرى.

جۇۋازنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى: (1) گۇندا — جۇۋاز-نىڭ مايلىق دان تۆكىدىغان ۋە ئۇنى يانچىپ ياغ چىقىدىغان

غان ئاساسىي قىسمى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستى تەرىپى كەڭ، ئاستى تەرىپى تار، شەكلى ئىستاكانغا ئوخشايدۇ. ئۈستى قىسمىغا ئۆرۈك ياغچىنىڭ غالىرى ئىشلىتىلىدۇ. گۇندا-نىڭ سىرتقى قىسمى (ئۆرۈك ياغچىنىڭ شاللىرى ئىشلىتىلگەن قىسمى) سېرىق سۆگەت بادرىسى بىلەن چەمبەرلىنىدۇ. گۇندا-نىڭ ئوتتۇرىسى كەڭلىكى 25 سانتىمېتىر ئەتراپىدا يۇمىلاق قىلىپ ئويۇلغان بولۇپ، بۇنىڭغا جۇۋازنىڭ ئوقى ئورنىتىلىدۇ. (جۇۋازنىڭ ئوقى ئۆرۈك، چىلان ياغ-چىدىن ياسىلىدۇ. 2) باچكىنا — باچكىنا گۇندا-نىڭ ئاستى تەرىپى بولۇپ، گۇندا-نىڭ ئاستى تەرىپىگە قاپاق قاتارلىق ياغ قاقچىلىنىدىغان نەرسىلەرنى قويۇش ئۈچۈن ئويۇلغان كامارنى كۆرسىتىدۇ. 3) قايچا — ئىلمەك شەكىللىك ياغاچ بولۇپ، ياغاچنىڭ بىر ئۇچى گۇنداغا، بىر ئۇچى جۇۋازغا قېتىلغان كالىنىڭ بويۇنتۇرۇقىغا چىكىلىدۇ. جۇۋازغا قاتقان كالا جۇۋازنى ئايلىنىپ ماڭغاندا قايچىمۇ تەڭ ئايلىنىدۇ. 4) بويۇنتۇرۇق — بويۇنتۇرۇق جۇۋازغا قېتىلغان كالىنىڭ بويىنىغا سېلىنىدۇ.

مەشغۇلات تەرتىپى: كالىنىڭ بويىنىغا بويۇنتۇرۇق سېلىنىپ بويۇنتۇرۇقنىڭ ئۇچى قايچىغا مەھكەم باغلىنىدۇ، قايچىنىڭ بىر ئۇچىغا جۇۋازنىڭ ئوقى ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. جۇۋاز ئوقىنىڭ ئۈستىگە ئېغىر نەرسىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئوقنىڭ مايلىق دانىنى ئېزىپ ياغ چىقىرىشىغا قولايلىق يارىتىلىدۇ. جۇۋازغا قاتقان كالىنىڭ ئۈرۈكۈپ گۇندا-نى ئۆرۈۋەتمەسلىكى ئۈچۈن كالىنىڭ كۆزى لاتا بىلەن تېڭىۋېتىلىدۇ. جۇۋازچى ئۈستام بىر تەرەپتىن مايلىق داننى گۇنداغا تۆكۈپ يەنە بىر تەرەپتىن كالىنى گۇندا-دىن ئايلاندۇرۇپ ھەيدەيدۇ. ئوق ئۈستىگە ئارتىلغان ئېغىر نەرسىنىڭ بېسىمى بىلەن مايلىق داننى يانچىپ ماي ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. ئاجرالغان ماي گۇندا-نىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېرىقچىدىن ئېقىپ چىقىپ باچكىغا قويۇلىدۇ، باچكا تولۇپ ماي تەركىبىدىكى دۇغلار ئاستىغا سىڭگەندىن كېيىن قاپاققا قاقچىلىنىپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. جۇۋازچى-لىق مەخسۇس بىر كەسىپ بولۇپ، جۇۋازنى ناباب ئۇسۇل-تاملار ياساپ قۇراشتۇرالمايدۇ. جۇۋازنى ياساپ قۇراشتۇرۇشقا ئىشلىتىدىغان ياغاچ چىلان ياغچى، ئۆرۈك ياغچى بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. جۇۋازنىڭ گۇندىسى ۋە گۇندا ئوتتۇرىسى ئۆلچەملىك ئويۇلمىسا جۇۋازدىن ياغ ئېلىش

M
I
R
A
S

تەسكە توختايدۇ. جۇۋازچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئانلار ئىلگىرى يېزا-كەنتلەردە بار ئىدى. كېيىنچە كىچىك تىپتىكى ياغ زاۋۇتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، جۇۋاز-چىلىق كەسپى بارغانسېرى ئىشتىن توختىدى.

3. خامباپچىلىق كەسپى. خامباپچىلىق (توقۇمچىلىق) كەسپى مەكتەپ خەلقى ئارىسىدا بىر قەدەر ئومۇملاشقان، توقۇپ چىققان بۇيۇملىرى تۇرمۇشىمىزدا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ. قان كەسپلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، خامباپچىلىق توقۇش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ۋە توقۇغان مەھسۇلاتلىرىغا قاراپ خامباپ، باپكا، خالۋاپ دەپ ئايرىلىدۇ. خامباپ — بوز يىپتىن ماتا (خام) ئەستە توقۇغۇچىلار. باپكا — بوز يىپتىن ماتا، چەكەن، داكا، ئەستەر، بەلباغ، ياغلىق قاتارلىقلار. نى توقۇغۇچىلار. خالۋاپ — بوز يىپتىن پالاسى، تاغار، خۇرجۇن قاتارلىقلارنى توقۇغۇچىلارنى كۆرسىتىدۇ.

خامباپچىلىق كەسپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى پاختا بولۇپ، ناھىيەمىزنىڭ تۇپراق شارائىتى، ھاۋا كىلىماتى كېۋەز تېرىشقا ماس كەلگەنلىكى ئۈچۈن ناھىيەمىزنىڭ پاختىسىدا توقۇلغان چەكەن قاتارلىقلارنىڭ بازىرى ئىنتايىن كەڭ. خامباپچىلىق كەسپىدە چىغرىق ئارقىلىق كې-ۋەزدىن پاختا ئايرىۋېلىنىدۇ، ئايرىۋېلىنغان پاختا دۇكاندا ئېتىلىپ، يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرۈلىدۇ، يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن پاختا ئۈچ قىلىپ تەييارلىنىدۇ. ئۈچ چاق ئارقىلىق ئېگىزلىپ يېپقا ئايلاندۇرۇلىدۇ. يىپنىڭ سۈپىتىگە قاراپ چەكەن، چوتا، باش ياغلىق، داس-تىخان قاتارلىقلار توقۇلىدۇ.

خامباپچىلىق كەسپىنىڭ قۇرۇلمىسى: دۇكان خامباپلار ئادەتتە ئۆي ئىچىگە دۇكان قۇرۇپ ئىشلەيدۇ. يەنچە (توقۇلغان رەختىنى چىڭدايدىغان، ئادەمنىڭ قولى شەكىلدەكى ئۇششاق پەنجىلىك تۆمۈر)، مۇكا (يىپلارنى بىر-بىرى بىلەن زىچ كىرىشتۈرگۈچى سايمان)، زىك (چاقتا ئې-گىزلىپ چىققان يىپلارنى يۆگەيدىغان ئۇچى ئۇچلۇق، ئوتتۇرىسى توم يۇلغۇن ياغچى)، چاق (قول بىلەن چۆرۈپ يىپ ئېگىزىدىغان سايمان)، قولچىغرىق (قول بىلەن چۆرۈپ، كېۋەزنىڭ چىگىتى بىلەن پاختىسىنى ئايد-رىيدىغان سايمان)، تاپان چىغرىق (چىغرىقنىڭ پۇتىنىڭ تا-پنى بىلەن تىپىپ ئايلاندۇرۇپ، كېۋەزنىڭ چىگىتى بىلەن پاختىسىنى ئايرىيدىغان سايمان).

خامباپچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى بەزى ئائىلە-لەر يىپنى ئۆزى تەييارلىسا، بەزى ئائىلەلەر بازاردىن تەييار يىپ سېتىۋېلىپ ئىشلىتەتتى. توقۇمچىلىق سانائىتى-نىڭ تەرەققىي قىلىشى، توقۇمچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ كۆپلەپ بازارغا سېلىنىشى، سۈپىتىنىڭ ياخشى، رەڭگىنىڭ كۆركەم، چىرايلىق بولۇشىدا ئائىلەلەر سەۋەبىدىن توقۇ-مچىلىق كەسپىمۇ تەدرىجىي ئىشتىن توختىدى.

مەشغۇلات تەرتىپى: خامباپچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇل-لانغۇچىلار كۆپىنچە ئۆز ئۆيلىرىدە ئايرىم دۇكان قۇردۇ. ئالدى بىلەن كەڭلىكى 120 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 70 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە تام قوپۇرىدۇ، تامنىڭ ئىككى يان تەرىپىگە ئىككى توم ياغاچ بېكىتىلىپ بىر تال چېتىق بىلەن تۇتاشتۇرۇلىدۇ. يان ياغاچنىڭ ئۈستى تەرىپىگە بىر تال ياغاچ مۇقىم قىلىپ بېكىتىلىدۇ. بۇ ياغاچقا دۇكاننىڭ ئاراش يىپلىرى تۈز قىلىپ پەسكە ساڭگىلىتىپ ئېسىلىدۇ. دۇكاننىڭ ئوتتۇرىسىغا موكا ئاتىدىغان جازا ئورۇنلاشتۇ-رۇلىدۇ. موكىنىڭ ئىچىدە يىپ يۆگەلگەن ناچا بولۇپ مو-كىنى ئۇيان-بۇيان ئاتقاندا ناچىدىكى يىپ ئاراشتىكى يىپ بىلەن بىرلىشىدۇ. خامباپ ئۇستام رەسمىي ئىشقا كىرىش-كەندە ئاراشنى بىر كۆتۈرۈپ بىر پەسلىتىدىغان سايمان ئورۇنلاشتۇرىدۇ، بۇ دىپكا دېيىلىدۇ. دىپكىنى ئىككى پۇت بىلەن ئالماشتۇرۇپ دەسسەگەندە ئاراش بىر كۆتۈرۈلۈپ بىر پەسىيىدۇ. موكىنىڭ ئۇيان-بۇيانغا ئېتىلىشىغا ئەگىشىپ ئاراشتىكى يىپ بىلەن ناچىدىكى يىپ گىرەلىشىپ خام تو-قۇلىدۇ، توقۇلۇپ بولغان خام پەنجە بىلەن چىڭدىلىپ خام بولۇپ چىقىدۇ. خام توقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن تاش سۈرگە بىلەن چىڭدىلىپ تېخىمۇ پۇختىلىنىدۇ.

4. بوياقچىلىق كەسپى. بوياقچىلىق كەسپى ئاساسەن خامباپلار ئېلىپ كەلگەن تەييار توقۇلما ماللار، شۇنىڭ-دەك يىپ قاتارلىقلارنى قارا، سماۋى رەڭدە بوياپ بېرىش، ئاق توقۇلما سىيىدام رەختلەرگە گۈل بېسىپ بېرىش ئاساس قىلغان كەسپتىن ئىبارەت. بوياقچىلىق كەسپىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى: دۇكان (بوياقچىلىق قىلىدىغان ئۆي)، قازان (سۇ ئىسسىتىدىغان قازان)، كۆپ (بويلىدىغان رەختلەرنى ھەر خىل رەڭدە چىلايدىغان كۆپ)، خادا چوپ (بويالغان يىپ، گۈل باسقان رەختلەرنى ئېسىپ قۇرۇتىدىغان جازا) قاتارلىقلاردىن

ئىبارەت.

گۈل بېسىلغان رەختلەر رەڭگى ۋە گۈل نۇسخىسىغا قاراپ تۆۋەندىكىلەرگە بۆلۈنىدۇ. شانتۋا (چىت)، شەتلەڭ-گە (كاتەكچە گۈللۈك رەخت)، سەگەز (گۈللۈك بوز رەخت)، زەدىۋال (ئۆيىنىڭ تېمىغا تۇتۇلدىغان گۈللۈك رەخت بولۇپ، ئىلگىرى ھەممە ئائىلىلەر دېگەندەك تامغا زەدىۋال تۇتاتتى)، داستىخان (گۈللۈك داستىخان)، ياغلىق (ئاياللارنىڭ گۈل باسقان باش ياغلىقى قاتارلىقلار).

مەشغۇلات تەرتىپى: بوياقچىلىق كەسپىنىڭ ئىش تەرتىپى ئېھتىياجغا ئاساسەن ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ، بىرى، ئېگىزلىگەن يېنى قارا ياكى سىماۋى رەڭ بىلەن بىۋاسىتە بوياش، بۇنىڭدا بويلىدىغان يىپلار قاينىتىپ تەييارلانغان بۇ رەڭ سۇيۇقلۇقىغا چىلىنىپ سىقىۋېتىلگەندىن كېيىن يېپىپ قۇرۇتۇلۇپ ئاندىن ماتا ياكى چەكمەن توقۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئىككىنچى بىر خىلدا توقۇپ تەييارلانغان ئاق رەڭدىكى تام ياكى ماتا ئاۋۋال قازاندىكى تەييارلانغان رەڭ سۇيۇقلۇقىغا چىلاپ بويالغاندىن ياكى جىلپ بىلەن گۈل بېسىلغاندىن كېيىن داۋا (قۇرۇتۇلغان يۇلغۇن چېچىكى) ۋە شاخار ئارىلاشتۇرۇلغان قازاننىڭ چۆرىسىگە يۆگەپ ئارىلاشما سۇيۇقلۇقى قاينىتىپ بويالغان ياكى گۈل بېسىلغان خام ھورلاندىرۇلىدۇ، خام ھورنى ئۆزىگە يېتەرلىك سۈمۈرۈپ بولغاندىن كېيىن يېپىپ قۇرۇتۇلۇپ تاش سۈرگە بىلەن سۈرۈپ چىڭداپ پارقىرتىلىدۇ، بۇنداق رەختلەر سېتا، سۈپەتلىك چىققانلىقى ئۈچۈن كىيىم تىكىش، زەدىۋال قاتارلىقلارغا كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ.

5. كۇلالچىلىق كەسپى. كۇلالچىلىق (ساپال بۇيۇم-لارنى ياساش) كەسپى ئاساسەن سېغىز لايىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق كۆپ، ئىۋرىق، كوزا، ھىجرقاچا، جاك، چوڭ-كىچىك گۈل تەشتىكى قاتارلىقلارنى ياساپ، ھاجەتمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلگەن بولۇپ، ناھىيەمىزدە بۇ كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئانچە كۆپ ئەمەس.

كۇلالچىلىق كەسپىنىڭ قۇرۇلمىسى: خۇمدان (سېغىز لايىدىن شەكىل كەلتۈرۈلۈپ ياسالغان كۆپ، ئىۋرىق قا-تارلىقلارنى پىشۇرىدىغان خۇمداننى كۆرسىتىدۇ)، شەكىل كەلتۈرۈش چىغرىقى (چىغرىقنى پۇتدا تېپىپ تۇرۇپ، سېغىز لايىدىن ياسىلىدىغان نەرسىلەرنى شەكىلگە كەلتۈ-رۈش).

رۈشكە ئىشلىتىدىغان چىغرىق)، قوغۇشۇن (ساپالدىن يا-سالغان بۇيۇملارغا رەڭ بېرىشكە ئىشلىتىدىغان قوغۇشۇن-نى كۆرسىتىدۇ)، ھەر خىل سىرلار (ساپال بۇيۇملارغا ئىش-لىتىدىغان ھەر خىل سىرلار).

مەشغۇلات تەرتىپى: ساپال بۇيۇملار ئالدى بىلەن سېغىز لايىدىن ياسىلىپ شەكىل كەلتۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن قۇرۇتۇلىدۇ. سىرلىنىپ ئاندىن خۇمداندا پىشۇرۇل-دۇ، تەييار بولغان ساپال بۇيۇملار بازارغا سېلىنىدۇ.

ناھىيەمىزدە بۇ كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردىن يانتاق يېزا جەرەندۆڭ كەنتىدىن ئىبراھىمئاخۇن، بالىسى ئاۋۇت ئىبراھىم، ھاڭغىتلىق يېزا قاشۇيا كەنتىدىن ھو-شۇرئاخۇن ئۇستاملار بار بولۇپ، بۇ كەسپ بىلەن ئاخ-رىدا شۇغۇللانغۇچى ئاۋۇت ئىبراھىم 2007-يىلى قازا-قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ كەسپ ئىشتىن توختىدى.

6. كۆنچىلىك كەسپى. مەكت خەلقى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەچكە چارۋا ماللارنى بېقىش، كۆ-پەيتىش بىلەن بىللە چارۋا ماللارنىڭ تېرە، يۇڭلىرىدىنمۇ ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، ئۆز ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلگەن. ئۇلار چارۋا ماللارنىڭ تېرە-يۇڭلىرىدىن پايدى-لىنىپ سوغۇقتىن مۇداپىئەلەنگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق كالا، ئات، قوي، ئۆچكە تېرىسىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق كۆن، چەم، بىشۇ ئىشلەپ ئۆز تۇرمۇشىدا كۆرۈلگەن قىيىن مە-سىلىلەرنى ھەل قىلىپ كەلگەن. كۆنچىلىك كەسپىدە كالا تېرىسىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق كۆن، ئات تېر-دىنىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق چەم، قوي، ئۆچكە تېرىسىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق بىشۇ ئىشلىنىدۇ.

كۆنچىلىك كەسپىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى: ئۇلاق، ئوچاق، داس رەندە، تاش سۈرگۈ، قاراگۈل سۈيى ۋە رەڭ

مەشغۇلات تەرتىپى: ئالدى بىلەن ئۇلاققا سۇ قاچىلىنىدۇ. سۇغا ئۆز، ئۇن ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئۇلاقتىكى ئارد-لاشما سۇنىڭ تېرىنىڭ تۈكى ۋە تېرىدىكى قالدۇق گۆش پارچىلىرىنى تازىلاش رولى بولغاچقا ئات، كالا، قوي، ئۆچكە تېرىلىرى ئۇلاققا بىر نەچچە كۈن چىلىنىدۇ. ئاندىن تېرىنىڭ چالا قالغان تۈكلىرىنى، گۆش قالدۇقلىرى داس رەندە بىلەن قېرىلىپ پاكىز تازىلانغاندىن كېيىن

M
I
R
A
S

قۇرۇتۇلدى. قۇرۇتۇشتا ئوچاققا ئوت يېقىپ، قىزدۇرۇل. ھاندىن كېيىن تېرىنى ئوچاققا يېقىن تۇتۇپ قۇرۇتۇش ئېلىپ بېرىلدى. قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن تېرىنىڭ يۈزى تاش سۈرگۈ بىلەن سىلىقىندۇ. سىلىقلاپ بولغاندىن كېيىن كۆن قىلىپ تەييارلانغان تېرە يۈزىگە ئالدى بىلەن قارا-گۈل سۈيى بېرىلدى. چەم قىلىپ تەييارلانغان تېرە يۈزدىگە سۇس قىزىل رەڭ سۈيى بېرىلدى. تېرە يۈزىگە سۈر-تۈلگەن رەڭ تولۇق ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن تېرە يۈزدى-نى تاش سۈرگە بىلەن يەنە بىر قېتىم سىلىقلاش ئېلىپ بې-رىلدى. كۆنچى ئۇستاملار تەييارلانغان كۆن ئۆتۈكنىڭ، بەتىنىڭ باش ۋە قونچى قىسمىغا، چەم ئاستى تەرىپى ۋە ئاپقۇتغا بىشۇ ئۆتۈك بەتىنىڭ ئىچىگە ئەستەر ئور-نىدا ئىشلىتىدۇ. كۆن، چەم، بىشۇ موزدۇزلۇق كەسپنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ناھىيەمىزدە كۆنچىلىك كەسپىدە پىشقان ماھىر ئۇستاملاردىن توختى ئېزىز، سېيىت تۆمۈر، غوپۇر ئاخۇن ئۇستاملار تەييارلانغان كۆن، چەم، بىشۇ موزدۇزلار تالىشىپ سېتىۋالدىغان ماللار ئىدى.

6. پىيما (دەپسە) ياساش كەسپى. پىيما قىش كۈنىلى-رى كىيىدىغان بىر خىل ئاياغ كىيىمى بولۇپ، ئۇنىڭ پۈتىنى ئىسسىق ساقلاشتىن باشقا رېماتىزم، پۇت-تىز ئاغ-رىقى قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىش رولى بار.

پىيما ياساش كەسپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى: قوي يۇڭى ۋە قوي يۇڭىغا ئارىلاشتۇرۇلدىغان ئازراق كۈنجۈ-رىدىن ئىبارەت. ناھىيەمىزدە بۇ كەسپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار كۆپ بولمىسىمۇ كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرا-لايتتى.

پىيما ياساش كەسپىنىڭ ئاساسىي قورالى ۋە ماتېرىيالى:

دۇكان — پىيما ياساش مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئۆي. مۇشتاق — يۈك ئې-تىشقا ئىشلىتىدىغان سايما. رىزەندە — مۇشتاققا ئېتىلغان قوي يۇڭىنى تەكشۈلۈشتە ئىشلىتىدىغان سايما بولۇپ، قولىنىڭ پەنجىسىگە ئوخشايدۇ، تال يۇلغۇن چۈنقىنى بىر-بىرىگە چېتىپ ياسىلىدۇ. غىچا — يۇلغۇن ياغىچىدىن ياسال-غان سايما بولۇپ، ئاساسلىقى چىققا بېسىلغان قوي يۇڭ-نىڭ بىر يەرگە يىغىلىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ھەم ساۋداشقا ئىشلىتىدىغان سايما. چىغ — قوي يۇڭىنى

تەكشى يېيىتىپ يۇمىلىتىشقا ئىشلىتىدىغان بىر-بىرىگە ھىم قىلىپ باغلانغان چىغ بولۇپ، قوي يۇڭى چىققا يېيىتىلىپ، دۈمىلىتىش ئارقىلىق پىشۇرۇلىدۇ. پىيما قىيى — مەخسۇس پىيما ئۈچۈن ياغاچتىن ياسالغان قىلىپ بولۇپ، شەكلى ئۆتۈك قېلىپىغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

مەشغۇلات تەرتىپى: دۇكان ئىچىدە مۇشتاققا ئېتىلغان قوي يۇڭى يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن تەكشى قىلىنىپ چىققا يېيىتىلىدۇ. يېيىلغان قوي يۇڭى غىچا ئارقىلىق تەكشىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تەكشىلە-نگەن يۇڭنىڭ ئۈستىگە قول كۆيمىگۈدەك دەرىجىدە ئىسسىق سۇ پۇركۇپ، ئازراق كۈنجۈرە سېپىلىدۇ. چىققا تەكشى يېيىتىلغان يۇڭنى دۈمىلىتىپ پىشۇرۇش ئېلىپ بېرى-لىدۇ. قايتا-قايتا دۈمىلىتىش ئارقىلىق قوي يۇڭى بىر-بى-رىگە چىڭ يېپىشىپ قاتتىق ھالەتكە كەلتۈرۈلىدۇ. قاتتىق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن پىشقان قوي يۇڭى پىيمنىڭ باش تەرەپ قېلىپىغا كىيدۈرۈلۈپ، بۇرجەكلىرىنى ھىملاشتۇ-رۇش ئېلىپ بېرىلىدۇ. پىيما بۇرجەكلىرىنى تەكرار ھىم-لاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن پىيما قونچى قىسمى شاڭ كىي-دۈرۈلۈپ، باش قىسمى بىلەن قونچى قىسمى ھىملاشتۇرۇ-لىدۇ. ئاندىن كېيىن پىيمنىڭ باش قىسمى قېلىپى ۋە قونچى قىسمىدىكى شاڭ ئېلىۋېتىلىدۇ. پىيمنىڭ چەك باس-مىغان قىسمى سېلىق تاشلارنى تەكرار سۇرتۇش ئارقىلىق يىملاشتۇرۇلىدۇ. پىيما پۈتۈپ ئىۋەن يوق دەپ قارالسا بازارغا سېلىنىدۇ. ناھىيەمىزدە پىيما ياساش كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردىن ئابلىمىت ئۇستام ھازىرمۇ ھايات، گەرچە پىيما خەلقىمىز ئىستېمالدىن قالغان بولسىمۇ ئۇ پىيما ياساش كەسپىدە ئىشلىتىدىغان سايمانلارنى تولۇقى بىلەن ساقلاپ كەلمەكتە.

7. مىسكەرلىك كەسپى. مىسكەرلىك كەسپنىڭ ناھى-يەمىزدە تارىخى بىر قەدەر ئۇزاق بولۇپ، بۇ كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار مىستىن مىس لېگەن، مىس چۆگۈن، مىس پەتئۇس، مىس قازان، مىس چەينەك ياساپ ئاممىنىڭ مىستىن ياسالغان تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلگەندى.

مىسكەرلىك كەسپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى مىس. مىسكەرلىك كەسپنىڭ قۇرۇلمىسى: ئوچاق — مىس بۇيۇملارنى قىزىتىپ تاۋلايدىغان ئوچاق، كۈرەك — ئو-چاقنىڭ ئوتىنى يالقۇنلىتىشقا ئىشلىتىدىغان سايما. قولدا

20175

ھۈنەرلىك ئەر خار بولماس

ۋېتىپ يېغىدىن سېتىۋالدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن چىنە قاداچچىلىق كەسىپىمۇ بارا-بارا ئەمەلدىن قالدى.
 9. سوپۇنچىلىق كەسىپى. سوپۇن ھەر بىر ئائىلىنىڭ تازىلىق ئىشلىرىدا كەم بولسا بولمايدىغان بىر خىل تۇرمۇش بۇيۇمى بولۇپ، مەكت ناهىيەسىدىكى كىشىلەر ئۆز تۇرمۇشىدا ۋە ئائىلىسىنىڭ تازىلىق ئىشلىرىدا ئۇنىڭدىن پايدىلانغان ۋە ئىشلەتكەن.

سوپۇنچىلىق كەسىپىنىڭ خام ئەشياسى: ئاساسلىقى ئات، كالىنىڭ ئىچ يېغى ۋە جۇۋازنىڭ باچكىسىغا يىغىلىپ قالغان سۇ يېغىنىڭ قالدۇقى، تۈزدىن ئىبارەت.

مەشغۇلات قائىدىسى ۋە تەرتىپى: ھايۋانات مايلى-رى ۋە سۇ يېغىنىڭ قالدۇق قىسمى قازانغا قۇيۇلۇپ، ئۇنىڭغا شاخار يەنى تۇز سۈيى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. (شاخار بىلەن تۇز سۈيىنىڭ ماينى ئېرتىش رولى بار). قازانغا ئوت يېقىلىپ، قازاندىكى ماي ئېرىپ، سۇيۇق ھا-لەتكە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن قازاندىكى سۇيۇق ماي ئې-رىتمىسى كىچىك - كىچىك سوپۇن قېلىپىغا قۇيۇلۇپ، ماي ئېرىتمىسى قاتقانغا قەدەر سوپۇن قېلىپىدا تۇرىدۇ. قۇرۇ-تۇلغان يۇمىلاق ھالەتتىكى سوپۇنلار بازارغا سېلىنىدۇ. نا-ھىيەمىزدە قاسىمكام قاتارلىق نەچچە كىشى سوپۇنچىلىق كەسىپى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەندى. ئەتىر سوپۇن ۋە خالتىلىق سوپۇن پاراشوكلىرىنىڭ كۆپلەپ بازارغا سېلىنىشى نەتىجىسىدە سوپۇنچىلىق كەسىپى ئىشتىن قالدى.

10. تارغاق - سۈزگۈچ ياساش كەسىپى. تارغاق - سۈزگۈچ مەكتىتىكى قىز - چوكانلىرىنىڭ تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان بۇيۇم بولۇپ، تارغاق - سۈزگۈچ ياساش كەسىپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار سەندەل ياغىچى، چىلان ياغىچى، ئۆرۈك ياغىچىنى خام ئەشيا قىلىدۇ. مەشغۇلات تەرتىپى: ئالدى بىلەن سەندەل ياغىچى، چىلان ياغىچى، ئۆرۈك ياغىچى ھەرىدىلىنىپ، پارچە-پارچە تىلىنىپ تەييارلىنىدۇ. تىلىنىپ بولغان پارچە-پارچە شاللار قىرىپ شەكىلگە كەلتۈرۈلىدۇ. ئاخىرىدا تارغاق - سۈزگۈچنىڭ چىشى چقىرىلىدۇ. كېيىن سىلىقلاش ئارقىلىق تەييار ھالەتتىكى تارغاق - سۈزگۈچ پۈتتۈرۈلۈپ سىرلىنىپ بازارغا سېلىنىدۇ. كاۋچۇكتىن ياسالغان تارغاقلارنىڭ با-زارنى كۆپلەپ ئىگىلىشى بىلەن تارغاق - سۈزگۈچ ياساش كەسىپى 80 - يىللارنىڭ ئاخىرى ئىشتىن توختىدى.

ياسىغان، سەندەل - مەس بۇيۇملار قىزىتىلىپ، سەندەل-دە قويۇلۇپ بولغا بىلەن ئۇرۇپ شەكىلگە كەلتۈرۈلىدۇ. سەندەلنىڭ ئۈستى كەك، ئاستى تار بولغان تۆمۈردىن يا-سىلىدۇ. بولغا - مەس بۇيۇملارنى سەندەلدە قويۇپ سو-قىدىغان سايما. ئازادلىقتىن كېيىن ئىچكىرىدىن مەس بۇ-يۇملارنىڭ زامانىۋى ئۇسۇلدا كۆپلەپ ئىشلەپچىقىرىشى ۋە سۈپىتىنىڭ ياخشى، كۆركەم چىرايلىق بولۇشى بىلەن يەرلىك مەسكەرلەر سوققان مەس بۇيۇملارنىڭ بازىرى كا-ساتلىشىپ ئىشتىن توختىدى.

مەشغۇلات قائىدىسى ۋە تەرتىپى: ئالدىن تەييارلانغان مەس ماتېرىيالى (ئاساسەن كۈنرىغان، بۇزۇلغان مەس بۇ-يۇملار) ئوچاقتا ئېرىتىلىپ بولغا بىلەن سوقۇلۇپ ھەرخىل قېلىنلىقتىكى مەس تاختايلاغا ئايلىنىدۇرۇلىدۇ. ئاندىن ئېھتىياجغا ئاساسەن شەكىلگە كەلتۈرۈلۈپ قازان، چۆمۈچ، كاپكىر، چۆگۈن، چەينەك، ئاپنۇۋا، چىلاپچا، لوڭقا قاتار-لىق ئائىلە سايماىلىرى ياسىلىدۇ. بۇ سايماىلارنىڭ جۇغا، تۇتقۇچ، چەپچەك قاتارلىق قىسىملىرى تۇچ بىلەن كەپ-شەرلەش ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلىدۇ.

8. چىنە قاداچ كەسىپى. فارفۇر بۇيۇملار قىسى بولغان مەزگىلدە ئاتا-بوۋىلىرىمىز سۇنۇپ كەتكەن چىنە، تەخسە قاتارلىق ئۆي سايماىلىرىنى چىنە قاداچچىلار-غا قادتىپ تەكرار ئىشلىتەتتى.

چىنە قاداچ كەسىپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى ئالماس، چىنە قاداچچىلىقتا ئىشلىتىدىغان ئالماسنىڭ ئۈچ تەرىپى ئۇچلۇق بولۇپ، ئۇ ئۇزۇنلۇقى ئون سانتىمېتىر ئەتراپىدى-كى ياغاچقا ھىم قىلىپ بېكىتىلىدۇ. ئالماس بېكىتىلگەن يا-غاچقا كامالچىنىڭ يېپى ئوڭ-تەنۇر قىلىپ يۆگىلىدۇ. قا-داچچى ئۇستام سۇنغان چىننىڭ تۆشۈك ئاچىدىغان جايغا ئازراق ياغ سۈركەپ، ئالماس بېكىتىلگەن كامالچىنى ئوڭ-تەنۇر ئايلىنىدۇرۇدۇ. ئايلىنىدۇرۇش تېز بولغانسېرى ئالماس تۆشۈك تېشىلىدىغان ئورۇنغا ئىچكىرىلەپ كىر-دۇ. سۇنغان چىننىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بىر ياكى بىر قانچە ئورۇن تېشىلىدۇ. تېشىلگەن ئورۇنغا دەپتەر تىكىش ماش-نىسىنىڭ مەخفا ئوخشاش مەس مەخ قېقىلىدۇ ۋە يەڭگىل چىڭدىلىدۇ. زامانىۋى ئۇسۇلدا ئىشلەنگەن فارفۇر بۇيۇم-لارنىڭ كۆپلەپ ئىشلەپچىقىرىشى، باھاسىنىڭ ئەرزانلىقى، كىشىلەرنىڭ كىرىمى كۆپىيىپ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ يا-خى-شىلىنىشى بىلەن كىشىلەر چىقىلغان چىنە-قاچىلارنى تاشلە-

M
I
R
A
S

11. قۇلپاسازلىق كەسپى. قۇلپا ئائىلىلەردە كۆپ ئىشلىتىلىدۇ، ناھىيەمزدە ئىلگىرى كىشىلەر كۆپىنچە بەرىيە-لىك قۇلپا ۋە يۇمىلاق قۇلپا ئىشلىتەتتى. قۇلپاسازلىق كەسپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى تۆمۈر بولۇپ، قۇلپاسازلىق مەيلى پەرىيلىك قۇلپا، يۇمىلاق قۇلپا ياسىمۇن ئۇ-نىڭغا بىر تال ئاچقۇچ قوشۇپ ياسايتتى. قۇلۇپنى كۆپ ھاللاردا مەخسۇس قۇلپاسازلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھۈنەرۋەنلەر ياسايتتى، بازاردا تۈرى كۆپ، چىرايلىق قۇلۇپلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن قۇلپاسازلىق كەسپى ئەمەلدىن قالدى.

12. يىپ ئېگىرىش كەسپى. يىپ ئېگىرىش كەسپى خامباپلارنى تەييار يىپ بىلەن تەمىنلەيدىغان كەسپ بولۇپ، خامباپلار كۆپىنچە بازاردىن تەييار يىپ سېتىۋېلىپ چەكمەن، ماتا، خام، ياغلىق توقۇيدۇ. يىپ ئېگىرىش كەسپىنىڭ ئاساسىي خام ئەشياسى پاختا بولۇپ، يىپ ئېگىرىش كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ

كۆپى ئاياللارنى تەشكىل قىلىدۇ. مەشغۇلات تەرتىپى: پاختا ئېتىلىپ يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇچ قىلىپ تەييارلىنىدۇ. ئۇچ قىلىپ تەييارلانغان پاختا چاق ئارقىلىق يېقىملىق ئايلىنىدۇ. لىدۇ. يىپ ئېگىرىدىغان چاقنىڭ قۇرۇلمىسى قۇلاق (چاقنى چۆرىگەندە قولى بىلەن تۇتىدىغان قۇلاق)، ئوق (قۇلاقنى تۇتۇپ چاقنى ئايلىنىدىغاندا ئوقمۇ تەك ئايلىنىدۇ)، چاق قانتى (چاق قانتى نېپىز سالىدىن ياسالغان بولۇپ، ئوق ئايلىنىدىغان چاق قانتىمۇ تەك ئايلىنىدۇ)، تاناپ (ئوق بىلەن يىككە بېكىتىلگەن يىپ).

يىپ ئېگىرىش كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار تەييارلىغان يىپنىڭ سۈپىتىگە قاراپ چەكمەن، ماتا، خام، خۇرچۇن، تاغار قاتارلىقلارنى توقۇلىدۇ. توقۇمىچىلىق كەسپىنىڭ ئىشتىن توختىشى ۋە تەييار يىپلارنىڭ كۆپلەپ بازارغا سېلىنىشى بىلەن يىپ ئېگىرىش كەسپىمۇ ئىشتىن قالدى. (ئاپتور: مەكت ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ پېنسىيۇنېرى)

سۇندۇك نېمە ئۈچۈن پۇتنى ئاسمانغا قىلىپ ئۇخلايدۇ؟

— قېنى سۇندۇك غوجام، ئەنە ئاسمان ئۆرۈلۈۋاتىدۇ. چاپسان يۆلۈۋالسىلا، — دەپتۇ. سۇندۇك ئىككى پۇتنى ئاسمانغا قارىتىپ يېتىپتۇ، قالغان ئۇچار قاناتلار كېتىپ قاپتۇ. ھاۋانىڭ گۈلدۈرلۈشى توختاپ ئەتراپ سۈزۈلگەندىن كېيىن، ئۇچار قاناتلار كېلىپ قارىسا، سۇندۇك ئىككى پۇتنى ئاسمانغا تىكلەپ ياتقىنچە ئۇخلاپ قالغانىكەن. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئۇچار قاناتلار قاتتىق كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. سۇندۇك چۆچۈپ ئويغىنىپ ئەتراپتىكىلەرگە: — ئاسماننى يۆلۈۋالغىنىمغا خۇشال بولۇپ كۈلۈۋا-تامىسىلەر؟ مەن يۆلۈۋالمىغان بولسام ئاسمان ھەممىڭلارنى بېسىپ كۆكۈم-تالغان قىلىۋېتەتتى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قۇشلار تېخىمۇ تېلىقىپ كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئەل ئارىسىدا «ئاسمان ئۆرۈلۈۋاتسا، سۇندۇككە پۇتۇڭنى ئاسمانغا قىلىپ يا-تامىسەن» دېگەن نەھىس ئارقىلىقتۇ. (جۇڭگو چۆچەكلەر توپلىمى شىنجاڭ تومى «مەكت قىسمى» دىن ئېلىندى)

قەدىمكى زاماندا ئۇچار قۇشلار دۇنياسىدا سۇندۇك ئۆزىنى ھەممىدىن كۈچلۈك ۋە چىۋەر ھېسابلايدىكەن. شۇڭا باشقا ئۇچار قاناتلار ئارىسىدا ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمەيدىكەن. ئۇچار قاناتلار سۇندۇكنى بىر سىناپ بېقىش ئۈچۈن ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاققان بىر كۈنى توپلىشىپ سۇندۇكنى ئورنۇپتۇ. — سۇندۇك بېگىم، ھازىر ئاسمان يېرىلىپ كېتىپتۇ، پات يېقىندا ئاسمان ئۆرۈلۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. ئەگەر ئاسمان ئۆرۈلۈپ كەتسە ھەممىمىز تۈگىشىمىز. ئۆز-لىرى كۈچلۈك ۋە چىۋەر بولغاندىكىن، بۇنىڭدىن ساقلى-نىشىڭلار بىرەر ئامالنى قىلىپ بەرسىلەر، — دەپتۇ. سۇندۇك «راست ئاسمان ئۆرۈلۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ قورقۇپتۇ. لېكىن قورققىنىنى قىلچە چاندۇرماي: — گەخمەق ئىكەنسىلەر، غوجا ئاكاڭلار تۇرغان يەردە ئاسمان بىزنى باسمايدۇ. مەن ئاسماننى ئىككى پۇتۇم يۆلۈۋالمەن، — دەپتۇ. شۇ چاغدا ھاۋا ناھايىتى قاتتىق گۈلدۈرلەپ چاقماق چىقىپتۇ. ئۇچار قاناتلار سۇندۇققا:

2017.5

مەكت خەلقنىڭ ئوۋچىلىق ئادىتى

ئېلى ئېقىل

ھەللىرى پەيدا بولغان بولسۇمۇ، لېكىن ئوۋچىلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر پۈتۈن دولان مەدەنىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى يەنىلا تەكلىماكان بويلىرىدىكى قۇم بىلەن بوستانلىق كېسىشكەن خىسلەتلىك زېمىندا روياپقا چىققان.

تەكلىماكان قۇملۇقى دۇنياغا مەشھۇر 2-چوڭ قۇملۇق بولۇپ، ئۇنىڭ گىرۋەكلىرىدىن ئادەم ئولتۇراقلاشقان جايلارغىچە بولغان نەچچە ئون كىلومېتىر ئارىلىقتا، يۇلغۇن، توغراق، سۆكسۆك، قومۇش، قامغاق... قاتارلىق ھەر خىل تۈردىكى ئۆسۈملۈكلەر ئۆسكەن بولغاچقا، ياۋا تۆگە، توڭگۇز، كېيىك، تۈلكە، توشقان، قىرغاۋۇل... قاتارلىق ھايۋانلار بۇ جايلاردا ياشاپ ئاۋۇغان.

مەكت خەلقى دەل-دەرەخ، باغباراڭ ئەھيا قىلىشقا ھېرىسمەن خەلق بولۇپ، قۇم ۋە بوراندىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئېكېن يەرلەرنىڭ ئەتراپىغا توغراق، تېرەك، سۆگەت قاتارلىق ئىھاتە ئورمانلىرىنى سالسا، ئۆي-مەھەل-لە ئەتراپىغا مېۋىلىك دەرەخلەرنى كۆپلەپ سېلىپ، باغ ئەھيا قىلىشقا ئەھمىيەت بەرگەن. بۇنىڭ بىلەن يېشىللىق

ئوۋچىلىق ئىنسانلارنىڭ دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىگىلىكىگە كۆچۈشتىن بۇرۇنقى ئىپتىدائىي تۇرمۇش شەكلى بولۇپ، جۈملىدىن مەكت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قامداپ، مەۋجۇتلۇقنى ساقلاش ئۈچۈن، تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى قۇم بىلەن بوستانلىق كېسىشكەن ئۇزاقتىن-ئۇزاققا سوزۇلغان چۆل-لەردە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن.

مەكت خەلقى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي گىرۋەكلىرىنى چۆرىدەپ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، يەكەن نا-ھىيەسىنىڭ مەكتكە يېقىن يېزا-كەنتلىرىدىن باشلىنىپ، تاكى ئاقسۇنىڭ ئاۋات ناھىيەسىدىكى غورۇچۆلگە تۇتىشىدىغان بۇ كەڭرى زېمىن دولانلارنىڭ پائالىيەت مەيدانى بولۇپ كەلگەن. گەرچە باشقا مىللەت، باشقا قوۋم كىشىلەرگە ئوخشاش، دولانلارمۇ ئىجتىمائىي ھايات دولقۇنلىرىدا باشقا جايلارغا كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان ئەھۋاللار بول-ماچقا، بايىنغولىن، غۇلجا، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بەزى دۆلەتلەردە دولان دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، دولان مە-

ۋە ئۇنىڭدىكى ئوقيا بىلەن بىللە قويۇلغان قۇش تۇمشۇقى ئەينى زاماندا ئوۋچىلىقتا ئوقيا ئىشلەتكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. نەيزە مەكت خەلقنىڭ ياۋا توڭگۇز ئوۋلايدىغان قوراللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئەينى يىللاردا ياۋا توڭگۇزلار كۆپىيىپ زىرائەتلەرگە بۇزغۇنچىلىق قىلغاندا، بىر نەچچە ياكى ئون نەچچە ئوۋچى بىرلىكتە نەيزە كۆتۈرۈپ چىقىپ ئوۋ ئىتلىرىنىڭ ياردىمىدە ياۋا توڭگۇزلارنى ئوۋلايدىغان ئادەتلەر بولغان.

ساچقاق — مەخسۇس بېلىق تۇتىدىغان ئوۋ قورالى بولۇپ، گەرچە ھازىر بۇ خىل قورالنى ئىشلىتىدىغانلار بولمىسىمۇ، لېكىن مەكت ناھىيەسىنىڭ تۈمەنتال يېزىسىدىكى بىر كەنتنىڭ ھازىر «ساچقاق» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقىنىدىن قارىغاندا، بېلىق ۋە باشقا سۇ مەھسۇلاتلىرى مول بولغان ئەينى زاماندا بۇ خىل قورال كەڭ ئىشلىتىلگەن، پىشقەدەملەرنىڭ بەرگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ساچقاق نەيزىگە ئوخشاش ئۇچلۇق، ئەمما ئۇچىنىڭ بىر تەرىپىدە كىچىك ئىلمىكى بار ئۆتكۈر ئوۋ قورالى بولۇپ، ماھىر بېلىق ئوۋلغۇچىلار كىچىك قولۇقلارنى تېز ھەيدەپ يۈرۈپ دەريا-كۆللەردە ساچقاق بىلەن بېلىق تۇتقان. بېلىق ئوۋچىلىقى ئۆزىگە خاس يەنە بىر ئوۋ تۈرى بولۇپ، ساچقاق بىلەن سانجىپ بېلىق ئوۋلاشتىن باشقا يەنە، تور ۋە قارماق تاشلاش، قىشتا كاكچۇلغا چىراغ يېقىش، يازدا ئوتقاش كۆتۈرۈپ بېلىقلارنى ئالداپ تۇتۇش قاتارلىق ئوۋ سۇلالىرىنى قوللانغان. ئوتقاش ياساپ بېلىقلارنى ئالداپ تۇتۇش بىر خىل ئۆزگىچە ئادەت بولۇپ، ياز ئايلىرىدىكى تۈن قاراڭغۇسى بولغان كېچىلەردە بىر ئادەم ئىككى قولدا ئوتقاش كۆتۈرۈپ سۇدا ماڭىدۇ. بىر نەچچە ئادەم ساچقاق ياكى ئوۋچانغان يۇلغۇن ياغاچلىرىنى تەخلەپ، ئوتقاش كۆتۈرگەن ئادەمگە ئەگىشىدۇ، بېلىقلار ئوتقاشقا قىزىقىپ سۇ يۈزىگە چىققان ھامان سانجىپ تۇتۇلىدۇ.

قايقان ۋە تۇزاق — جەرەن قاتارلىق چوڭراق ھايۋانلارنى ئوۋلاش ئۈچۈن ياسالغان ئوۋ قوراللىرى بولۇپ، ئاۋۋال شۇ خىل ھايۋاننىڭ دائىم ماڭىدىغان چىغىر يوللىرى ئېنىقلىنىدۇ. ئاندىن شۇ چىغىر يولىنىڭ ئەپلىك جايىغا قايقان ياكى تۇزاق قۇرۇلۇپ، ئۈستى ئەخلەت-چاۋار بىلەن باي-قالمىغۇدەك يېپىلىپ، قايقان ياكى تۇزاقنىڭ زەنجىرى دە-رەخكە، دەرەخ بولمىسا قوزۇق قېقىلىپ، ئاشۇ قوزۇققا باغلاپ قويۇلىدۇ، بۇ ئارقىلىق قايقانغا چۈشكەن ئوۋنىڭ

دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ كۆپ-يىشى ئۈچۈن پايدىلىق شارائىتلار يارىتىلغان. ئەنە شۇ ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا مەكت خەلقى كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قامداش، ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاش، شۇنداقلا مەنئى تۇرمۇشىنى بېيىتىش ئۈچۈن، ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئىزچىل تۈردە ئوۋچىلىق ئادەتلىرىنى يېتىشتۈرگەن.

ئوۋ ئوۋلاشتا گەرچە ئوۋچى ھەل قىلغۇچ ئورۇندا تۇرمىسۇ، لېكىن ھەرقانچە ماھىر ئوۋچىمۇ قۇرۇق قول ئوۋ ئوۋلىيالمىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئوۋچى ئۈچۈن ئوۋ قوراللىرى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، مەكت خەلقىمۇ ئوۋ مىلتىقى، ئوقيا، نەيزە، ساچقاق، چوماق، قايقان، تۇزاق، قىلتاق، قىسماق، تور، چەتمەك، لەخمە، باسماق قاتارلىق ئوۋ قوراللىرىنى ئىشلەتكەندىن باشقا، بۇرگۈت، قارچىغا، ئوۋ ئىتى قاتارلىقلارنىمۇ كۆندۈرۈپ ئوۋغا سالغان.

مىلتىق بىلەن ئوۋ ئوۋلايدىغانلار مەكت خەلقى ئارىسىدا «پاۋان» دەپ ئاتىلىدۇ. پاۋانلار ئاتلىق ياكى پىيادە ئوۋغا چىقىپ نىشاننى بايقىغاندىن كېيىن، خۇددى شىر-يولۋاسلارغا ئوخشاش چاتقاللار ئارىسىدا يوشۇرۇن ئۆم-لەپ مېڭىپ، نىشانغا تۇيدۇرماي يېقىنلىشىدۇ. ئاندىن مىلتىقنىڭ ياغاچ پۇتىنى يەرگە دەسىستىپ مۇقىملاشتۇرغاندىن كېيىن، كۆڭۈل قويۇپ قارىغا ئالىدۇ. ناۋادا بىر پاي ئوق بىلەن نىشاننى يىقتالمىسا، ئۆرگۈپ كەتكەن ھايۋانلارنى بىر نەچچە كۈن ئىچىدە ئىزدەپ تېپىش مۇمكىن بولمى-غاچقا، ئوۋچىلىق پاۋانلاردىن يۇقىرى ماھارەتلىك مەرگەند-لەردىن بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. گەرچە دۇنيا 21-ئەسىر-گە قەدەم قويغان بۇگۈنكى كۈندە، كۈندىن-كۈنگە ئاز-يىپ كېتىۋاتقان ياۋايى ھايۋانلارنىڭ نەسلىنى قوغداش بىلەن مىلتىق كۆتۈرۈپ ئوۋچىلىق قىلىدىغانلار قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىنىڭ ئالدى-كەينىدە، ئاۋۋوت پاۋان قاتارلىق ئوۋغا يېقىن داڭلىق پاۋان بولغان ۋە ئۇلار ئوۋكا، ئىسلىق، خېنىيا، قازان چۆل، قاراڭغۇ توغراق قاتارلىق تەكلىماكان گىرۋەكلىرى-دىكى يۇرت ۋە جاڭگاللاردا ئوۋچىلىق قىلغان.

ئوقيا ۋە نەيزە گەرچە دولانلارغا خاس ئوۋ قوراللىرى بولمىسىمۇ، 1980-يىللاردا مەكت ناھىيەسىنىڭ غازكۆل يېزا نەۋەسىدىكى جاڭگاللىقتىن تېپىلغان ئوقدان

20175

ئالەم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

قايقاننى سۆرەپ قېچىپ كېتىشىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ.

چوماق — يىلتىزى بار يۇلغۇن ياغىچىدىن ياسىلىدۇ. غان بېشى چوڭ، دەستىسى ئەپلىك ئاددىي ئوۋ قورالى بولۇپ، ئاساسەن توشقان ئوۋلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. قىش كۈنلىرىدىكى ئارىسالدى ۋاقتلاردا كۆللىكتىپ ئوۋغا چىقىپ قاندا، ئوۋچىلار مۇۋاپىق ئارىلىق تاشلاپ، سۈر-ھەيۋە بىلەن ئوۋنى ئۇۋىسىدىن چىقىپ قېچىشقا مەجبۇرلايدۇ ۋە قورشىدۇ. بۇ چاغدا ئۇۋىسىدىن چىقىپ قاچقان توشقانلار چوماق بىلەن سوقۇپ ئوۋلانسا، تۈلكىلەر قۇش ئارقىلىق، قىرغاۋۇللار قارچىغا ئارقىلىق ئوۋلىنىدۇ.

قىلتاق، قىسماق، تور، چەتمەك، باسماق، لەخمەقا-تارلىقلار ئاساسەن قارچىغا، قىرغاۋۇل، كەپتەر، قۇشقاچ قاتارلىقلارنى تۇتۇشقا ئىشلىتىدىغان ئوۋ قوراللىرى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىن قىلتاق بىلەن قىسماق مەخسۇس كەپتەر تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلسە، تور قارچىغا، توشقان ۋە جەرەن بالىلىرىنى تۇتۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. تور بىلەن قارچىغا تۇتۇشقا، قارچىغا كۆرگەندەك بىر جايغا تور قۇرۇلۇپ، ئىچىگە تىرىك كەپتەر باغلاپ قويۇلىدۇ. قارچىغا كەپتەرنى كۆرگەندىن كېيىن، شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كەپتەرگە ئۆزىنى ئۇرىدۇ. دە، تورغا ئىلىنىشىپ قالىدۇ. بۇ چاغدا تور ئىگىسى ئاسانلا قارچىغىنى تۇتۇۋالىدۇ. تور بىلەن توشقان ياكى جەرەن بالىلىرىنى تۇتۇش، قۇش، قارچىغا بىلەن ئوۋچىلىق قىلىش بارا-بارا ئازىيىپ كەتكەندىن كېيىن بارلىققا كەلگەن يېڭى ئۇسۇل بولۇپ، بۇ ئوۋ سۇلنى قوللىنىشتا ئوۋچىلار ئاۋۋال توشقان ياكى جەرەن بالىلىرىنىڭ ئۇۋىسى، دائىم ماڭىدىغان چىغىر يولىنى پىششىق بىلىۋالغاندىن كېيىن، مۇۋاپىق بىر يەرنى تاللاپ تورنى قۇرىدۇ. ئاندىن بىر نەچچە ياكى ئون نەچچە ئادەم ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلىپ، ئوۋنى ئۇر كۈتۈپ تور تەرەپكە ھەيدەيدۇ، ئۇر كۈپ كەتكەن ئوۋلار ئۆزلىرىگە تونۇش بولغان چىغىر يول ئارقىلىق قېچىپ ماڭغاندا تورغا ئىلىنىپ يىقىلىدۇ. دە، ئوۋچىلار كېلىپ تۇتۇۋالىدۇ. چەتمەك، باسماق، لەخمە قاتارلىق ئوۋ قوراللىرىمۇ جىڭدىچۈك، كەپتەر، قىرغاۋۇل قاتارلىقلارنى تۇتۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. قوشۇپ قويۇشقا تېڭىشلىكى شۇكى، لەخمە ئارقىلىق كەپتەر تۇتۇشتىن باشقا، ياۋا توڭگۇز لارنىمۇ تۇتۇشقا بولىدۇ. بۇ يەردىكى پەرق لەخمىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىدە بولۇپ، كەپتەرگە كۆلانغان لەخمە نىسبەتەن كىچىكرەك، ياۋا توڭگۇزغا كۆلانغان لەخمە توڭگۇز پانتۇ.

دەك ھەمدە چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن چىقالمىغۇدەك قىلىپ چوڭ ۋە چوڭقۇر كولىنىدۇ.

ئالەمدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغان بىر نۇقتا شۇكى، قۇش ۋە قارچىغا كۆندۈرۈش قىيىنچىلىق دەرىجىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان مۇشكۈل ئىش بولۇپ، ئاساسەن ماندا ئەركىن پەرۋاز قىلىپ يۈرىدىغان گۆشخور قۇشنى ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىنى چۈشىنىدىغان ۋە ئۆزىگە ئىتائەت قىلىدىغان ھالغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، يەتتە-لىك ئەقىل-پاراسەت ۋە سەۋر-تاقەت كېرەك بولىدۇ. گەرچە زامانىۋىلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ، قارچىغا باقىدىغان شارائىت يوقىلىۋاتقان بۇگۈنكى جەمئىيەتتە، قۇش-قارچىغا باقىدىغانلارنىڭ سانى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ بېرىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئالدىنقى ئەۋلاد قۇشچىلاردىن ئايدۇرپەم بەختى، قايىم پازىل، ئۆمەر دال، ئوبۇل نۇرەك، تۈرەك قادىر، ئابدۇجېلىل ئەلەك، ئابدۇراخمان ئەيسا، تۇرسۇن خەلىپە قاتارلىقلار قۇش بېقىپ كۆندۈرۈپ، ئوۋچىلىق قىلىش بىلەن بىللە، قۇشنى ھاياتىدىكى مۇھىم ھەمراھ سۈپىتىدە ئەتىۋارلاپ، ئۆمۈر بويى قۇشتىن ئايرىلمىغان. قارچىغا بېقىپ ئوۋچىلىق قىلىش ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد داۋاملىشىپ، ئوۋچىلىق مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكتىن قارچىغا كۆندۈرۈشنىڭ بىر يۈرۈش ئۇسۇللىرى مەيدانغا كەلگەن، ھەتتا ئاتقا تو-قۇلىدىغان ئېگەرلەرگىمۇ مەخسۇس قۇش قوندۇرىدىغان ئورۇنلار لايىھەلىنىپ، «قۇشېشى» دەپ ئاتالغان. ئائىلەلەردە بولسا، قۇشنى تۆلەككە سالىدىغان مەخسۇس قاراڭغۇ ئۆيلەر، قۇش قوندۇرىدىغان مەخسۇس قونداقلار بولغان ۋە قۇشنىڭ مايىقىغا قاراپ شۇ قۇشنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا ھۆكۈم قىلالايدىغان، قۇش كۆندۈرۈش تەجرىبىسى مول بولغان قۇشچىلار «باخشى» دەپ ئاتالغان.

ئوۋچىلىق گەرچە بۇگۈنكى زاماندا ئىنسانپەرۋەرلىككە مۇخالىپ بولغان بىر خىل شەپقەتسىز ھەرىكەت بولسىمۇ، لېكىن ئوۋچىلىقنى ياۋايى ھايۋانلارنىڭ نەسلىنى قۇرۇتىدىغان نەپسانىيەتچىلىك ھەرىكىتى قىلىۋېلىشتىن ساقلىنىپ، تەبىئىي تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايدىغان ئىلمىي ھەرىكەت سۈپىتىدە ئېلىپ بېرىشقا ئەھمىيەت بەرگەن. شۇڭا ياۋايى ھايۋانلار ئەۋلاد قالدۇرۇپ كۆپىيىدىغان ئەتىياز كۈنىدە، شۇنداقلا بۇغا-ماراللارنىڭ بوغاز بولغانلىقى بىلىنىشى سە ئوۋ قىلىشنى توختاتقان.

(ئاپتور: مەكت ناهىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنىدا)

M
I
R
A
S

مەكت شېۋە سۆزلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىستېمال مەنىسى

ئابلاجان مۇھەممەد

ئاق ياغاچنى بىرسى ئېلىپ قاچىدۇ. كىم شۇ ياغاچنى پەل-
لىگە تېپىپ ئەكەلسە شۇ ئۇتقان بولىدۇ.
ئاغراق — پۇتى ئاق، كۆز چۆرىسى، تۇمشۇقى
ئاقۇچ ئات
ئاغداما — توپا ئاغدۇرىدىغان ھارۋا.
ئاق ئاش — لەغمەن چۆپى
ئاشلىما — ئەستەرسىز تېرە جۇۋا
ئالاڭلىق — بوشلۇق، پاراكەندىچىلىك، قالايمىقانچى-

تۆۋەندە مەن بىر قىسىم ماتېرىياللاردا مەكت شېۋە-
سى دەپ تىلغا ئېلىنغان سۆزلەرنى ۋە ماتېرىياللاردا
تىلغا ئېلىنمىغان مەكت رايوندىكى كىشىلەرنىڭ ئىجتىما-
ئى تۇرمۇش جەريانىدا ھازىرغىچە قوللىنىپ كېلىۋاتقان،
خاراكتېر جەھەتتىن ئەدەبىي تىلدىكى سۆزلەردىن پەرقلىنى-
دىغان، ئۆز ئالدىغا دىيالېكت ۋە شېۋە سۆزلىرىدە بولۇش-
قا تېگىشلىك خۇسۇسىيەتلەرنى ھازىرلىغان سۆز ۋە سۆز-
لەملەرنى تەييارلىدىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قىسىملىرى
ھازىر مەركىزىي دىيالېكت ياكى قەشقەر، خوتەن، كېرىيە،
ئاقسۇ ئاۋات شېۋىلىرىدىكى سۆزلەر بىلەن ئوخشاش ياكى
قىسمەن پەرقلىق ھالدا قوللىنىلماقتا.

لىق

ئات پەرقى — ئىنتايىن زور پەرق
ئاپتاپخانا — كۈنگەيلىك
ئاق ئانا — ھامما
ئالا بويناق // ئالاۋويۇن — ئالا بوينۇن
ئەن بولماڭ — ئەنسىرىمەك، غەم قىلماڭ
ئەتتىۋىلەندە — سەھەردە، ئەتىگەندە
ئەشمە — بۇلاق، چەشمە
ئەن يەر — سۇ چىقىرىشقا ئاسان يەر
ئەدرەمكەش — بىگىزنىڭ چوڭى، دەرەش
ئەللەزى — لامزەللە
بۆكەل — توي-تۆكۈندە مەخسۇس گۆش پارچىلايدىغان ئادەم.

تۆۋەندە بۇ سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرى ھەم ئۇلارنىڭ
لۇغەت مەنىسى (ئىستېمال مەنىسى) نى ئايرىم-ئايرىم ئ-
زاھلاپ كۆرسىتىمەن:

(ئەسلىتە: بۇ سۆزلەر تەرتىپ جەھەتتىن ئالدىدىكى-
سى مەكت شېۋىسىگە خاس سۆزنى، كەينىدىكىسى ئۇنىڭ
ئەدەبىي تىلدىكى تەڭدىشىنى كۆرسىتىدۇ. بىر نەچچە خىل
مەنىسى بار سۆزلەرنىڭ مەنىسى تەرتىپ بويىچە كۆرسىتىل-
دى. شېۋە سۆزى بىلەن مەنىسى «-» بەلگىسى بىلەن
ئايرىلدى. تەلەپپۇزدا قىسمەن تاۋۇش پەرقى بولغان شېۋە
سۆزلىرىنىڭ ئارىسىغا «//» بەلگىسى قويۇلدى.)

ئاران كۆز — سارغۇچقا مايىل كۆك كۆز (قىسىلىپ
كەتكەن ئاران كۆزى كۈلكىلىك كۆرۈنىدى)
ئازگالچى — بۇزۇق، يولدىن چىققان
ئاتىشى — يىغناغۇچ
ئاق ياغاچ — بالىلار ئويۇنى. ئايدىڭدا ئويىلىدۇ.

بۇجۇق (توپا) — شور ئارىلاش يۇمشاق (توپا)
باسقا — شوتا
بوختان — يۇمشاق (بۇ گۆش بۇختان تازا تاتلىق پە-
شپىتۇ)
بۇخۇناق — توپا-چاڭ

بەررە — ئوغلاق
 بەگچەك — بەگى بالسى
 بۇل — ھارۋىنىڭ گۇگۇسۇنلىرى ئورنىتىلغان جايى
 بۆكتەل — غانجۇغا
 بەرە — بىر خىل قۇش
 بارنا — تىرنا
 بۇغداي پوقاق بولماق — بۇغداي باش تۇتماق، ئى-
 سىلمەك
 بۆسەك // بۆسكەك — ئىككى چىشلىق تىرنا
 باسقان ئاش — كەسكەن ئاش
 بوجاڭچى جۇۋا — قايرىلما ياقلىق جۇۋا
 بەلدەك — ئەپكەش
 بوغقۇش — ھورۇن، گالۋاك، گومۇش
 بۇدۇك — ئۇسسۇل
 بۇكۇكچى — ئۇسسۇلچى
 بېلىق سىرتى قۇم — يەلپۈندى قۇم، قۇم بارخىنى
 باسقاق — تاختىمۇشۇك
 بوغۇنۇپ — سىقىلىپ كەتمەك (تولا غەم يەپ بوغۇ-
 نۇپ كەتمە)
 بوۋان // پاۋان — ئوۋچى
 پىلاڭ — تەتۈر، تەتۈرگە يېنىپ
 پۇشۇقۇنۇش — غەم قىلىش، ھەسرەت چېكىش
 پىشكى — ئازراق
 پوندەك — ئەركلەش — ئەركىلىتىش مەنىسىدىكى
 سۆز (ۋاي پوندەك ئانا، پوندەك جۇۋان)
 پۇشۇقناماق — پۇشايىمان قىلماق، ئىچى ئاچچىق
 بولماق
 پايتىمىسارىغۇچ — ئورۇق، ۋىجىك
 پايناپلىق // پاينالىق — ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان،
 تەلىپى تەتۈر كىشى.
 پاۋانچىلاپ ئاتماق — غۇلاچلاپ ئاتماق
 پەتتە — توي خېتى
 پوختان — يوتا
 پاتاش // پاتاق پاخال-قوناق مەدىكىنىڭ سىرتىدىكى
 غازىڭى
 پوستۇما كاۋاپ — قوي ساغرىسىنىڭ تۈك چىقىمىدا
 خان يېرىدىن تىلىپ ئېلىنغان كاۋاپ

پايقاپ — پايپاق
 پەجەمچە — ئايالچە ئىشتان
 پەشمەك — ئايالچە كالتە چاپان
 پەمچۈك — پەمى بار ئادەم
 تۇغۇر — قۇيرۇق (ھايۋانلارنىڭ قۇيرۇقى)
 توشقىنى تەتۈر قاچماق (ئىدىيوم) — ئىشى تەتۈرگە
 ماغماق
 توغىكرەك — تۈگۈن، تۈگۈچ (ئارغامچا، نۇقتا، سى-
 رىتھاق چىكىلگەن تۈگۈن)
 تۇتال — تۆرەلمە (تۇتال بولماق — بوغاز بولماق)
 تەرەلگە ئېشى — ئۆلۈم بولغان ئۆيگە قوشنىلار ئا-
 پارغان ئاش
 تالجۇقتۇرماي — ھارغۇزماي (بولە، ئادەمنى تالجۇق-
 تۇرماي)
 توسانجا — ئىشىك پەردىسى (مىلەڭزە)
 تابۇغا — پادىشاھ، بەگ، ھۆكۈمران (ھەي نېمە
 دەيتتۇق، كۆڭۈل تابۇغا)
 تامغاق — تاماق، تاغلاي
 تومۇ — سۇ توشۇش توسمىسى
 تۇرلۇق — ئومۇرتقىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇچى
 تۆيۈز تام — بادىرا ۋە لايدىن قىلىنغان تام
 تۈتمەك — ئىسلىنىپ كۆيمەك، ئاستا كۆيمەك
 تېۋەك — تونۇرنىڭ ئاغزىنى ياپىدىغان تالدىن توقۇل-
 غان سېۋەت
 تىرجان // تىينا // تىرنە — بىلىجان
 تۈكۈچ ئانام — بەدەنگە چىقىدىغان ئۇششاق يارا
 تىبو — دەسلەپتە، قاق سەھەردە، دەسلەپ، بالدۇر
 تونچە چاپان — ئۇزۇن چاپان
 تالقاندان — خۇرجۇن
 تېپىن ۋاقتى — خامان تېپىش ۋاقتى
 تىپماقچا — سامان تېگىدە قالغان سامانلىق بۇغداي
 تاز پولۇ — كۆشسىز پولۇ
 تەللە — بوخچا، بوپا
 تۇرۇمچا — قول ھەرىسى
 تېگەچى — ئەرگە تېگىدىغان قىز، ئايال
 تاقتاق — بىر خىل چوڭ چېكەتكە
 جەن — بۆلۈمچىلەرگە ئايرىلغان ئاشلىق قاچىلىنىدىغان

M
I
R
A
S

ساندۇق

جۇپا- جۇپياڭ — چېپ- چېپ (تەرلىمەك)
 جو — ئېتىزلىقنىڭ دەرەخ بار تەرىپىگە چوڭقۇر
 كولانغان چۆنەك
 جوجەي — ئېغىز ئەتراپىغا چىقىدىغان چاقا، گەز، يارا
 جوغا — شۈمەك
 جۇۋا ئېغىز — ئاغزى بېزەپ، تولا گەپ قىلىدىغان
 جەگە // جەگسى بار — غەيرەت- شىجائەت، ئۆزىنى
 چوڭ تۇتىدىغان، ھاكاۋۇر، مەنەنچى
 جاڭداپ قېلىش — زۇكامداپ قېلىش، سوغۇق
 ئۆتۈپ قېلىش
 جۇمباق- جۇمباق — غۇچچىدە، غۇژمەك- غۇژمەك
 (يېمىش جىگدىلەر جۇمباق- جۇمباق ساڭگىلاپ تۇراتتى)
 چاتراقلاش — ئوغلاق تارتقاندا ئوغلاقنى تېقىمىغا با-
 سۇرۇش

چۈتىغا ئالماسلىق — پىسەنتىگە ئالماسلىق
 چەمەك — مايماق، ئىنچىكە، ئورۇق (قانداقمۇ كەل-
 گەنسىن چەمەكتەك پۇتلىرىڭدا)
 چاسا بەلباغ — ياغلىق بەلباغ
 چاقچاق — دەررە (دولان مەشرىپىدە ئىشلىتىدىغان،
 ياغاچتىن تىلىنغان ياغاچ، ئۇرغاندا ئاۋاز چىقىرىدۇ).
 چايلماق — كۆپەيمەك، باراقسان بولماق، غولدىماق
 چەپچار — سولخەي
 چەپەر — تېز، چېۋەر، چاققان
 چەمگەر // چىرىمگەر — كۆن ياسغۇچى
 چۇراپ كەتمەك — ئاجىزلاپ كەتمەك
 چىش چىقىنى — چىش مىلىكى ياللۇغى
 چىغان — جىغان
 چىغلىماق — چىغ بىلەن چىغدىماق (كىگىز ئەتتىم
 چىغلىدىم، يەرنى قىغدا قىغلىدىم، يارىم سېنى سېغىنىپ،
 قارا بوراندىك يىغلىدىم)
 چارداپ كەتمەك — يېرىلىپ كەتمەك (تېرە يېرىلىش-
 نى كۆرسىتىدۇ)
 چىشلىق — ئېغىز دۇرۇق، يۈگەن
 چۆچەكلىك — گىردە نان
 چوڭقۇر چاق // چوڭقۇرچەك — قوناق ئۇنىدا قىلىنىد-
 دىغان بىر خىل تاماق

چىلتەك — ئاياللارنىڭ جىلتىكىسى
 چۆڭمەك — جىلتىكە
 چىرىمگەر — كۆنچى، كۆن ياسغۇچى
 چۈشەكمەك — ئېھتىلام بولماق
 خېنىم سوك- سوك — ھەرىكىتى چاققان (ئاياللارغا
 ئىشلىتىدۇ)
 خولەك — سېمىز، يوغان (ئادەم)
 خەندەك — چۆنەك قېشى
 خەۋەندە خالىق — خەير خاھلىق
 خۇدۇنماق — ئۇيالماق
 خېمىر يۇغۇرغۇچ — ياچۋەك
 خەرەكلىشىپ قالماق // خەرەكلەشمەك — ئازارل-
 شىپ قالماق، جىدەللىشىپ قالماق
 خونچا — ئۆرۈك ياغىچىدىن ياسالغان ياغاچ قاچا
 خىرنەك — كېكىردەك
 دۆڭ — راسا، تازا، بەك، بولۇشقا (ناخشىنى دۆڭ
 ئېيتىپ) (خورەكنى دۆڭ تارتىپ)
 دۇرۇشلۇك — ئازار، خاپچىلىق
 دەپسە — پىيما
 داغۋاز — مەنەنچى، پوچى، ھاكاۋۇر، ھەشەمەتخور،
 ئابىرۇيىرەس
 دۇرۇن — كالۋا، دۆت، ئىشنىڭ ئالدى- كەينىنى ئويد-
 لىمايدىغان
 دەگالىق — چاغ، پەيت، ۋاقت
 دۆيلىپ — تەستە، ئىنجىقلاپ (توپلىق يولدا دۆيە-
 لىپ كېتىۋاتقان ئات)
 دۆلىنىپ — سىلكنىپ
 دەگالىقتا — دۇنيالىقتا (بۇ دەگالىقتا يەنە نېمەم بار
 مېنىڭ)
 داقى — ئورۇق، ئەتسىز
 دان سۈيى — بۇغداي باش ئالدىدىن ۋاقتتا قۇيىد-
 ىغان سۇ
 دەررە — پوتا
 دوقال — دوقمۇش
 دومبىلەك — دومبايغان، دۇمباق، تومبايغان (نەرسە)
 دۆرە كەلمەك — قىماردا ئامىتى ئارقا- ئارقىدىن
 كەلمەك

2017

دۆلەت قوڭغۇزى — ماي قوڭغۇز
 دۆللەپ قالماق — تۇتقالقى تۇتۇپ قالماق، تېلپ
 قالماق
 دۆڭچەك — تۆپە، تۆپىلىك يەر
 دۈڭجىمەك — سەنتۇرۇلمەك، ئالدىغا مۇدۇرۇپ
 كەتمەك
 داڭ — چېلىشتا ئۇتقان ئادەم
 دۇغ دېمەك — قورقماق
 دولەن — تايچاق
 داڭچى // داڭچى — دوقمۇشخان، سۇخەنچى
 دۆرە — قېتىم، داڭخور، نۆۋەت
 داۋزا قۇلاق — يوغان قۇلاق، سالپاڭ قۇلاق
 رۇمچە — كۆن كېسىدىغان يانتۇ تىغ
 راسكالماق — راسلىماق، تەييارلىماق، جايلاشتۇرماق
 رىل ئالماق — ئېلىك ئالماق (سىلىنىڭ لەۋزىلىرىنى
 رىل ئېلىپ)
 رىجى // غىجى — ئىككى چىشى بار، ئۇرۇق سېلىش-
 تا چۆنەك ئاچىدىغان دېھقانچىلىق سايىمىنى
 زاپە بولماق — سېزىلمەك، بىلىنمەك، ھېس قىلىنماق
 زەنمىنى قايناتماي — ئاچچىقىمىنى كەلتۈرمەي، ئوغام-
 نى قايناتماي
 زەنم — زېھنىم، ئەقىلم (بۇ ئىشقا زەنم يەتمەپتۇ)
 زەيلاڭ — زەيكەش
 زو ئانا — موما
 زا — ئىزا تارتقۇزۇش، ئىزاغا قويۇش (ياخشىلىقنى
 سىلى ماڭا قىلىۋاتسىلا، مەن نېمە دەپ سىلنى زاغا تۇت-
 دىكەنمەن؟)
 زىغرىق — كۆرپە، تۇماق، ئۆتۈكلەرنىڭ چۆرىسىگە
 چىقىرىلىدىغان نەقىش
 زۇل — بۇلاق
 ژىكچە — تاياق
 سەڭگىرەپ — دىققەت بىلەن قارىماق، ھېس قىلماق،
 سەزمەك
 سەڭگىرىگەن — غۇۋا كۆرۈش
 سەندەل — كۆندە تىكىلگەن ساپما كەش
 سوپىاق — قوۋزاق
 سۇيۇق — شالاڭ (سۇيۇق ۋاسا ۋە يىكەندە يىپىلغان
 ئۆگزە)

سوك — يېتىم
 ستەل — قاچا (بىر ستەل ئاش)
 سان — پاچاق، پاقالچاق
 ساڭقالماق — ئاڭقىرالماسلىق، چۈشەنەلمەسلىك،
 ئەستە تۇتالماسلىق
 سىرت — قوي- كالا قاتارلىقلارنىڭ ئومۇرتقىسى
 سۇڭارى — تەلتۆكۈس
 سۇقۇما — تۈۋرۈك
 سىياچۆك — ئۆكۈزنىڭ بوينىغا سالىدىغان بۇغا
 (جۇمبۇ)
 ساڭسالاڭ — گالۋاڭ، ھۇرۇن
 ساسالاڭ — ساراڭ، كاللىسى جايىدا ئەمەس
 ساڭقالماق — ئەستە تۇتالماسلىق
 سۇمبەتچى — ماختانچاق، پوچى
 سىڭىلخانا — ھاجەتخانا
 سېرىق قۇيرۇق — كۈسۈتكە (تۈكى سېرىق رەڭدە
 بولىدۇ)
 شۇپۇرچى — شىرىق چاپان
 شاقىدىماق — بەدەننىڭ سىرتىغا تۇخۇم چاپماق
 شەننى تاپاندىدى — شەننى بۇلغىدى
 غاچچا // غاچچاي — سۈتلۈككۈت
 غىرلاڭ — تۈز يەر
 غىلتاڭ — تېيىلماق، سىيلىق
 غىل — ھېچ نەرسە يوق، پەقەت، ساپ
 غۇلۇ — تۈگمەننىڭ كويلىسى
 قۇر — قولدا توقۇلغان ئىككى ئۇچى پۈپۈكلۈك ئىش-
 تانباغ
 قىلاندىن — قىل بىلەن توقۇلغان ھەميان
 قويماق — جىلتىكە
 قارا چىلان — تۇمشۇقى، پۇتى ئۇزۇن، بېلىق يەيدى-
 ھان بىر خىل قۇش
 قارا شامال كېسىلى — تېرە يېرىلىش ئالامىتى كۆرۈ-
 لىدىغان كېسەل
 قارا غاز — رەڭگى قارا، پارقراق كېلىدىغان، تۈم-
 شۇقى يايپلاق بېلىق تۇتۇشقا ماھىر بىر قۇشنىڭ نامى
 قارا كۆز بېدىيان — قارا ئارپىبەدىيان
 قاغا قامغىقى — پالەككە ئوخشايدىغان، كۆك چېچەك-
 لەيدىغان بىر خىل ئوت

M
I
R
A
S

قاتراڭ — قېقىر، ھېچنېمە ئۈنمىگەن (يەر)
قەندىلەك — قەندەك، شېرىن، تاتلىق
قەۋزە (قىلماق) — ئۆلگۈچى قانچە ياش بولسا،
شۇنچە كىشىگە نەزىرگە ئاتالغان پۇلنى «ئالدىم- بەردىم»
دېيىشىپ تەڭلەش

قۇرما // قورما — قونداق، كاتەك
قوغان — گۈرۈچ، ماش قاتارلىقلارنىڭ پوستى
قەي — قەيلەك دەريا ئوتتۇرىسىدىكى قۇم يىغىلىپ
قالغان، ئوت ئۆسكەن يەر، ئېگىز بەللەر
قاغىلەك جىگدە — مېۋىسى ئۇششاق بىر خىل جىگدە
قارا توغراق ئادەم — قارا تۈرك ئادەم (ساۋاتسىز
مەنىسىدە)

قۇشقاچ تىلى ئاش — خېمىر نېپىز يېيىلىپ، ئۈچ
بۇرچەك شەكلىدە كېسىپ ئېتىلگەن ئاش.

كاسكىرماي — كاپشماي
كەمدە — كېرەندە — ئاز، كەم- كوتا
كۆدەل — يانتاققا ئوخشايدىغان بىر خىل چۆل ئوتى
كور تىماق — تىرناق چۈشۈپ كېتىپ ئىككىنچى
قېتىم چىققان ئەگرى- بۇگرى تىرناق

كاساڭ — ياغاچ ئاياغ
كات — ياغاچ كارىۋات
كانتىلىماق — سوزماق، تارتماق، چۈجمەك (قۇلاقنى)
كەمىزىر چاپان — ئۆتۈشمە تۈگمىلىك ئۇزۇن چاپان
كۆرگە — چۆلدە ئۆسدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك
كۆزنىڭ ئوينىغۇچى — كۆز قارىچۇقى
كۇپ — قېتىقتىن سېرىق ماي ئايرىشتا ئىشلىتىدىغان
ياغاچ قاچا

كۆكرەك پۈرمە — ئاياللارنىڭ يەرلىك نۇسخىدىكى
تۈز كۆڭلىكى
كۆك شۇلتا — بادىردىن كىچىك، چىۋىقتىن چوڭ
كۆچەت

كۆۋەرەك — يۇلغۇننىڭ ئاق رەڭلىك تۈرى
كۈنەز — كۈنگەي
كورەك — قېتىپ، بۇزۇلۇپ كەتكەن (كونا كورەك
جۇۋا)

كوغىتەي — توغراقنىڭ ئىچىنى ئويۇپ ياسىغان ئوقۇر

كۆكتۈش — نامرات، كەمبەغەل
كېيىنلىك — ئىستىقبال
كۈيلىمەك — بۇقىغا چۈشمەك
كۆز — قوڭى يوغان، چىقان
كوپۇش — شالدام، شالى ئاقىدىغان ئادەم
گۈشتاپ — قالۇننىڭ ئاۋاز چىقىرىدىغان ئەسۋابى
گۈجەك — كىچىك قوتان
گەشمۈگەش — ئېگىز- پەس، دۆڭمۇدۆڭ
گۈدۈك- گۈدۈك — كولدۇرما
گىدىك — ماڭغۇدەك بولغان كۈچۈك
گۈيۈشۈپ — سىلكىنىپ، چاپچىپ (ئېشەك بىر گۈيۈ-
شۇپلا مېڭىپ كەتتى)

لەيلاڭ — سۇنىڭ كۆپىگەندەك لەيلەپ يۈرىدىغان،
جايدا مۇقىم تۇرمايدىغان (جاھانكەزدى، جايدا تۇرماي-
دىغان ئادەملەرگە ئىشلىتىدۇ)

لەت- تىل- ئاھانەت (ھىلى بىكار لەت ئاڭلايسەن)
لو — تاج، قىز- ئاياللار ئۇسسۇل ئوينىغاندا بېشىغا
تاقايدىغان تاج
لوخشۇق — شىرىق
لوپلا // لوۋى — ماش
لولى — مەككەر، ھىيلە- مەككەرچى
لوخشۇق ئەتمەك — يىڭنە بىلەن رەختىنى پۇرۇپ

تىكەك
مۈك — چامغۇر

ماندار — بىر خىل يۆگمەچ ئوت
مەلغۇن — نېرۋىسى ئاجىز
مونەك — قوناق ئۇنىدا ئېتىلگەن تۈگرە
مۇغەمبەر — ھىيلىگەر، قوۋ
مۇغەمبەر تۇماق — ئاق تۇماق، تېرە يۈزى ئاشلاز-

غان يۇڭ تۇماق
مۈنگەش — قاتلاق، ئىرماش- چىرماش
مىجىق — ئېزىلەڭگۈ، مىس- مىس
مىسكە — سۇخەنچى، ئوتقۇيرۇقلۇق قىلماق، قۇترات-

قۇچى
مۆل — توقۇم (ئېشەكنىڭ توقۇمى)
مۆڭگىلەش — تۇرتۇش، ئىتتىرىش
مۆڭگەشلەپ — تۈگۈلۈپ (كىرىدەك مۆڭگەشلەپ)

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

ئوتكۆچ قىلماق — ئاشلىماق
ئوڭقاي — ئوڭ تەرەپ، ئوڭچە ئىش قىلىدىغان

ئادەم

ئوڭ جۇۋا — بوياقسىز تېرىدە تىكىلگەن جۇۋا
ئۇچا — پۈتۈن پىشۇرۇلغان قوي گۆشى
ئۈلۈم — بۇردا (نان)

ئۇختا — ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت (بىر ئۇختاسنى
كەلتۈرۈپ ئەدەپنى بەرمىسەم)

ئوڭ جۇۋا — تېشى يوق، ئاشلانغان، ئەيلەنگەن تېپ-
رىدىنلا تىكىلگەن جۇۋا.

ئۆرلەت مانتا — بولاق مانتا

ئۆمۈرۈن — پاراكەندە، چىرايى تاتارغان ھالەت
ئۈلگۈچەك — قەدىمىي ياغاچ ئىشىكلەرنىڭ ئىلغۇچى
(قەدىمىي ئۈلگۈچەكلىك ئىشىك)

ۋەلەكۈلەك // ۋىتەك — دانە (ئوتتۇز-قىرىق ۋە-
لەكۈلەك مېكىيان، ئالتە ۋىتەك ئادەم قاراپ تۇرسا)

ۋىتەل — تال، دانە، نەپەر

ۋالا-ۋويلا — ئاقۋەت، نەتجە، خاپىچىلىق (ئۇ مانا
مۇشۇ ۋالا-ۋويلىغا قالدى)

ۋالۋاش — كاللىسى جايدا ئەمەس، ئارامى يوق

ۋېرىغدىماق — ئورۇندىماق

ۋېڭىز قۇشقىچى — ئېتىزلىقتىكى چوڭ چېكەتكە

ۋېچەك — خەرەك (دۇتتار، تەمبۇرنىڭ خەرىكى)

ۋىچى قاراڭغۇلاشماق — قەۋزىيەت بولماق

ۋىشتەلگە — لاچىندىن چوڭراق قۇش

ۋىنجا — خەۋەر، ماغدۇر، سادا

ۋىستى — پىستى — خەۋەر، ئۇچۇر

ۋىسەنگرەپ — ھەيران بولۇپ، ئالاقزادە بولۇپ

ۋىدىتسىزلىق — بىسەرەھجانلىق (كۆڭۈللىرىنىڭ ئى-
دىتسىزلىقىنى بىلىمەن)

ۋىپىش جىگدە — نان جىگدە

ۋىپال باش — ياپىلاق، يۇمىلاق

ۋىتۋالاڭ // ياتىلاڭ — غەيرىي، بۆلەكچە، ناتونۇش، يات

ۋىلغۇن قاقىسى — يۇلغۇننىڭ كۆتىكى

ۋىياق سالىماق — يالپاقدىماق، يالپاقلىماق

ۋىياقۇن (جاي) — سۇ يېيىلىپ ئاققان جاي

(ئاپتور: مەكت ناھىيەلىك تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپتە)

مۇنجۇما — قولۇشۇپ قالماق، پۇرلىشىپ قالماق
(پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ مۇنجۇما بولۇپ قالغان)

مۇقۇلداشماق — پىچىرلاشماق، كۇسۇلداشماق

مۇقۇشلۇق — تۇتاش كەتكەن، ھەقەمسايە، (مەھەللە
بىلەن مەھەللە ئارىسىدىكى مۇقۇشلۇق دۆڭلەر)

مەچكىلىك — بولغۇسى ئاياللىك دېگەن مەنىدىكى ئەر-
كىلەتمە گەپ

ناپسەنتلىك — خاتالىق، ھۆرمەتسىزلىك، كۆزگە ئىل-
ماسلىق

ناپسەن — بىغەرەز، ئىش ئۇقماس، پەرۋاسىز

ناڭقاش (قوچقار) — كۆزنىڭ ئەتراپى قارا كۆزەينەك
تاقىۋالغاندەك رەڭ ئالغان (قوچقار)

نەللىدە — جايدا، ئوبدان، بەلەن

نەپىياق — تەستەك

نەمساتتا — كۆزنى يۇمۇپ-ئاجقۇچە

نەنچە ئاياغ — ياغاچتىن ئويۇلغان قاچا

نەپىلەك ئاش — نېپىز يېيىپ، ئۈزۈپ تاشلاپ
ئەتكەن ئاش

نەللىز ئېتىپ — چىچاڭشىپ، ھەيۋە قىلىپ، ھۆركە-
رەپ، قوقاق سېلىپ

نەوناق — قوقاق (قوقاق چىقماق)

نەبچىكىمىنى قىسلىچىقىغا ئالماي — ياراتماي، پىسەنتىگە
ئالماي

نەپەلتەك — ياللىنراق، تۇتامى يوق

نەوناق — مەقسەت، مۇددىئا، ئىش، خىيال، پىلان

(دېمىسەڭمۇ شۇ ھوناقنىمەن، جاھاننىڭ ھوناقلىرى بوغۇز-
غا قاپلاشقاندا، سەن شۇنداق ھوناق ھوناۋاتامسەن، ئامال-
سىز شۇنداق ھوناق ھوناق)

نەللىلاپ — چاتاق چىقىرىدىغان، ئوغرى-يانچۇقچى
(ھەممىسى سەن قېنىدا تۇرمايدىغان ھاللىلاپنىڭ خاپىلىقى)

نەوناپ — ئويلاپ، ئىشىنىپ

نەوناق — يامان نىيەت (ھۇ ئىچىدىن ھوناق قاينايد-
دىغان مۇناپىق)

نەمزەك — گۈل باسقان ماتا

نەلەم — خېلى، بەك

نەلتۇرۇم — پالەج

نەپقا — ئەپكەش

M
I
R
A
S

(چۆچەك)

ئادەمگە تەككۈزسەك بولمايدۇ. بېشىڭغا كۈن چۈشسە «كۈر، كۈر، كۈر» دېسەڭ مەن پەيدا بولمەن، — دەپتۇ ۋە كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

ئەزىمەت پاقىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن باشقا بىر شە-ھەرگە قاراپ يول ئاپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋاتسا بىر چاشقاد-نىڭ ئۆلۈكى ئۇچراپتۇ. ئەزىمەت پاقىنىڭ گېيىنى ئېسىگە ئېلىپ گۆھەرنى ئۆلۈك چاشقانغا تەككۈزگەنكەن، چاشقان دەرھال تىرىلىپتۇ ۋە ئەزىمەتكە رەھمەت ئېيتىپ: — ئەي ئادىمىزات، بېشىڭغا كۈن چۈشسە «كىرىپس،

كىرىپس، كىرىپس» دېسەڭ مەن سېنى تاپمەن، مۇشكۈ-لۇغنى ئاسان قىلمەن، — دەپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئەزىمەت يەنە يولنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىۋاتسا، يول ئۈستىدە بىر يىلاننىڭ ئۆلۈكى ئۇچراپتۇ. ئەزىمەت گۆ-ھەرنى چىقىرىپ يىلانغا تەككۈزگەنكەن، يىلان دەرھال تىرىلىپتۇ ۋە ئەزىمەتكە رەھمەت ئېيتىپ:

— ئەي ئادىمىزات بېشىڭغا كۈن چۈشسە «غىلدىر، غىلدىر، غىلدىر» دەپ چاقىرساڭ مەن پەيدا بولمەن، ساڭا ياخشىلىق قايتۇرمەن، — دەپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئەزىمەت شۇ تەرىقىدە يولنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇ بىر ئەسكى تاملىقتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسا بىر قانچە ئۆلۈك ھەرە ئۇچراپتۇ. ئەزىمەت ئوخشاش ئۇسۇل بىلەن ھەرلەرنى تىرىلدۈرۈپ قويۇپتۇ. ھەرلەر:

— ئەي ئادىمىزات، بېشىڭغا كۈن چۈشسە «گۆڭ، گۆڭ، گۆڭ...» دەپ چاقىرساڭ بىز خىزمىتىڭگە تەييار، — دەپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

ئەزىمەت يولنى داۋام ئېيتىپتۇ. مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، بىر شەھەرگە بېرىپتۇ. قارىسا ھەممە ئادەم يىغلاپ ھازا ئېچىۋات-قۇدەك. ئەسلىدە بۇ شەھەرنىڭ شاھزادىسى قازا قىلغانكەن.

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا بىر يۇرتتا ئەزىمەت ئىسىملىك بىر بالا ياشىغانكەن. بالىنىڭ دادىسى بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەتكەچكە، ئانىسى باشقا بىر ئەرگە ياتلىق بولغانكەن. ئۆگەي دادا ئەزىمەتنى يامان كۆرىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بى-رىدە ئەزىمەت يايلاقتا مال بېقىۋېتىپ، ئۆلەر ھالغا چۈشۈپ قالغان بىر پاقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. دە، ئۇنى ئۆيگە ئېلىپ كېلىپتۇ ھەمدە شۇ كۈندىن باشلاپ پاقىنى بېقىشقا باشلاپتۇ، لېكىن بۇ ئىشنى ئانىسى بىلەن ئۆگەي دادىسىغا بىلىندۈرمەپتۇ.

ئەزىمەتنىڭ ياخشى بېقىشى بىلەن پاقا كۈندىن-كۈنگە سەمىرىپ يوغىناپتۇ. ئاي ئۆتۈپ، يىل ئۆتۈپ پاقا كالد-دەك يوغىناپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى ئۆگەي دادىسى ئۆيىدە يېمەكلىكنىڭ تېزلا تۈگەپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ ئەزىمەتنى گۇمانلىنىپتۇ ۋە كېچىچە ئۇخلاپ ئەزىمەتنى ماراپ يېتىپتۇ. دېگەندەك يېرىم كېچە بولغاندا ئەزىمەت پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئاستا دەسسەپ چىقىپ، داستىخاندىن نان ئېلىپ پاقىغا بېرىۋات-قاندا، ئۆگەي دادىسى «كاپلا» قىلىپ تۇتۇۋاپتۇ. دە:

— سەن بۇ مەخلۇق بىلەن بىللە دەرھال بۇ ئۆيدىن يوقال! — دەپ ئەزىمەتنى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەزىمەت نەرسە-كېرەكلىرىنى پاقىغا ئارتىپ، پاقىغا مىنىپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئەزىمەت پاقا بىلەن بىر قانچە كۈن يول يۈرۈپتۇ، ئوزۇق-تۈلۈكى تۈگەپتۇ، بۇ چاغدا پاقا ئەزىمەتكە:

— بىز مۇشۇ يەردە ئايرىلايلى، مەن ساڭا خاسىيەت-لىك بىر گۆھەر بېرىمەن، ئېسىڭدە بولسۇن بۇ گۆھەر بەك خاسىيەتلىك بولۇپ، ئۇنى ئۆلگەن ھەرقانداق جان-جان-ۋارغا تەككۈزسەك شۇ ئان تىرىلدۈ. لېكىن ئۇنى ئۆلگەن

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا

مەت، ھەرلەرنى ئېسىگە ئېلىپ «گۈل، گۈل، گۈل، گۈل، غۇل، غۇل، غۇل...» دەپ چاقىرىغانىكەن، نەچچە مىڭلىغان ھەرلەر پەيدا بولۇپتۇ ۋە ئەزىمەتنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ياشاۋۇللارنى چىقىشقا باشلاپتۇ، ھەرلەر ياشاۋۇللارنى شۇنداق چىقىپتۇكى، ئۇلارنى زىندان يېنىغا يېقىن كەلتۈر-مەپتۇ، شۇ تەرىقىدە يەنە بىر قانچە كۈن ئۆتۈپتۇ، ئەزىمەت بۇ زىنداندا ئۆلۈمنى كۈتۈپ يېتۈرەرسە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يىلان يادىغا يېتىپ: «غىلدىر، غىلدىر، غىلدىر» دەپ چاقىرىغانىكەن، يىلان پەيدا بولۇپتۇ. ئەزىمەت يىلانغا پادىشاھنىڭ قىزىنى چىقىشقا، لېكىن ئۆلتۈرۈپ قويماستىنلا بۇيرۇپتۇ. يىلان مەلىكە ياتقان ھۇجرىغا كىرىپ ئۇنىڭ كۆكسىنى چىقۇۋاپتۇ. پادىشاھ پۈتۈن مەلىكەتكە پەرمان جا-كارلاپ، قىزنى كىم قۇتقۇزۇپ قويسا قىزنى شۇنىڭغا بېرىدۇ دىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. لېكىن ھېچكىم قىزنى ساقايتالماپتۇ. ئەزىمەت گۈندىپاي ئارقىلىق پادىشاھنىڭ قىزىنى ساقايتالايدۇ دىغانلىقىنى پادىشاھقا ئۇقتۇرۇپتۇ، پادىشاھ بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇنى دەرھال زىنداندىن چىقىرىپتۇ، ئەزىمەت يىلاننىڭ دېگىنى بويىچە زەھەرنى قايتۇرۇپ مەلىكىنى قۇت-قۇزۇپتۇ. بىراق مەككەر پادىشاھ قىزنى ئەزىمەتكە بەرمەك-تە يوق، ئەزىمەتنى يەنە زىندانغا تاشلاپتۇ. بۇ خورلۇققا چى-دىمىغان ئەزىمەت زىندانغا پاقا، يىلان، چاشقان، ھەرە... قاتارلىقلارنى باشلاپ كېلىپ پادىشاھنى ئاغدۇرماقچى بو-لۇپتۇ. پاقىنىڭ مۇز باتۇر، شامال باتۇر دەيدىغان يېقىن ئا-غىنىسى بار ئىكەن. ئەزىمەت ھەرلەرنى ياشاۋۇللارنى، لەشكەرلەرنى چىقىشقا، يىلاننى پادىشاھ ئوردىسىنى ئىگە-لەشكە، چاشقانلارنى سېپىللەرنى تېشىشكە، شامال باتۇرنى 38 بال شامال چىقىرىپ پادىشاھ لەشكەرلىرىنى بىر يەرگە يىغىشقا، مۇز باتۇرنى نۆلدىن تۆۋەن 180 گىرادۇس سوغۇق پەيدا قىلىپ، مۇزلىتىشقا مەسئۇل قىپتۇ.

پاقا باش سەركەردە بولۇپتۇ. جەڭ تەييارلىقى پۈتكەن-دىن كېيىن شىددەتلىك جەڭ باشلىنىپتۇ. پادىشاھنىڭ سې-پىللىرى بىردەمدىلا يېمىرىلىپتۇ، ھەرلەر شىددەتلىك ھۇ-جۇمغا ئۆتۈپتۇ، شامال باتۇر شۇنداق كۈچلۈك شامال چى-قىرىپتۇكى، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى بىر دالدىغا يىغى-لىپ قاپتۇ، مۇز باتۇر شۇنداق سوغۇق پەيدا قىلغانىكەن، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قېتىپلا قاپتۇ. ئەزىمەت ۋە ئۇنىڭ ۋاپادار دوستلىرى شەھەرنى ئاپتۇ. زالىم شاھنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپتۇ. خەلق ئەزىمەتنى پادىشاھلىققا ساي-لاپتۇ، ئەزىمەت شەھەرنى ئادىل سورايتۇ، خەلق ئۆم، ئىناق، باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. پاقا، ھەرە، يىلان ۋە باشقا ھايۋانلارمۇ ئادەملەر بىلەن ئىناق بىللە ياشاپتۇ. توپلاپ رەتلىگۈچى: (مەكت ناھىيە شېھىتدۆڭ ئوتتۇرا مەك-تەپتىن)

ئەزىمەت كۆڭلىدە: «بۇ خاسىيەتلىك گۆھەرنى ئۆلگەن جانىۋارغا تەگكۈزۈپ تىرىلدۈرۈپ قويدۇم، بۇ شاھزادە ئادەم بولغاچقا تىرىلدۈرۈپ قويسام قانداق بولار...» دەپ ئويلاپتۇ. بىراق پاقىنىڭ گېپى يادىغا كېلىپ بۇ نىيەتتىن يېنىپتۇ، لېكىن يەنە ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ خاسىيەتلىك گۆھەرنى شاھزادىنىڭ تېنىگە تەگكۈزگەن-كەن، شاھزادە دەرھال تىرىلىپتۇ ۋە ئۆزىنى تىرىلدۈرۈپ قويغان ئەزىمەت بىلەن قىيامەتلىك دوست بولۇشقا قەسەم قىلىپتۇ.

كۈن ئۆتۈپ، ئاي ئۆتۈپ پادىشاھ بىلەن شاھزادە خاسىيەتلىك گۆھەرگە قىزىقىپ، نىيىتى بۇزۇلۇپ ئەزىمەت-تىن گۆھەرنى تارتىۋېلىشنى پىلانلاپتۇ.

بىر كۈنى شاھزادە ئەزىمەتنى شىكارغا بىللە چىقىشقا تەكلىپ قىلىپتۇ، ئەزىمەت ماقۇل بولۇپتۇ. ئۇلار شىكارغا چىقىپتۇ، ھاۋا تازا قىزىغاندا شىكارنى توختىتىپ بىر چوڭقۇر كۆل بويىغا كېلىپ سايىداپتۇ. ئەزىمەت خاسىيەت-لىك گۆھەرنى قاشتاق قويۇپ، كۆلدىن سۇ ئىچمەكچى بو-لۇپتۇ. بۇرسەتنى غەنىيەت بىلگەن شاھزادە، ئەزىمەتنى كۆلگە ئىستىرىۋېتىپ، گۆھەرنى يانچۇقىغا سېلىپ شەھەرگە قايتىپ كېتىپتۇ. ئەزىمەت سۇ ئۈزەلمىگەچكە، كۆل سۈيى ئۇنى تېگىگە ئارتىپ يۈتۈپ كېتىشكە باشلاپتۇ. جان ھال-قۇمغا كەلگەندە ئەزىمەت پاقىنى يادىغا ئېلىپ: «كۈر، كۈر، كۈر» دېگەنىكەن، پاقا شۇ ئان پەيدا بولۇپ، ئەزىمەتتىن كۆلدىن قۇتقۇزۇپ چىقىپتۇ.

ئەزىمەت شەھەرگە كىرىپ پادىشاھقا دەۋا قىپتۇ. بىراق پادىشاھ: «گۆھەر ئوغلۇمنىڭ، سەن بالاندى ئوغلۇمغا قارا-چاپلىدىڭ» دەپ ئۇنى زىندانغا تاشلاپتۇ ۋە ئۇنى دەرھال كۆزدىن يوقۇتۇشنى ئويلاپتۇ. شۇنداقسىمۇ ئۇنى بىكاردىن-بىكار ئۆلتۈرۈشكە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، زىندانغا بەش تاغار بۇغداي، بەش تاغار تېرىق، بەش تاغار زىغىر ئەك-رىپ، ئۇلارنى ئىلەشتۈرۈپ، ئۇنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تۈر-تۈر بويىچە ئايرىپ چىقىشنى، ئەگەر ئايرىپ چىقالمىسا ئۆ-لۈمگە بۇيرۇيدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئەزىمەت نېمە قىلارنى بىلمەي ئولتۇرۇپ قاپتۇ ۋە بىر ھازىدىن كېيىن چاشقان يا-دىغا كېلىپ: «كىرىس، كىرىس، كىرىس» دەپ توۋلاپتۇ، شۇ ھامان نۇرغۇن چاشقانلار پەيدا بولۇپتۇ ھەم ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ بىردەمدىلا ئەزىمەتنىڭ دېگىنى بويىچە داد-لارنى تۈرى بويىچە ئايرىپ چىقىپتۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن جاللاتلارنى باشلاپ كىرگەن پادىشاھ ئەھۋالنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ. ئەزىمەتنى ئۆلتۈرۈشكە گۇناھ تاپالمىغان پا-دىشاھ قايتىپ كېتىپتۇ، كېچىچە ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. ئەتسى ئۇنى ئۆلتۈرۈش نىيىتىگە كەپتۇ ۋە ياشاۋۇللارنى زىندان ئەتراپىغا توپلاپتۇ. بۇنىڭدىن بىر شۇملۇقنى سەزگەن ئەزىمەت

M
I
R
A
S

مەكت دولان قوشاقلرى

تائەبەدكە ئۆچمەيدۇ،
يۈرەكتىكى ئىزلىرى.

قالۇندۇر دولان سازى،
چىلىنار قىش ھەم يازى.
دولانلىقتىن يار تۇتسام،
جان ئالۇر ئۇنىڭ نازى.

تۆمەنتالدا تال تولا،
يانتاقتا گۈل-باغ تولا.
كۆرەلمىگەچ يارىمنى،
يۈرىكىمدە داغ تولا.

باغئاۋاتقا تېرىدىم،
چوغدەك قىزىل بۇغداچنى.
زورلىساڭمۇ يېمەيمەن،
يارىم ئەتمىگەن ئاشنى.

يارنىڭ تىككەن دويپىسى،
خوپ كەلگۈدەك باشىم بار.
باشقىلارغا كۆيمەيمەن،
دولاندا ئاداشىم بار.

پاختىلىقتا دېھقانلار،
پاختا سېتىپ پۇل قىلدۇق.
راسا ئىشلەپ تەر تۆكۈپ،
يۇرتىمىزنى گۈل قىلدۇق.

ئاتا-بوۋام ئات منىپ،
ئوۋ ئوۋلىغان ئوۋكىدا.
بۈگۈن يوللار قىسقاردى،
ماڭغاچقا بىز كوڭكىدا.

توپلىغۇچى: قادىر پاراڭ

دولان دەريا بويىدا
ئوتلار دولان قويلىرى.
ئەجەب بەكمۇ قىزىدۇ،
قۇتلۇق دولان توپلىرى.

تىزناپ دېگەن دەريادىن،
ئۈزۈپ ئۆتتۈم سالامەت.
قۇمىساردا دېھقانلار،
رەسىم سىزار ئالامەت.

دولان يولىدا كارۋان،
كارۋان جىسمىدا دەرىمان.
مەشرەپ كۆرگەن ياشلارنىڭ،
يۈرىكىدە يوق ئارمان.

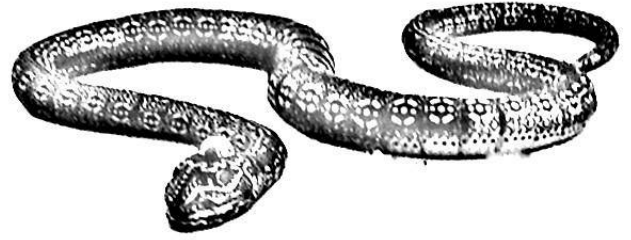
مەكتتە ئۆيۈم تۇرسا،
ئالمىلىق بېغىم تۇرسا.
غەم قىلمايمەن يېنىمدا،
دولان قىز كۈلۈپ تۇرسا.

ئايغىر ئاتنى سۇغاردۇق،
خانكۆلدىكى بۇلاقتا.
دولاندىكى يارىمنىڭ،
شېرىن سۆزى قۇلاقتا.

ئاي خېنىم ئۆزۈڭ نەلىك،
ئۈزۈكۈڭ يېرىم سەرلىك.
مەن سېنى ئالاي دەيمەن،
بولمىساڭ ئەگەر ئەرلىك.

قىزىلگۈلگە ئوخشايدۇ،
قىزىلئاۋات قىزلىرى.

پىلان مۈڭگۈزى

يۇمشاق كۆڭۈل ئىكەن. دادىسىنىڭ قاتتىقلىقىدىن رەنجىپ، دۇنيادىن قول سىلكىپ، پەرىشان، ساددا ھىجەز-گە كىرىۋالغانىكەن، ئۇ بۈگۈن ئۆمىرىدە بولمىغان ئىشنى كۆرۈپ بۇنىڭغا ھەيران بوپتۇ، كوچىدا ھەر ياققا تەكشى قاراپ مېڭىپتۇ، ئۇنىڭ پىكىر-خىيالى بېشىنى پىشۇرۇش ئىكەن. «بۇ 1000 تەڭگىگە بىر نەرسە ئالسام، دادامغا يا-رمايدۇ، ئۇ چاغدا دادام تېخىمۇ ماڭا ئارام بەرمەس، زادى نېمە قىلىش كېرەك؟» دەپ، چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ كېتىپ بارغان بايۋەچچە ئات بازىرى يېنىدىكى ئوچاققا قوي-ئۆچكە بېشىنى پىشۇرۇپ ساتىدىغان زاسۋىيەلەر-نىڭ ئالدىغا بېرىپ قالغىنىنى بىلمەي قاپتۇ. ئۇ تۇيۇقسىزلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، باياتىن دېمىقىغا پۇرىغان قۇيقا ئۆز بې-شىدىكى چاچلىرىنىڭ خىيالىدىكى كۆيگىنى بولماستىن، بەلكى بىر زاسۋىيەننىڭ تونۇر ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئاچ-ماق تۆمۈر زىق بىلەن قوي-ئۆچكە باشلىرىنى ئۈكلەۋات-قانلىقتىن چىقۇراتقان تۈتۈن ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، يوقاتقان بىر نەرسىنى تاپقاندەك «ئۇستام» دەپ ۋارقىراۋېتىپتۇ.

— ھە، — دەپتۇ ئۇستا.

بايۋەچچە قولىدىكى 1000 تەڭگىنى زاسۋىيەزگە تەڭلەپ تۇرۇپ:

— دادام مېنى «بېشىڭنى پىشۇرۇپ كەل» دەپ مۇنۇ تەڭگىنى بەردى. بۇ پۇلنى سىلى ئېلىپ، مېنىڭ بېشىمنى ئوبدان پىشۇرۇپ قويغان بولسالا، — دەپ ئۆتۈنۈپتۇ. زاسۋىيەز، بۇ ئۆتۈپ كەتكەن ساددا ئوخشايدۇ. بۇنىڭ دېگىنىچە قىلىپ 1000 تەڭگىنى ئالمايمەنمۇ، دېگەن يەرگە كېلىپ، بايۋەچچىنىڭ بېشىنى پىشۇرۇپ قو-يۇشقا رازى بوپتۇ. 1000 تەڭگىنى ئالغان زاسۋىيەز تو-نۇرنى راسا قىزىتىپ، بايۋەچچىنى گەدىنىدىن بېسىپ تۇرۇپ ئوتقا تۇتقانىكەن، ئۇنىڭ چاچلىرى پاژ-پۇژ قىلىپ كۆيۈپ كېتىپتۇ، زاسۋىيەز:

— ئەمدى بېشىڭنى كۆتۈر، — دەپتۇ، بايۋەچچە

بار ئىكەن، يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر كىشى ئۆتكەننىكەن. ئۇ كىشى ئۆزى باي، مىنگىنى تاي، خوتۇنى تولغا ئاي ئىكەن، لېكىن، شۇنچە باي بولسىمۇ، كۆڭلى كۆمۈر، يۈرىكى گالڭ باغلانغان تۆمۈرگە ئوخشاش بولۇپ، بىر-ئىككى ئايلىق يەردىكى تېرىقتەك نەرسىمۇ ئۇنىڭ يۈرىكىنى كەھرىۋادەك تارتىدىكەن، باينىڭ كۆڭلى توق، پۇل توپلىماقتىن باشقا غېمى يوق ئىكەن.

ئايالار، يىللار ئۆتكەنسېرى باينىڭ يېشى چوڭىيىپ، بۇرۇنقى تۈز گەۋدىسى ئەمدى سۈپۈرگە ئاكامنىڭ ئەپكە-شىدەك بولۇپ، يېڭىدىن ئۇنىڭغا بىر غەم قوشۇلۇپ قاپتۇ، ئۇ بولسىمۇ، بۇرۇن باي بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇ-رىدىغان ۋاھت باينىڭ ۋاپات بولغانلىقى ئىكەن. ئەتە ياكى ئۇڭۇن ئۆزىنىڭمۇ بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ۋاھت باي بارغان جايغا بارىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئەندىشىگە چۈشۈپ، كۆپرەك خىيال سۈرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. گۆرگە ئېلىپ كېتىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، بايۋەچچىگە قالدۇرۇپ كېتىشكە كۆڭلى ئۇنىماپتۇ. چۈنكى ئۇ يىگىرمە ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، باينىڭ بالىسى بولغانغا يارىشا بىر مائا كۆينەكنى يېڭىغىنا كىيگەن ئەمەس، بەش تىيىن پۇلنى ئۆز قولى بىلەن خەجلىگەن ئەمەس، باي مۇشۇلارنى ئوي-لىغانسېرى كۆڭلى غەش بولۇپ ئازابلىنىدىكەن. «مەن ئۆلسەم تەئەللۇقۇمنى بىرگە ئېلىپ كېتەلمەيدىمەن، بەرد-بىر ئوغلۇمغا قالدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن كۆزۈمنىڭ ئوچىقىدا ئۇنى تىجارەتكە سالاي، سودا-سېتىق ئىشلىرىغا پىشىپ، پۇل تېپىش يولىنى چۈشەنسۇن» دېگەن يەرگە كەپتۇ. دە، تاش يۈرەك باي ئاخىرى تەۋەككۈل قىلىپ تېخى يىگىرمە ياشقا كىرگۈچلىك بىر تىيىن تۇتقۇزمغا بايۋەچچىگە بىر كۈنى بىردىنلا 1000 تەڭگە بېرىپتۇ ۋە «بۇ پۇلنى ئېلىپ بازارغا بېرىپ بېشىڭنى پىشۇرۇپ كەل» دەپتۇ.

بايۋەچچە «خوپ» دېگىنىچە دەرھال 1000 تەڭگىنى ئېلىپ بازارغا چىقىپتۇ. بايۋەچچە دادىسىنىڭ ئەكسىچە

«ياخشىراق پىشتىمۇ؟» دەپ بېشىنى سىيلاپ باقماقچى بولغانىكەن، ئىسسىقتىن بېشىغا قول تەگكۈزەلمەپتۇ. ئۇ «رەھمەت ئۇستام» دەپ بۆكنى قولدا تۇتقان پېتى دا- دىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ۋە دادىسىغا قاراپ:

— قارا دادا، بېشىم ياخشىراق پىشتىمىكىن؟ مېنى ئەجەب مۇشەققەت بىر ئىشقا بۇيرۇپسەن، — دەپتۇ. باي ئوغلنىڭ بېشىغا قاراپ:

— ھە ئەخمەق، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ — دەپتۇ. — ئۆزۈڭ شۇنداق دېدىڭغۇ؟! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بايۋەچچە.

— مەن بېشىڭنى كۆيدۈرۈشكە بۇيرۇمغانىدىم؟ — دەپتۇ باي.

— بېشىڭنى پىشۇرۇپ كەل دېگەن ئەمەسمىدىڭ؟ — دەپتۇ بايۋەچچە.

باينىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، تومۇرلىرى كۆبۈپ، تازا ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، بىراق بالىسىنى چاپسانراق ئۆزىگە ئوخشاش قاتتىق ئادەم قىلىش مەقسىتى ئۇنىڭ ئاچ- چىقىنى ياندۇرۇپتۇ. باي دەرھال ئاشخانا ئۆيىنىڭ مورسىنى سۇبۇرۇپ، بىر قاپاقنىڭ پارچىسىغا سېلىپ ئۇنىڭغا ئاز- ماز زاغۇن يېغى قۇيۇپ ئارىلاشتۇرۇپ، بايۋەچچىنىڭ بېشىغا سۈركەپتۇ. بىر ئايدىن كېيىن بايۋەچچىنىڭ بېشى مىس باش بولۇپ قاپتۇ. باي ئويلا- ئويلا ئاخىرى، «ئۆلسەم، دۇنيا ھامىنى مۇشۇ بالغا قالدۇ. بۇزسىمۇ- تۇ- زىسىمۇ ئىش قىلىپ ئۇنى بىر يولغا سېلىش كېرەك. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى ئوقۇتمىغان ئىكەنمەن. خەير، ئۆتكەن ئىش ئۆتتى، پۇشايماننىڭ پايدىسى يوق، ھەر ئىش پۇل بىلەن ئوخشايدۇ، مېنىڭ بالام ئوقۇمىغان بىلەن بىزدە پۇل كۆپ. «پۇلى بارنىڭ گېپى ئوڭ، پۇلى يوقنىڭ گېپى ئوڭ»، «گاچا بولسىمۇ باينىڭ بالىسى سۆزلىسۇن» دېگەن گەپمۇ بارغۇ» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ بالىسىنى سودىگەرچىلىككە سالماقچى بوپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاغنىڭ ئېتىشى، كۈننىڭ ئولتۇرۇشى باينى قېرىتىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭغا دەرەخلەرنىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرىدىن بىرەرنىڭ چۈشۈشى ئۆمرىدىن بىر كۈن كەملىگەندەك تۇيۇلىدىغان، قاتتىق- يۇمشاق ھەر بىر نەرسىنىڭ تاۋۇشى ئاخىرەتكە تەكلىپ قىلغاندەك بولۇپ ئاڭلىنىدىغان بوپتۇ.

باي ئوغلغا 1000 تەڭگە بېرىپ: — سەن بۇ پۇلنى ئېلىپ بازارغا چىققىن، بىر نەرسىنى ئەرزىن باھادا ئېلىپ قىممەت باھادا ساتساڭ، ئاندىن بېشىڭ پىشىدۇ، — دەپتۇ.

بايۋەچچە پۇلنى ئېلىپ بازار ئارىلاپتۇ، كۆڭلىگە ياقە- دىغان نەرسە تاپالماي ھەر ياقىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ بازار- نىڭ سىرتىدىكى ئۆستەك بويىغا بېرىپ قاپتۇ، قارىسا، بىر توپ بالىلار بىر ئىتتى بويىدىن باغلاپ ئۇيان- بۇيان تارتىپ ئۆلتۈرگىلى ئاز قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن بايۋەچچە: — ھەي بالىلار، بۇ ئىتتى ماڭا سېتىڭلار، قانچە دې- سەڭلار ئالمەن، — دەپتۇ.

— 1000 تەڭگىگە ساتمىز، — دەپتۇ بىرى ئويىناپ بايۋەچچە بۇنى ئاڭلاپ:

— مانا 1000 تەڭگە، — دەپ ئىتتى سېتىۋاپتۇ. دە، ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپتۇ. دادىسى بۇنى كۆرۈپ خاپا بولۇپ، نەسەت قىلىپ، 1000 تەڭگە بېرىپتۇ. بايۋەچچە ئىلگىردىكى ئادىتى بويىچە يەنە ھېلىقى جايغا بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، بالىلار بىر مۇشۇكىنى ئويىناپ يۈرۈپ ئىتنىڭ ھالىغا چۈشۈرۈپ قويغانىكەن، بايۋەچچە دەرھال 1000 تەڭگە- گە مۇشۇكىنى سېتىۋېلىپ ئۆيىگە كەپتۇ، دادىسى ناھايىتى ئامالسىز يەنە 1000 تەڭگە بېرىپتۇ. بايۋەچچە بۇ 1000 تەڭگىنى ئېلىپ بىر ئاز ئويلىغاندىن كېيىن دادىسىغا:

— ھەي دادا، مەن ھەر نۆۋەت قىلىپ كەلگەن سو- دامنى ياقىتۇرمايسىز، ئەمدى ئالدىدىغان نەرسىنى ئۆزىڭىز ئېيتىپ بېرىڭ، — دەپتۇ. باي ئويلىنىپ: — بازارغا بار، بازاردا نېمە كەم بولسا شۇنى ئال، نېمە كۆپ بولسا ئۇنى ئالما، — دەپتۇ. بايۋەچچە بۇ قېتىم بازار رەستىلىرىنى تەكشى ئارىلاپتۇ. دادىسىنىڭ «نېمە ئاز بولسا شۇنى ئال» دېگەن گېپىگە توغرا كەلگۈ- دەك نەرسە ئىزدەپ يۈرۈپ، يەنە ھېلىقى ئۆستەك بويىغا بېرىپ قاپتۇ. ئەمدى قارىسا، بالىلار بىر يىلاننىڭ بالىسى- نى قۇيرۇقىدىن تۇتۇۋېلىپ «سا... سا... سا...» دەپ ئاسمانغا ئېتىپ ئوينماقتا ئىكەن. بايۋەچچە دادامنىڭ ئېيت- قىنى دەل مۇشۇ يىلان بولسا كېرەك، دېگەن ئويىغا كەپ- تۇ. چۈنكى، يىلان بازاردا كۆپ ئۇچرىمايدىغان نەرسە ئىكەن. دەرھال بالىلاردىن يىلاننىڭ باھاسىنى سوراپتۇ.

بايۇەچچىنىڭ 1000 تەڭگىسىگە ئۆگىنىپ قالغان بالىلار-
نىڭ ئاغزىغا 1000 تەڭگىدىن باشقا سۆز كېلەمدۇ؟ باي-
ۋەچچە ئۇنى 1000 تەڭگىگە سېتىۋېلىپ ئۆيىگە كەپتۇ، دا-
دىسى يىلاننى كۆرۈپ ناھايىتى ئاچچىقلىنىپ:

— سەن 4000 تەڭگىنى يوق قىلدىڭ، ئەمدى قالغان
مال- دۇنيا كىمگە قالسا قالسۇن، ئەمما ساڭا تۇتقۇزماي-
مەن. مېنىڭ ساڭا ئوخشاش بالام يوق. نەگە بارساڭ بار.
ئىككىنچى ئۆيۈمگە قايتىپ كەلمە، — دەپ ئالغان نەرسە-
لىرى بىلەن بايۇەچچىنى ئۆيىدىن ھايداپ چىقىرىپتۇ. باي-
ۋەچچە ئۆيىدىن چىققان بويى بېشى قايعان تەرەپكە مېڭىپ-
تۇ. ئىت، مۇشۇك، يىلان ئۇنىڭ ھەمراھى بوپتۇ، كېچىلە-
رى ئىت ئۇلارنى كۈزەت قىپتۇ. لېكىن، قورساق ئاچقان-
سىرى بايۇەچچىنى غەم بېسىپتۇ. ئاخىرى نېمە قىلىشنى
بىلمەي يۈرۈپ بىر قومۇشلۇققا كېلىپ قاپتۇ. بۇ چاغدا
قوينىدىكى يىلان بېشىنى چىقىرىپ زۇۋانغا كېلىپ:

— نېمە غەمدە قالدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. بايۇەچچە
بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىپ جان بېقىشنى بىلمەي
غەمدە قالغانلىقىنى دەپتۇ. يىلان بايۇەچچىنىڭ سۆزىنى
ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— غەم قىلما، مەن بولسام يىلانلارنىڭ پادىشاھىنىڭ
بالىسى. شاھ ئاتامنى «شاھى ماران» دېسە بىلمەيدىغىنى
يوق. سەن مېنى سېتىپ ئالغانلىقىڭ تۈپەيلىدىن مۇشۇنداق
ئاقۇۋەتكە قالغانلىقىڭنى مەن ياخشى بىلمەن. مانا بۇ كۆ-
رۈنگەن قومۇشلۇقنىڭ ئۇ ياقىدىكى دۆڭلۈكتە ئاتامنىڭ
ئوردىسى بار. مېنى شۇ يەرگە ئېلىپ بار. ئاتامغا مەن
ئەھۋالىنى بايان قىلىمەن. ئاتام ناھايىتى مەرد پادىشاھ،
سېنى ھېچ ۋاقىتتا قۇرۇق قول قايتۇرمايدۇ. مۇبادا تەل-
يىڭ ئوڭ كېلىپ، ئاتام سەندىن «نېمە تەلپىڭ بار؟»
دەپ سورىسا، سەن ئاتامغا: «مەن بىر نەرسىنى سورىماق-
چى ئىدىم، لېكىن ئۆز بېشىمدىن قورقمەن» دە، ئاخىرى
ئاتام «گۇناھلىڭ بولسا ئۆتتۈم، سورايدىغىنىڭنى سورا»
دەپ قالسا، سەن شۇ چاغدا قورقماستىن تۇرۇپ «بېشىڭ-
دىكى مۇڭگۈزۈڭنى تىلەيمەن» دە. مانا شۇ چاغدا مۇڭگۈز
قولۇڭغا كىرسە، سېنىڭ ھەممە ئىشلىڭ ھەل بولىدۇ، نېمىنى
ئارزۇ قىلساڭ شۇ قولۇڭغا كېلىدۇ، — دەپتۇ. بايۇەچچە
مىس بېشىنى تاتلاپ، ئەندىشە قىلغاندەك بوپتۇ. كېيىن

تەۋەككۈل دەپ يىلاننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە قومۇشلۇق-
نىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ دۆڭلۈككە قارىغۇدەك بولسا،
دۆڭلۈكنىڭ ئۈستى خۇددى بەيگە مەيداندىكى تۈپتۈز
بولۇپ، مەيدان ئۈستىدە يېپىلىپ يېتىپ كەتكەن يىلانلار-
نىڭ ھەددى- ھېسابى يوق ئىكەن. بۇنى كۆرگەن بايۇەچ-
چە قورققىنىدىن قاچماقچى بوپتۇ. يىلان شاھزادىسى
ئۇنىڭ قوينىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپتۇ. دە، بايۇەچچىگە
قاراپ:

— سەن بۇ يەردە تۇرۇپ تۇر، بۇ يىلانلار ئاتامنىڭ
ئەسكەرلىرى، ئاتام مۇشۇ دۆڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ
تاشنىڭ يېنىدىكى ئوردىدا، مەن سەندىن بۇرۇن ئاتامنىڭ
ھۇزۇرىغا كىرىپ خەۋەر قىلاي، ئىجازىتىدىن كېيىن سېنى
ئېلىپ كىرىمەن، — دەپ يىلان پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا
قاراپ مېڭىپتۇ. شاھزادە ئۆتۈپ كەتكۈچە يىلانلار باشلە-
رنى كۆتۈرۈشۈپ ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇرۇشۇپ-
تۇ. شاھزادە ئاتىسى شاھى ماراننىڭ ئالدىغا كىرىپ كۆرۈ-
شۈپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— مەن سىزنىڭ ھۇزۇرىڭىزدىن چىقىپ ساياھەت
قىلىپ شەھەر مۇشەھەر، دەريامۇدەريا يۈرۈپ تاماشا قىل-
ماقتا ئىدىم. شۇ جەرياندا كىچىك بىر ئېرىققا كىرىپ قالغا-
نىمكەنمەن، بىر قانچە ئۇششاق بالىلار قۇيرۇقۇمدىن
تۇتۇپ ئاسمانغا ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ قوياي دېگەندى. شۇ
چاغدا بىر ئادەم ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ ھېلىقى بالىلاردىن
1000 تەڭگىگە سېتىۋېلىپ مېنى ئازاد قىلدى. ئۇ ئادەم-
نىڭ ئاتىسى بولسا 1000 تەڭگىگە ئاغرىنىپ بالىسىنى
ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقاردى. نەچچە كۈندىن بۇيان بۇ بە-
چارە مېنى بۇ يەرگە يەتكۈزۈپ قويمەن دەپ، ئاچ-زار-
لىقتا بۇ چۆللۈكتە ئاۋارە بولۇپ مىڭ مۇشەققەتتە بۈگۈن
بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. ھازىر تاشقىدا سىزنىڭ دەرگاھ-
ىڭىزغا كىرىشنى كۈتۈپ تۇرماقتا، — دەپ بېشىدىن
ئۆتكەن كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. شاھى ماران
بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ:

— بالام، سەن بىلمەيسەن، ھېچقاۋان ئادەم بالىسى-
دىن بىزگە ۋاپا كەلمەيدۇ. سەن ئالدىنما، — دەپتۇ.
يىلان شاھزادە:

— ئەي ئاتا، ئەگەر بىرەر سىرلىق، مەخپىي ئىش

M
I
R
A
S

دشاھلىققا سايلىشىپتۇ. مىس باش پادشاھلىققا ئولتۇرغان. دىن كېيىن، ھەممە ئىشنى ناھايىتى ئادىل ۋە توغرا بىر تەرەپ قىپتۇ. شۇڭا خەلق ئۇنى ئالاقىلاپتۇ. ئۇ يىلان مۇڭگۈزنى قولدىكى ئۇزۇكنىڭ كۆزىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ۋاپتۇ.

بىر كۈنى شەھەر ئاھالىسى مەسلەھەتلىشىپ پادشاھنى ئۆيلەپ قويماقچى بولۇشۇپتۇ. يېقىندىكى بىر شەھەرنىڭ پادشاھىنىڭ بىر قىزى بولۇپ، ئۇنىڭ جامالىدىن ئون بەش كۈنلۈك ئايىمۇ خجالەتتە ئىكەن. ئۇ پەم-پاراسەتلىك، ساددا ئۆسكەن قىز بولۇپ، ئۇنىڭغا بىر نەچچە شەھەر پادشاھلىرى ئەلچى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، مەلىكە قوبۇل كۆرمىگەن ئىكەن. شەھەر خەلقى پادشاھقا ئەنە شۇ قىزنى لايىق كۆرۈشۈپ، بۇ نىيەتلىرىنى پادشاھقا بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ رازىلىقىنى سوراپتۇ.

مىس باش پادشاھ قوشنا پادشاھ قىزىنىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ چارىسىنى ئۆزى قىلماقچى بوپتۇ. دە، ئۇلارغا:

— بۇ مەسلەھەتچىلەر ياخشى بوپتۇ. بىر نەچچە كۈن تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار، مەن مەلىكىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن كاتتا توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈمەن، — دەپتۇ. دە، ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ يىلان مۇڭگۈزىگە قاراپ: «پالەم پال بولسۇن، قولۇمدا ئەنگۈشتە-رىم بولسۇن، قوشنا پادشاھنىڭ قىزى مەلىكە دەرھال ھازىر بولسۇن» دېگەن ئىكەن. مەلىكە شۇ زامان ھازىر بوپتۇ. قارىسا، ئۇنىڭ جامالى كىشىلەر ئىپتىقادىنىمۇ كۆزەل ئىكەن. مىس باش پادشاھ خۇرسەن بولۇپ يەتتە كېچە-كۈندۈز توي-تاماشا قىلىپ مەلىكىنى نىكاھقا ئاپتۇ. پۈتۈن شەھەر خەلقى شادلىققا چۆمۈپتۇ. شەھەر خەلقى كۈندىن-كۈنگە تېخىمۇ مەمۇرچىلىققا تولۇپتۇ.

قىزنىڭ ئاتىسى بولغان قوشنا شەھەرنىڭ پادشاھى قىزنىڭ يوقالغانلىقىدىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ، ھەر تەرەپكە ئايىغاچلارنى ئەۋەتىپ، قىزنىڭ چۆلدىكى يېڭى شەھەر پادشاھى مىس باشنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. پادشاھ بۇ ئىشقا ناھايىتى قاتتىق غەزەپلىنىپ، تېزىدىن لەشكەر تارتىپ يېڭى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كەپتۇ. يېڭى شەھەر خەلقى پادشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ ئۇنى بۇ

بولسا، ئۇ چاغدا ئالدىدى دېسىڭىز بولاتتى، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ بېشىمدىن ئۆتۈلگەن ئىشلار، بۇنىڭ ھېچقانداق يالغىنى يوق، — دەپتۇ.

شاھى ماران ئوغلغا ئىشىنىپ بايۋەچچىنى كىرىشكە ئەمىر قىپتۇ. بايۋەچچە پادشاھقا سالام بەجا كەلتۈرگەن. دىن كېيىن، شاھى ماران ئۇنىڭغا:

— نېمە تەلىپىڭ بار؟ مېنىڭ بالامغا ياخشىلىق قىلغىنىڭ ئۈچۈن خالىغىنىڭنى بېرەي، — دەپتۇ، بايۋەچچە: — ئەي پادشاھى ئالەم، بېشىڭدىكى مۇڭگۈزىڭنى-نى سورايەن، — دەپتۇ، شاھى ماران ئاچچىقلىنىپ ئوغلغا قاراپ:

— مەن ئىپتىدائىمۇ، ئادەم بالىسىدىن ۋاپا كەلمەيدۇ. بىراق، مەن بۇنىڭغا ۋەدە بەرگەن. ۋەدەمدە تۈرمە-سام بولماس، ئۇنداق بولمىغىنىدا ئىدى تېپىنى پارچە-پارچە قىلىپ ئەسكەرلىرىمگە يەم قىلار ئىدىم. خەير، — دەپتۇ ۋە قىيمىغان ھالدا بېشىدىكى مۇڭگۈزىنى ئېلىپ بېرىپتۇ ھەمدە ئۆز مۇڭگۈزىنىڭ خاسىيىتىنى ئىپتىپ بېرىپتۇ ۋە بۇ سىرنى قاتتىق ساقلاشنى تاپىلاپتۇ.

بايۋەچچە شاھى ماران ۋە يىلان شاھزادىسى بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقىپتۇ. ماڭا-ماڭا بىر چۆل-جەزىرىگە يېتىپ كەپتۇ. يىلان مۇڭگۈزى قولغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇ ئەمدى بۇرۇنقى ساددا، نادان بايۋەچچە ئەمەس، بەلكى ھەممە ئىشقا ئەقلى يېتىدىغان بىر ئادەمگە ئايلىنىپتۇ. ئۇ ھېلىقى چۆل-جەزىرىگە بىر شەھەر بەرپا قىلماقچى بوپتۇ ۋە شەھەرنىڭ شەكلىنى سىزىپتۇ. ئاندىن يىلان مۇڭگۈزدىگە قاراپ «پالەم پال بولسۇن، قولۇمدا ئەنگۈشتىرىم بولسۇن، شۇ چۆللۈكتە ئاشپەز، ناۋاي، سودىگەرلىرى بار بىر شەھەر بىنا بولسۇن» دەپ بىر گاز يېتىپ ئۇخلاپتۇ. بىر ۋاقىتتا شۇنداق بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغۇدەك بولسا، ئۆزىنى ناھايىتى ئاۋات بىر شەھەرنىڭ ئىچىدە كۆرۈپتۇ. ھەر خىل كاسىپلار ئۆز مېلىنى ماختاپ سېتىۋاتقان، خېرىدارلار ئەرزان ئېلىش ئۈچۈن باھا تالىشىۋاتقان، كوچىلاردا ئادەملەر مېغىلداپ يۈرگەن، ئىچكىرىدىكى شەھەر ئىچىدە پادشاھ ئۈچۈن كاتتا ئوردىمۇ بىنا قىلىنغان ئىكەن.

بىر كۈنى شەھەر ئەھلى يىغىلىپ ئۆزلىرىگە بىر پادشاھ سايلىماقچى بولۇشۇپتۇ ۋە مىس باش بايۋەچچىنى پا-

0
1
7
5

دىن مەككەلىكى بىلەن داغىق چىققان بىر جادۇگەر كەمپىرنى ئىزدەپ تېپىپتۇ. پادىشاھ جادۇگەرگە مەقسىتىنى ئېيتقاندىن كېيىن جادۇگەر موماي «ھېلىغۇ بىر ماس باش ئىكەن، يەر يۈزىنىڭ ھەممىسىگە ماس باش تولۇپ كەتسىمۇ، ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش قولۇمدىن كېلىدۇ» دەپ ۋەدە بېرىپ چىقىپ كېتىپتۇ.

جادۇگەر كەمپىر بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ھېلىقى چۆلگە بىنا قىلىنغان شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ دەسلەپ شەھەرگە كىرمەستىن شەھەر ئەتراپىدىكى جاڭگاللاردا ئىبادەت قىلىپ، كىشىلەر بىلەن ئانچە-مۇنچە ئۇچرىشىپ، ئۆزىنى كامالەتكە يەتكەن بۇۋى كۆرسىتىپ يۈرۈپتۇ. بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن شەھەر ئىچىدە بۇۋى توغ-رىسىدىكى گەپ-سۆزلەر ئۇلغىيىپ قاپتۇ. بەزى ئادەملەر ئاز-تولا ساۋاب تاپماقچى بولۇپ ئۇنى ئىزدەيدىغان بوپتۇ. ئارىدىن بىر-ئىككى ئاي ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن جادۇگەر كەمپىر ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە كېلىپ پادىشاھ-نىڭ ئوردىسىنىڭ ئالدىنى سۇپۇرۇپ قويدىغان بوپتۇ. بۇ ئىشنى كۆرۈپ بەزى كىشىلەر ئۇنى ئايغاقچى بولۇشى مۇمكىن دېيىشىمە، يەنە بەزىلىرى ھەر كۈنى كېلىپ بۇ يەردە خالىس ئەمگەك قىلىۋاتسا، ھېچكىمدىن ھەق تەلەپ قىلمىسا قانداقچە ئايغاقچى بولىدۇ، دېيىشىپتۇ. جادۇگەر ئاستا-ئاستا ئوردا ئىچىنىمۇ سۇپۇرىدىغان بوپتۇ. بۇ ئەھۋال ماس باش پادىشاھنىڭ كۆزىگىمۇ بىر قانچە قېتىم چېلىقىپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ كەمپىردىن ھەر كۈنى ئور-دىنى سۇپۇرىدىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى سورىغاندا، ئۇ:

— مەن بولسام ئاخىرەتنى دەپ ئۆز-ماكاندىن ئايرى-لىپ، تەركىدۇنيا بولۇپ، چۆل-باياۋاندا يۈرگەن بىر بۇۋى ئىدىم، يېقىندا خىزىر چۈشۈمگە كىرىپ قالدى. خىزىر ئەلەيھىسسالام چۈشۈمدە ماڭا جانابىڭىزنى كۆرسى-تىپ، «سەن ئاشۇ پادىشاھنىڭ ئىشىكىدە خىزمەت قىل، قاچان پادىشاھ خىزمىتىڭدىن رازى بولسا، سېنىڭ ھاجى-تىڭنى راۋا قىلىدۇ» دېدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئوردىنىڭ ئىچى-تېشىنى سۇپۇرۇۋاتىمەن، مەلىكەنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمانم يوق، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەسلەپتە بۇ بىر مەككە بولمىسۇن يەنە دەپ ئۇنىمىپتۇ. ئەمما، جادۇگەر كەمپىر

ئىشتىن خەۋەردار قىپتۇ ۋە بۇ ئىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى ئېيتىپتۇ. ماس باش پادىشاھ ھېچ ئىش بولمىغاندەك يۈ-رۈۋېرىپتۇ. خەلق ئىچىدە قورقۇش كۈچىيىپتۇ. «مانا كەلدى، ئەنە كەلدى، شەھەرگە بېسىپ كىرىدىكەن» دېگەن سۆزلەر كۆپىيىپتۇ. دۈشمەن قوشۇنى شەھەرگە بىر چاقىرىم قالدى، دېگەن خەۋەر ئاڭلانغاندىن كېيىن ماس باش پادىشاھ مەن ئۆزۈم چىقىپ كۆرەي، دەپ ئوردىسى-نىڭ ئېگىز پەشتىقىغا چىقىپ شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، شەھەر تۆت تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىنغان بولۇپ، قارشى تەرەپ ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى ئالغىلى بولمايدىكەن. ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن بۇ شەھەرنى ھايت-ھۇيت دېگۈچىلا بىر خارابىلىققا ئايلاندۇرۇپ قويدىغاندەك كۆرۈنۈپتۇ. ئۇلارغا لەشكەر بىلەن تەڭ كېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. ماس باش پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغاندا، ھېلىقى لەشكەرلەر ئارىسىدىن «مانا پادىشاھى چىقىپتۇ، ھۇجۇم قىلايلى» دېگەن قىياس-چۇقانلار كۆتۈرۈلۈپ، پادىشاھنىڭ ئەتراپىغا، نەيزە، ئوقىلار ياغدۇرۇلۇشقا باش-لاپتۇ، پادىشاھ قىلچە تەمتىرىمەي يىلان مۇڭگۈزلۈك ئۇ-زۈككە قاراپ: «پالەم پال بولسۇن، قولۇمدا ئەنگۈشتەرم بولسۇن، ئاشۇ لەشكەرلەر قوللىرىنى تەڭلىگەن بويىچە بىر قەدەم مىدىرلىماستىن ئۆز ئورنىدا تۇرۇپ قالسۇن» دېگە-نىكەن، دۈشمەن لەشكەرلىرى شۇ چاغدا قانداق ھالەتتە بولغان بولسا شۇ پېتىچە تاپاقتەك قېتىپ قاپتۇ، شەھەر خەلقى بۇ مۆجىزىگە ھەيران بولۇشۇپتۇ. ھېلىقى لەشكەرلەر شۇ پې-تىچە ئۈچ كېچە-كۈندۈز قىمىر قىلماي تۇرۇشۇپتۇ. ھەر-قانچە قىلىسىمۇ مىدىر-سىدىر قىلىشالماپتۇ. ئۈچ كېچە-كۈندۈز ئۆتكەندىن كېيىن ماس باش پادىشاھ يىلان مۇڭ-گۈزلۈك ئۆزۈككە قاراپ: «پالەم پال بولسۇن، قولۇمدا ئەنگۈشتەرم بولسۇن شەھەرنى مۇھاسىرگە ئالغۇچى لەش-كەرلەر ئارقىغا يانسۇن، ھەرگىز ئالدىغا باسمىسۇن» دەپتۇ. شۇ ھامان ھەممە لەشكەرلەر ئەسلىي ھالىتىگە كەپتۇ، ئاتلىرىنى شەھەر تەرەپكە بۇرسا بىر قەدەم مۇ ماڭماپتۇ، ئۆز شەھىرى تەرەپكە بۇرسا شۇنداق تېز مېڭىپتۇ. ئۇلار ئە-لاجىسىزلىقتىن ئۆز شەھەرگە قايتىپ بېرىپ ئەھۋالنى پادى-شاھقا مەلۇم قىپتۇ، پادىشاھ بۇ ئىشنى جادۇ يولى بىلەن ھەل قىلمىسا بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ مۇشۇ شەھەر-

M
I
R
A
S

قانداق كېلىپ قالغانلىقىنى، بۇنىڭدا نېمە سىز بار ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ، پادىشاھ:

— ھەي مەلىكەم، بۇنى مەندىن سورىمىغىن، — دەپ ئېيتىپ بېرىشكە ئۇنىماپتۇ. مەلىكە پادىشاھقا «ئەگەر سىز مېنى ياخشى كۆرسىڭىز، ماڭا ئىشەنچ قىلىسىڭىز، ئېيتىپ بېرىڭ» دەپ قايتا-قايتا يېلىنىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر مەلىكە باش پادىشاھ:

— مەندە بىر يىلان مۇڭگۈزى بار، ئۇنى قولۇمدىكى ئۇزۇننىڭ كۆزىگە ئورنىتىۋالغان، ھەرقانداق مۇشكۈل ئىشنى شۇنىڭغا ئىلتىماس قىلسام، ئىشلىرىم شۇ ھامان ھەل بولىدۇ، — دەپ سىزنى ئاشكارىلاپتۇ. مەلىكە بۇ سىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پادىشاھنىڭ ئۆزىگە سادىقلىقىغا ئىشىنىپتۇ. بىر كۈنى جادۇگەر كەمپىر مەلىكەگە:

— بېشىڭىزنى بېقىپ قويماي، — دەپتۇ. مەلىكە: — بېشىمدا ھېچ نەرسە بولمىسا، بېشىمنى باققۇزۇپ نېمە قىلىمەن؟ — دەپتۇ. جادۇگەر:

— كېلىڭ قىزىم، «ئەتىيازنىڭ ئاپتېنىدا كۆلگە بېرىپ توخۇ پىتلايدۇ» دېگەن گەپ بار. مەيلى بېشىڭىزدا بىر نەرسە بولسۇن. بولمىسۇن بېقىپ قويماي. خوتۇن خەقلەر ئەتىيازدا باش بېقىشىدۇ، ھومايلار چۆچەك سۆزلەپ بېرىدۇ. بۇ ئادەتتە بار ئىشلار. سىز خوتۇنلارغا كۆپ ئارد-لاشمىغان ھەم ئۆزىڭىز ياش، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىشلار. دىن خەۋىرىڭىز بولمىسا كېرەك. يېنىمغا كېلىڭ، تىزىمغا بېشىڭىزنى قويۇڭ، — دەپتۇ. مەلىكە جادۇگەرنىڭ تىزىمغا بېشىغا قويۇپ يېتىپتۇ. كەمپىر مەلىكەگە تۈرلۈك ھېكايە-لەرنى سۆزلەپ بەرگەن بوپتۇ. ئۇياقتىن-بۇياقتىن پاراڭلەشپ ئاستا-ئاستا كوچىلاپ يۈرۈپ يىلان مۇڭگۈزى توغرىسىدىكى سىزنى تولۇق ئاڭلىۋاپتۇ. سىز ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، جادۇگەر كەمپىرنىڭ پۈتۈن پىكىرى-خىيالى ئەنە شۇ ئەنگۈشتەرنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرۈش بوپتۇ، يەنە بىر كۈنى مەلىكەگە:

— ئەر كىشىگە ئىشىنىپ بولمايدۇ. سىزنى خوتۇنۇم دەپ يۈرگەن بىلەن سىزنى ئۆيىدە قويۇپ، باشقا مەلىكە-لەرنى ھازىر قىلىپ، ئەيىش-ئىشرەت قۇرۇپ، يەنە جايغا قايتۇرۇۋەتسە ئۇنى كىم بىلىدۇ. ئۇنىڭدىن ئەنگۈشتەرنى ئۆزىڭىزنىڭ ساقلىغىنىڭىز تۈزۈك، — دەپ مەلىكىنى ئەندەش-

قايتا-قايتا يېلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھەرەمخانىسىغا كىرىشكە رۇخسەت قىپتۇ.

كەمپىر پادىشاھنىڭ ھەرىمىگە كىرگەندىن كېيىن بىر قانچە ئايغىچە ھېچقاندىمۇ سىز بەرمەي، بىجاندەللىق بىلەن مەلىكىنىڭ خىزمىتىنى قىپتۇ، باشقا ۋاقتلاردا بولسا، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ مەلىكىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، بىر كۈنى ئۇ مەلىكىدىن ئۇستىلىق بىلەن سىز ئالماقچى بوپتۇ. — ھۆرمەتلىك مەلىكەم، — دەپتۇ كەمپىر، — سىلەرنىڭ پېشانىلىرى ئوڭ، دۆلەتلىرى زىيادە ئىكەن، سىلى پادىشاھنىڭ قولغا چۈشكىلى قانچە ئۇزۇن بولدى؟ قانداق قىلىپ تېپىشىپ قالدىڭلار؟ مەلىكە:

— مەن ئۆز ئۆيۈمدە ئىدىم، بىر كۈنى ئىچكىرى ئۆيدىن تاشقىرى ئۆيگە چىقىپ كېلىۋېتىپ ئىشىك تۈۋىگە كەلگەندە، بىر ئاز كۆڭلۈم ئاينىغاندەك بولدى. ئىشىكىنى ئېچىپ تاشقىرىقى ئۆيگە ئەمەس، مانا مۇشۇ ئوردىغا كېلىپ قاپتىمەن. بۇ يەرگە كەلگەنمىگە ئىككى يىل بولدى، ئەمما قانداق كېلىپ قالغانلىقىمنى بىلمەيمەن، — دەپتۇ، جادۇگەر:

— بۇنىڭ سىزنى پادىشاھتىن سوراپ كۆرمىدىلىمۇ؟ — دېگەنكەن، مەلىكە سوراپ كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، سىلەرنىڭ ئەر-خوتۇنچىلىقىڭلاردا ئانچە ئىشەنچ يوق ئىكەن، — دەپتۇ جادۇگەر. بۇ گەپتىن ھەيران بولغان مەلىكە:

— بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ ئەر-خوتۇن ئىككىمىز بىر-بىرىمىزگە ناھايىتى سادىق، — دەپتۇ.

— ئەر-خوتۇنلار بىر-بىرىگە ئىشەنچ قىلسا، بىر-بىرىدىن سىز يوشۇرمايدۇ. سىلى ئەرلىرىدىن شۇ سىزنى سوراپ باقسىلا، مۇشۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ سادىقلىقىنى سىناپ باقماسلا، — دەپتۇ جادۇگەر.

سۈتتەك ئايدىڭ كېچىلەرنىڭ بىرىدە ئەر-خوتۇن بىر-بىرىگە مۇھەببەتنى ئىزاھ قىلىشىپ، بىر ياستۇققا باش قويۇشۇپ ياتقان، ھەر ئىككىسىنىڭ كۆڭلى ناھايىتى خۇشال بىر كېچىسى، مەلىكە ئېرىدىن ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە

0
1
7
5

دېشىگە ساپتۇ. مەلىكە:

— بىز بىر-بىرىمىزگە ئامراق، پادىشاھ ئاق كۆڭۈل، دىيانەتلىك ئادەم. ئۇ ھەرگىزمۇ ناشايان ئىشلارنى قىلمايدۇ، — دەپتۇ. جادۇگەر كەمپىر مەلىكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن قىياپەتتە:

— ئەگەر سىز شۇنداق ئويلىسىڭىز بوپتۇ ئەمەس، لېكىن كېيىنكى پۇشايمىڭىز ئۆزىڭىزگە دۈشمەن بولۇپ قالسا بولىدى. ئاجىزلار — ئاجىزلارنىڭ قاياشى، مەن سىزنىڭ كېيىنكى كۈنلۈكتە بارماق چىشلەپ قالماسلىقىڭىز ئۈچۈن بۇ سۆزلەرنى مۇنداقلا ئېيتىپ قويدۇم، — دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مەلىكە چوڭقۇر غەمگە چۈشۈپتۇ، زادى پادىشاھتىن يىلان مۇڭگۈزلۈك ئۈزۈكنى ئېلىش-ئالماسلىق-نى قايتا-قايتا ئويلىنىپ ئۆز-ئۆزىگە: «ئەر كىشىنىڭ نەپسى زىيادە بولىدۇ. بەلكىم ئەقىللىق، تەجرىبىلىك بۇ-ۋەمنىڭ بىر ئىشقا كۆزى يېتىپ ماڭا خەيرى خاھلىق بىلدۈرۈپ دېگەن سۆزدۈر بۇ. ھەر نېمە بولسا سوراپ كۆرەي. قوبۇل كۆرۈپ ئۈزۈكنى ماڭا بەرسە، تېخى ياخشى، بەرمىسە مەيلى. بەك تاللىشىپمۇ تۇرماي» دەپتۇ. يۇ، يەنە ئارىسالدا بولۇپ، «مەن بولسام پادىشاھنىڭ ياخشى كۆرىدىغان خوتۇنى تۇرۇقلۇق نېمىشقا سورىماي-مەن، پادىشاھمۇ مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قويدىغان ئانچە تاش يۈرەك ئەمەسقۇ» دېگەن خىياللار بىلەن ئاخىرى ئۇنى سوراشقا ۋە ئېلىشقا قارار قىپتۇ. پادىشاھمۇ ئائىلاج مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ئەنگۈشتەرنى مەلىكىگە بېرىپتۇ ۋە ئۇنى قاتتىق ساقلاشنى تاپىلاپتۇ. ئەنگۈشتەرنىڭ مەلىكەمنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكىنى ئۇققان جادۇگەر كەمپىر، ئۇنى قانداق قولغا چۈشۈرۈشنىڭ پىلانىنى قۇرۇپتۇ. جا-دۇگەر كەمپىر ئۆزىنى بۇرۇنقىدىنمۇ مۇلايم، كۆيۈمچان، دىندار كۆرسىتىپ ئەتىسى-ئاخشىمى مەلىكىگە دىنىي ئەقە-دىلەردىن تەلىم بېرىدىغان بوپتۇ. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى كەمپىر ئادەتتىكىدەك مەلىكەنىڭ بېشىغا سۇ قويۇش ئۈچۈن تەييار بوپتۇ. بۇ چاغدا مەلىكە قولىدىكى ئۈزۈكنى چىقىرىپ تەكچىگە قويۇپ قويۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. ۋاقىتنى غەنىمەت بىلگەن جادۇگەر كەمپىر ئۈزۈكنى قولغا ئېلىپلا ئوردىدىن چىقىپ، ئۆلە-تىرىلىشىگە باقماي شەھەر سىرتىغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. ئۇ، شەھەردىن چىقىشى بىلەنلا باي-

قى ئاۋات شەھەر ئۆز-ئۆزىدىنلا كۆزدىن غايىپ بولۇپ شەھەرنىڭ ئىزىمۇ قالماپتۇ، مەلىكىمۇ يوقاپتۇ. پەقەت مەس باش بايۋەچچە ئۆزىنىڭ ئىت-مۈشۈكى بىلەن ئەس-لىدىكى چۆل-باياۋاندا قاپتۇ.

ئۈچ يىلدىن بۇيان پادىشاھ بولۇپ بەختلىك تۇرمۇشقا ئادەتلىنىپ قالغان مەس باش ئەمدى ئۇچرىغان نەرسىلەر-نى تېرىپ يەپ جان بېقىشقا باشلاپتۇ. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ئورۇقلاپ، ماغدۇرىدىن كېتىپ، ئۆلەر ھالەتكە كەپتۇ. ئۆزلىرىنىڭ قۇتقازغۇچىسىنىڭ مۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ئىت، مۈشۈك مەسلىمەتلى-شىپ، «ھەر بىرىمىزنى 1000 تەڭگىدىن پۇلغا سېتىپ ئال-غانىدى. يىلان بولسا ئۆز خىزمىتىنى ئادا قىلدى. ئەمما، بىز ھېچقانداق خىزمەت كۆرسىتەلمىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قېتىم بىز بېرىپ يىلان مۇڭگۈزلۈك ئۈزۈكنى تېپىپ كېلەيلى» دېيىشىپ، مەس باشنى ئىجازەت ئېلىپ يۈرۈپ كېتىپتۇ. بۇلار بىر قانچە كۈن يول يۈرۈپ مەلىكەمنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. ئىت قۇشخانغا بېرىپ جان بېقىپ-تۇ. مۈشۈك بولسا، شەھەر ئىچىگە كىرىپ، پادىشاھنىڭ ئوردىسىنى تېپىپ ئوردىغا كىرىپتۇ، ئۇ يەردە ھەممە نەر-سىگە زەڭ سېلىپ يۈرۈپتۇ. بۇ كۈنلەردە مەلىكىنىڭ دادى-سى بولمىش پادىشاھ يىلان مۇڭگۈزنى ئۈزۈكتىن ئاجرد-تىپ ئاغزىغا سېلىپ ساقلاپ يۈرگەنكەن. بۇنى سەزگەن مۈشۈك پادىشاھقا ئەر كېلەپ-سۈركىلىپ يۈرۈپ ئۇنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مۈشۈك ئور-دىنىڭ مۈشۈكى بولۇپ قاپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ تەخت ئۈستىدە ئۇخلاپ ياتقان-دە. مۈشۈك قۇيرۇقىنى سۇغا چىلاپ كېلىپ ئەپ بىلەن پادىشاھنىڭ بۇرۇنغا تىقىپتۇ. پادىشاھ قاتتىق چۈشكۈرۈپتۇ-دە، يەنە ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئەمما ئۈزۈك پادىشاھنىڭ ئاغ-زىدىن چىقىپ تەختنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. تەختنىڭ تېگىدە بىر مۇنچە چاشقانلار ئويىناپ يۈرگەنكەن، بىر چاشقان مۈشۈكتىن بۇرۇنراق كېلىپ ئۈزۈكنى چىشلىگەن-دە. چە تۆشۈككە كىرىپ كېتىپتۇ. ئۈزۈكنى ئېلىپ قاچقان چاشقانلارنىڭ پادىشاھى ئىكەن. بۇنى كۆرگەن مۈشۈك ئۈزۈكنى چاشقانلاردىن ئېلىش ئامالىنى ئىزلەپتۇ. ئۇ چاشقان-لار پادىشاھى كىرىپ كەتكەن تۆشۈكنىڭ يېنىدا كۆزلىرىنى

M
I
R
A
S

مىسە، مۇشۇكى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. مۇشۇك ئىلاجى يوق ئۇزۇكىنى ئىتقا بېرىپتۇ. ئىت ئەنگۈشتەرنى ئاغزىغا سېلىپ، مۇشۇكىنى بېشىدا كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقىنىدا، ئالدىدا بىر بېلىقنىڭ ئۇزۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ، بېلىقنى چىشلەپكە كىچى بولۇپ ئاغزىنى ئاچقاندا كەن، بىر بېلىق ئۇزۇكىنى كاپ قىلىپلا يۇتۇۋاپتۇ. ئىتنىڭ بېشىدا ئولتۇرغان مۇشۇك بۇنى كۆرۈپ قاپتۇ. دەريادىن ئۆتۈپ بولغاندا مۇشۇك ئىتقا قاراپ:

— ھازىر قورساق ئاچتى. بىز ئاۋۇ كۆرۈنگەن بېلىقچىدىن بىر بېلىق ئېلىپ يەيلى، — دەپتۇ. قورساق ئاچقان ئىت بۇ گەپكە دەرھال قوشۇلۇپتۇ. ئۇلار بېلىقچىنىڭ ئالدىغا قارىسا، ھەممە بېلىقلار سۇدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئېغىزلىرىنى ماكىلدەتتى، سۇنىڭ تەشەللىقىدا تىپىرلا-ۋاتقانلىقىنى. پەقەت ئۇزۇكىنى ئاغزىغا ئېلىۋالغان بېلىق ئاغزىنى چىڭ يۇمۇپ تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن مۇشۇك ئاشۇ بېلىقنى ئېلىشنى ئېيتىپتۇ. ئىت «باشقا بېلىقنى ئال-مىز» دەپتۇ. ئۇلار بىر ھازا تاشلاشقاندىن كېيىن، مۇشۇكنىڭ دېگىنى بويىچە ھېلىقى بېلىقنى سېتىۋاپتۇ. بېلىقنىڭ بېشىنى مۇشۇك ئاپتۇ، قالغان گۆشلۈك يېرىنى ئىتقا بېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ مۇشۇك ئىتقا تۇيدۇرماي ئۇزۇكىنى ئاغزىغا سېلىۋاپتۇ. ئۇلار بېلىقنى سېتىپ ئالغۇچە ئۇرۇشۇپ قالغاچقا، بىر-بىرىگە گەپ-سۆز قىلىشماي يول يۈرۈپتۇ. ئۇلار ئۇزاق يول يۈرۈپ ئاخىرى مىس باشنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. مىس باش ئۇلاردىن ئۇزۇكىنىڭ دېرىكىنى سورىغانىكەن، ئىت «ياق» دېيىشىگە مۇشۇك:

— مەن تاپتىم، — دەپ تەۋلىغانىكەن. ئۇزۇك ئاغ-زىدىن چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئىت مۇشۇكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئوغىسى قايناپ مۇشۇككە ئېتىلىپتۇ. مۇشۇك شۇ قاچقىنچە بىر جامگاللىققا بېرىپ، بىر تۈپ ئېگىز دەرەخنىڭ تۆپىسىگە چىقىۋاپتۇ. مۇشۇك دەرەختىن چۈشەپتۇ. ئىت مۇشۇكنىڭ دەرەختىن چۈشۈشىنى پايلاپ يېتۈەرگەنمىش. شۇنىڭدىن باشلاپ ئىت بىلەن مۇشۇك بىر-بىرىگە ئۆچ بولۇپ قالغانمىش. مۇشۇك شۇنىڭدىن بېرى ئەۋلاد-لارغا «ئىت قوغلىسا دەرەخكە چىقىۋېلىڭلار» دەپ نەسە-ھەت قىلغانمىش.

«ئۇرۇمچى تىيانشان رايونى خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىدىن تەييارلاندى

تەييارلىغۇچى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

يۇمغان ھالدا يېتىپ، «مەن ئۆزۈم موللا مۇشۇك، چاشقان يېسەم توۋامەن» دەپ يېتىۋېرىپتۇ. سىرتقا چىققان چاشقاندا لاردىن بىرى بۇنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ ئەھۋالنى پادىشاھقا خەۋەر قىپتۇ. چاشقانلار پادىشاھى بۇنىڭغا ئىشەند-مەپتۇ. چاشقانلار توپ-توپى بىلەن تۆشۈكتىن چىقىپ كىرىپ يۈرۈپتۇ، ئەمما مۇشۇك چاشقانلارغا قاراپمۇ قويماي پەرۋاسىز يېتىۋېرىپتۇ. چاشقانلار پادىشاھى:

— ھەي باللىرىم، مۇشۇكنىڭ چاشقان يېمەيدىغىنى نەدە بولسۇن! ئۇنىڭ مۇنداق قىلىشى مەككارلىق، ھەرگىز ئۇنىڭغا ئالدىنماڭلار! — دەپتۇ. لېكىن، باشقا چاشقانلار بۇنىڭغا قوشۇلماي مۇشۇكنى ئاقلىغىلى تۇرۇپتۇ. باشقىلارنى قايىل قىلالمىغان چاشقانلارنىڭ پادىشاھى:

— «چاشقاننىڭ ئۆلگۈسى كەلسە مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەيدۇ» دېگەن گەپ بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان قاماقتىكى چاشقانلاردىن بىرنى چىقىرىپ كۆرۈپ باقايلى، — دەپتۇ. بۇ سۆز ھەممىسىگە يېقىپتۇ. ئەگەر بۇ گۇناھكار چاشقان مۇشۇكتىن سالامەت قالسا، ئۇنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ، ئازاد قىلىدىغان بولۇپ، ئۇنى مۇشۇكنىڭ يېنىغا چىقىرىپتۇ. زىنداندىن چىققان چاشقان ئاستا مۇشۇكنىڭ ئالدى-ئارقىسىدىن بىر-ئىككى قېتىم ئۆتۈپ كۆرۈپتۇ. مۇشۇكتىن پەرۋاسىز ياتقاندا لىقىنى كۆرۈپ، مۇشۇكنىڭ بويۇنلىرىغا مىنىپ-چۈشۈپ، سەكرەپ خېلى ئويۇنلارنى قىپتۇ. مۇشۇك بولسا، چاشقاندا غا پەرۋا قىلماي ھېلىقى سۆزلەرنى تەكرارلاپتۇ. تۆشۈك ئاغزىدا ھاراپ تۇرغان چاشقانلار پادىشاھى بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن ئىشەنچسى ئېشىپ، مۇشۇكتىن كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ، ئىككى ۋەزىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاستا سىرتقا چىققانىكەن، مۇشۇك بىردىنلا ئېتىلىپ، ئاغزىدا چاشقانلار پادىشاھىنى، ئىككى قولىدا چاشقانلارنىڭ ئىككى ۋەزىرىنى تۇتۇپ ئاپتۇ. قالغان چاشقانلار قورققەندىن پىتىراپ كېتىپتۇ. مۇشۇك بۇ چاشقانلارنى يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، ئەنگۈشتەرنى ئېلىپ ئىتنىڭ قېشىغا كەپتۇ. مۇشۇك بىلەن ئىت جەم بولۇپ، بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ بىر دەرياغا يېتىپ كەپتۇ. ئىت مۇشۇكنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ دەريادىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەپتۇ. ئىت دەريادىن ئۆتكۈچە بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇشدىن ئەنسىرەپ، ئۇزۇكىنى ئۆزىگە بېرىشنى، ئەگەر بەر-

2017.5

